

Kötelező.

ÚJ FOLYAM XII. 7-8. SZÁM BUDAPEST, 2003. AUGUSZTUS ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

EURÓPAI ÜGYEINK: NÁRAY-SZABÓ GÁBOR – SÁTRAI ISTVÁN–MIKLÓSSY ENDRE: MAGYAR AGRÁRKONCEPCIÓ – KULIN FERENC BALLA BÁLINTRÓL – GRÓH GÁSPÁR: ADY ENDRE JAJDONBAN – LÁSZLÓFFY ALADÁR: HUSZÁROK HINTALOVA – STURM LÁSZLÓ AZ ÚJ KRASZNAHORKAI-REGÉNYRŐL – IN MEMORIAM SOOS GÉZA – TARJÁN GÁBOR AZ AMERIKAI MAGYARSÁGRÓL – KASLIK PÉTER: MILYEN ISKOLÁRA VAN SZÜKSÉGÜNK?

HÍREK. Két Magyar Szemle-estet tartottunk a tavaszi szezon végén a Batthyány Lajos Alapítvány előadótermében.

Június 4-én Jeszenszky Géza beszélgetett Tarján Gáborral az amerikai magyarság helyzetéről és perspektíváiról. Tarján Gábor vitaindító írását mostani számunkban közöljük.

Június 18-án Szent-Iványi Domokosra emlékeztünk 105. születésnapja alkalmából. Török Bálint múlt számunkban megjelent gondolataihoz Csicsery-Rónay István és Szent-Iványi Ágnes fűzte hozzá emlékeit. Mindkét Magyar Szemle-beszélgetést Gróh Gáspár vezette.

Múlt számunkban lemaradt a fordító Pincz Judit neve a Christoph Böhr-írás végéről. A hibáért a fordítótól és olvasóinktól elnézést kérünk.

A Magyar Szemle első tíz évének (1992. november–2002. október) anyagából válogatás jelent meg *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002* címmel. A könyvet Gróh Gáspár és Kodolányi Gyula szerkesztette, ajánlást írt Mádl Ferenc köztársasági elnök. Az antológia a szerkesztőségben kedvezményes áron kapható.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2002) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 5600 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Lívia, D. Veszelszky Sára*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XII.	7-8. SZÁM	2003. AUGUSZTUS
GRÓH GÁSPÁR	<i>Történelmünk vagy történelmeink?</i>	3
NÁRAY-SZABÓ GÁBOR:	<i>Sorsunk és feladatunk: a reintegráció</i>	8
SÁTRAI ISTVÁN- MIKLÓSSY ENDRE	<i>Az agrárkonceptió alapvetése</i>	28
KULIN FERENC	<i>Szűkösség – Balla Bálint könyve</i>	49
BEKE GYÖRGY	<i>Az első magyar iskolák Csángóföldön</i>	74
TARJÁN GÁBOR	<i>Nemzedékváltás az amerikai magyarságnál</i>	92
TÖRÖK BÁLINT	<i>A lélek az első</i>	114
KASLIK PÉTER	<i>Milyen iskolára van szükségünk?</i>	135
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>Huszárok hintalova</i>	154
GRÓH GÁSPÁR	<i>Ady Endre Jajdonban</i>	167
CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC	<i>Nándorfehérváry Zelma</i>	180
1% METAFIZIKA	<i>Comenius: A világ útvesztője és a szív paradicsoma</i>	183

KÖRKÉP

STURM LÁSZLÓ	<i>Példázat és képiség (Krasznahorkai László: Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó)</i>	187
GRÓH GÁSPÁR	<i>Kívül a koron, otthon az időben (Mikszáth Kálmánné Visszaemlékezései)</i>	194
BODNÁR GYÖRGY	<i>Klasszikus arcok (Molnár Edit fotóalbumáról)</i>	201
KÁNTOR LAJOS	<i>Szabó Dezső életei és utókora két közelítésben</i>	205
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>Válság vagy átalakulás?</i>	216
TÓTH KLÁRA	<i>Kóla, puska, sültkrumpli</i>	221
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>A Hét nem és az álpolitika démona</i>	224
BRENNER JÁNOS	<i>Európa beteg embere?</i>	235
	<i>Summaries</i>	241
	<i>E számunk szerzői</i>	244

Ebben a számban Molnár Edit képeiből válogattunk. A fedélen Kondor Béla Pilinszky Jánossal, 1957 című felvétele látható. (Részlet)

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

TÖRTÉNELMÜNK VAGY TÖRTÉNELMEINK?

Szűk egy év, és újból napi gondolkodásunk részévé válik egy sokáig mélyre temetett kérdéskör. Századokon át a magyarság, Magyarország annak az étosznak jegyében élt, hogy Európa védőpajzsaként dacol a keleti fenyegetéssel, s vére ontásával védi a Nyugatot. Vagyis – szkíta, tehát keleti eredettudatával – a Nyugat részének tekintette magát. Nem érdemes belegabalyodni, hogy ez a származásmítosz mire épült, hogy nyugati krónikák erősítették meg, amelyekben valójában a be nem fogadás gesztusa fejeződött ki...

A keleti származás azonban nem pusztán mítosz, hanem tény. Főlemletése azonban – szinte hihetetlen – máig mintha megosztaná a közvéleményt. Valóban: lehet alapja valami ködös különállásnak, kutathatatlan távolságokba húzódva, felsőbbrendűségi érzéssel vegyes ködévésnek, másfelől lesajnálás, a barbárságnak kijáró elutasítás lehet mögötte. Általában azonban nem természetes eleme a nemzet önmagáról kialakított képének.

Ha valaki a Nemzeti Múzeumba látogatott a millicentenáris emlékezések idején, sajátos kiállítási szerkezettel találkozott. Egy külön teremben megtekinthette a honfoglalás kori magyarság hagyatékából rendezett kiállítást, mely egy önálló kultúrát reprezentált. Tarsolylemezek, övveretek, fegyverek bizonyították, hogy a honfoglalók nem akárhonnan szalasztott félvad martalócok voltak, hanem egy koherens, keleti magasműveltség hordozói. A másik kiállítás a keresztény, ha úgy tetszik az európai

Magyarország ezeregyszáz évének történetét mutatta be, minden ponton bizonyítva, hogy egyetlen (nyugati) nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak. (A keletieket pedig el is felejthetjük.) Az első bemutató azóta már rég nem látható. Pedig a két kiállítás aligha választható el egymástól.

Valaha persze a Kelet mást jelentett: Európával szemben Ázsiát, igen, Szkítiát, amely éppen annyira mutatott a Távols-Kelet felé, amennyire a hellenisztikus műveltség kisugárzása is beleépült, s így mégsem volt egészen idegen. Jelentette azonban azt a világot is, ahonnan a magyarságot újból és újból a létében is fenyegették besenyők, kunok, tatárok, törökök (bizonyos értelemben tehát: a rokonság). Ettől eltekintve azonban ne felejtjük el: földrajzi értelemben ez a világ vitathatatlanul Európa volt.

De az európaiság fogalma nemcsak földrajzi, hanem kulturális értelemben is sokat változott. Előbb a Mediterráneumot jelentette, beleértve Kis-Ázsiát és Észak-Afrikát, aztán észak felé tolódva a mai Nyugat-Európa reprezentálta. Pannónia földje határvidék volt, a Duna határfolyó. A Kárpát-medence a magyar államalapítással vált földrajzi egységből történelmi egységgé, amíg a török hódítás miatt ismét szét nem szakadt.

A Kelet, ami nem tájat, hanem egy a Nyugatétól különböző kultúrát jelentett, megpróbálta visszahódítani. Talán ez is közrejátszott abban, hogy máig nem sikerül egyben látni történelmünket, még egy millicentenáris kiállításon sem. Még itt sem vált egységes egészzé, ami pedig az kellett volna, hogy legyen, hiszen a kultúra változásaiban is folytonosság. Meggyőzően aligha magyarázható, miért nincs olyan bemutató, amely a magyar történelmet egységesen mutatná be, s ne választaná el a *magyar nép* és a *magyar állam* történetét.

Lehet persze hivatkozni technikai okokra, meg arra, hogy a megyei múzeumok gyűjteményeinek legértékesebb darabjait az anyagyűjtemények akarják bemutatni és

így tovább. (De ez az ország azért nem arról nevezetes, hogy ha valamire központi szándék irányul, akkor az al-központok tartósan ellene tudnak állni.) Magyarázat csak az, hogy a magyar történelmet folyamatában bemutató ki-állítás igénye nem született meg.

Az okokat tehát máshol kell keresnünk, s ez nem könnyű. A magyar történetírás – miként a közgondolkodás – már-már reménytelenül átpolitizált, lényegében a kezde-tekttől máig. Hogy így indult, érthető. A történelem nem valamiféle idegen világot kutató diszciplína, a történetünk mi magunk vagyunk. Ha éppen a magunk identitását keres- sük, természetesen a történelemtudomány is ennek a tö- rekvésnek rendelődik alá. És mi mindig az identitásunkat keressük, talán éppen azért, mert népünk és országunk tör- ténetét eleve szétválasztottuk, hogy aztán a 20. században, igaz, minden elemében másként, ez a végzet be is telje- sedjék.

A modern magyar történetírás nem sokkal több mint másfél századdal ezelőtt kezdődött, a nemzeti ébredéssel egyidős, időben talán nincs is olyan nagyon lemaradva a mércének tekintett európai mintáktól. Talán tartalmában sem, de lehetőségeiben annál inkább.

Kölcseynek, a modern Magyarországot alapozó kor egyik legeurópaibb (értsd: legnyugatiasabb) költő-ideoló- gusának önmeghatározása így hangzik: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, / Nyugati ég forró kebelem nem tette hideggé...” Himnusza alcímében a magyar nép zivataros századairól szól. Pedig az igazán zi- vataros időszak csak utána következett, s míg ő a kor histo- rizmusának jegyében, de attól függetlenül is teljes joggal rendkívüli jelentőséget tulajdonított a nemzeti hagyomá- nyoknak, azok nehéz sorsra jutottak. Nem a hagyomá- nyokból épült a jövő, hanem a napi szempontok döntöttek arról, hogy mi a hagyomány.

Meg lehetett ezt fogalmazni Herderrel vitázva, vagy Ferenc Józseffel dacolva, később a történelmi ország egységét féltve majd visszasírva, labanc és kuruc hittel, valamivel szemben és valami mellett, be lehetett kapcsolni a keresztény–germán kultúrkörbe, lehetett azzal szemben fogódzót keresni, később a plebejus-demokratikus nemzeti hagyományból az osztályharc, majd annak tagadása is meghatározó lehetett – csak az nem válhatott meghatározóvá, hogy történelmünkben valóban azt keressük, ami történt, valóban önmagunkat keressük.

Lehet, ez ma is utópia. S lehet, hogy már nincs is miért keressünk önmagunkat. Ettől függetlenül azonban ez a feladat nem kerülhető meg, és úgy illenék, hogy mi végezzük el.

Egy év múlva ismét visszakerülünk sok évszázados helyzetünkbe: a Nyugat keleti szélére, aminél évtizedek óta nem volt nagyobb vágyunk. Persze, közben sem voltunk máshol, csak erről a világ nem akart tudni. Inkább úgy néztek ránk, mint a Kelet legnyugatibb országára, és igazából ez sem volt újdonság. (Bár *ez a kelet nem az a Kelet* volt, aminek hagyományára oly sokáig voltunk büszkék.)

Ez a szerepváltás, a geopolitikai helyzet különlegességei új kihívásokat hoznak. Mondhatjuk persze, hogy helyzetünk változásaiban is változatlan. Ez persze közhely, s mint ilyen, igaz. De van-e értelme annak az abszurd fölvetésnek, hogy helyzetünk ebben a változásban is változó? Azt hiszem, hogy ami minket illet, nincs olyan abszurd kérdés, amit joggal föl nem tehetünk. Itt leszünk a magunk tépett identitásával, egy nagyobb egységben a nemzet részleges újraegyesítésével, köztes szerepben. Ez a köztesség mindenben jelen van és jelen is lesz. A mai magyar nemzetkarakter legfőbb jellemzője a bizonytalanság. A kétely a nemzet jelenében és jövőjében, meg Európában és az emberiségében is. A kétely a múltunkban, milyen is volt (volt-e?) egyáltalán, s hogy elveszünk-e,

mert elvesztettük, vagy megmaradunk, mert megtartjuk magunkat?

Jönnek elő emlékeink, a nagy önmarcangolók, a nagy optimisták (látens szorongók) s a nagy szorongók (látens optimisták) sorára figyelhetünk: Zrínyi és Babits, Kölcsey és Ady, Bessenyei és Németh László és még hányan és hányan kerülnek egymás mellé... Azok, akik a sztyeppe örökséget és a kereszténységet, a mindenkori Keletet és a mindenkori Nyugatot egyszerre akarták megélni, s akiknek mindez – képletesen szólva – csak a külön termekben elhelyezett örökség széttagoltsága miatti elégedetlenségében fejeződhetett ki.

Már csak egy év, már annyi sem, s alighanem újra kezdhethetjük a magunk, a nemzet történelmi életéről való gondolkodásunkat. S akárhányan is leszünk ehhez, a feladat ugyanakkora.

GRÓH GÁSPÁR

SORSUNK ÉS FELADATUNK: A VISSZATÉRÉS

Az ötvenes évek legelején édesanyámmal Dorogon laktunk, egyik nővérem Hollandiában, a másik Budapesten, engem pedig Szabó Gábornak hívtak, nehogy felhívjuk magunkra az ellenséges hatóságok figyelmét. Édesapámat ugyanis a Magyar Közösség elleni koncepciók perben kiszabott, négyéves börtönbüntetését követően internálták, és nem sok jóra számíhattunk a hivatal részéről. Még most is élénken emlékszem minden esti helyzetgyakorlatomra: képzeletben bokszoltam Rákosit (mondanom sem kell, jókat húztam be neki), utána pedig imádkoztam azért, hogy minél hamarabb lehessünk tagjai az Európai Egyesült Államoknak. Hogy honnan hallottam erről az utópiáról – mert akkoriban ezt nem lehetett másként nevezni –, már nem tudom, de számomra a mérték évtizedeken keresztül Európa, azon belül pedig a családi kapcsolatok révén mélyebben megismert Hollandia maradt. A demokrácia, a felelősségtudat, a rend és a gazdagság hazája, az utánozni való példa. Az árnyékbokszolás óta eltelt ötven év alatt azonban sokat változott az öreg kontinens és az öregedő egykori kislíú is. Európa nem mindig olyan barátságos, mint szeretnénk, lenéznek, csupán kizsákmányolható piacnak tekintenek minket, ugyanakkor kissé félnék is tőlünk, a holland eutanázia- és drogtörvénytől pedig Isten óvjon minket! Sok mindent árnyaltabban látok, odalettek az illúziók, pragmatikus és józan megfontolás vette át a helyüket, ma már az érzelmek helyett az értelem szabályozza a gondolataimat.

A romantikus vágyódás korszakának lezárulása nem jelentette azt, hogy Európa nem érdekelt továbbra is szenvedélyesen, az uniós csatlakozás eleinte illúziónak számító, majd egyre reálisabb lehetősége változatlanul magával ragadott. Mintegy tizenöt éve azonban egyre világosabban látom, hogy – bár a csatlakozásnak nincs alternatívája, ma már jogi értelemben sem – az unióban nem számíthatunk senkire magunkon kívül, és le kell mondanunk arról, hogy valamiféle Marshall-segély révén, egyetlen hatalmas lendülettel hozzuk be majd' évszázados lemaradásunkat. Szívósan és elkötelezetten kell dolgoznunk az eredményekért, és a küzdelemben csak akkor számíthatunk sikerre, ha jó előre látjuk, mit lehet, mit kell, mit akarunk tenni. Gondolati fejlődésem egyenes következménye volt, hogy ráébredtem: ki kell dolgozni egy jövőképet, melyben a kultúra, a politika, a gazdaság és a jog szakértői bocsátják közre ismereteiket és javaslataikat a jövővel kapcsolatban.

Kapóra jött tehát, hogy 2002 szeptemberében Orbán Viktor felkérte a Professzorok Batthyányi Körét a Szent István Terv elkészítésére, a magyar jövőkép kidolgozására. A Kör több jeles tagja, Boros János, Botos Katalin, Granasztói György, Kopp Mária, Jankovics Marcell, Martonyi János, Skrabski Árpád és Zlinszky János vállalkozott arra, hogy összefoglalja a gondolatait, melyeket azután részletesen megvitattunk, lehetőleg mindenki által élvezhető formába öntöttünk. Mik is tehát az erősségeink, a gyengeségeink, melyek a lehetőségeink, milyen veszélyek leselkednek ránk az unióban, hogyan lehet a legjobban helytállni a hosszú távú és kemény versenyben? Erre igyekszik válaszolni az alábbi összefoglaló.

A magyarok már Szent István uralkodása alatt, ezer éve csatlakoztak az európai politikai, gazdasági és kulturális közösséghez. Az Árpád-házi királyok idején megkerülhetetlen regionális szerepet játszott az ország, mely a török hódoltság alatt enyészett el, majd a Habsburg-birodalomba tagozódva a nyelvünk is veszélybe került. A fellendülést a reformkor alapozta meg, és a 48-as szabadságharc jelezte Európának, hogy a Kárpát-medencében egy nemzet magára talált. Bár a szabadságharc elbukott, mégis ennek köszönhető a kiegyezés, melyet követően, az I. világháború kitöréséig, a regionális hatalmi szerepet játszó Osztrák–Magyar Monarchián belül felvirágozott az ország, és jogosan érezhettük otthon magunkat a kontinensen. A magyar kultúra ugyan kissé eltér a nyugati civilizáció fő vonulatától, mivel elszigetelt a nyelve és a nagy központoktól viszonylag távol esik, de éppen ez által képvisel fontos árnyalatot e sokszínű, alapértékeiben mégis egységes szellemi közösségben. A 20. század vesztes háborúi és ezekből eredeztethető kudarcai politikai és gazdasági értelemben eltávolítottak minket a Nyugattól, emiatt elbizonytalanodtunk, és magunk sem tudtuk igazán, hogy hová tartozunk. Különösen a szovjet diktatúra éveiben erősödött fel a kettősség. Egyrészt nosztalgiával tekintettünk a nyugati demokráciára és fogyasztói modellre, némi kisebbségi érzéssel hajtogatva, hogy mi mindig a Lajtán túlra tekintünk, másrészt a napi túlélési taktikák fontos része lett a balkáni típusú kapcsolatrendszer, mely a nómenklatúra részéről a moszkovita orientáció kiépítésében, ápolásában, és a társadalom manipulációját mesterei fokra emelő bizánci stílus elfogadásában, sőt átvételében nyilvánult meg.

A Szovjetunió összeomlása idején, a rendszerváltás hajnalán egyetlen igazodási pont maradt, a Nyugat, érthető tehát, hogy a nemzet szinte egységesen vágyott az alapvetően gazdaság vezérelte Európai Unióba. A kapcsolati és egyre gyarapodó pénztökéjét, képzettségét ügyesen

kamatoztató régi politikai, gazdasági és szellemi elit a lehető leghamarabb kívánta a csatlakozást, ami neki minden bizonnyal további gyarapodást hozott volna. Ugyanakkor a kisvállalkozók, a földből és járulékokból élők nem ismerték fel azonnal, milyen veszélyeket rejt számukra az uniós tagság. Mindent jótékonyan eltakart az ígért anyagi támogatás és a jóleső érzés: végre visszakerülhetünk az európai klubba. Ma már túl vagyunk az ügödöntő népszavazáson, csekély részvétellel ugyan, de ezen belül nagy többséggel igent mondtak a magyarok a csatlakozásra. Sokan azonban feltették a kérdést: mire mondanak igent?

Kétféle Európa van. Az egyik a hagyományos, keresztény gyökerű erkölcsi értékek szerint, másik a gazdasági érdekek szerint szerveződik, a magyar közvélemény főleg az utóbbit érzékeli. Bár csatlakozásunk közvetlen oka a gazdaság helyzetbe hozása, igazi értelme abban áll, hogy teljes mértékben átvegyük, és nemzeti sajátosságainkkal kiegészítsük az európai értékeket. Ezt különösen fontos hangsúlyozni annak a fényében, hogy számos jel mutat arra: a nyugati civilizációt egyre jobban jellemzi az értékek válsága. Ennek legfontosabb jelei nem is annyira a politikai tehetetlenségben vagy az elégtelen gazdasági növekedésben észlelhetők, hanem az individualizmus és a szabadság túlhangsúlyozásában, a közösségi szellem és a felelősségtudat visszaszorulásában. Az eredmény a társadalmi tőke eróziója, a környezet veszélyeztetése, a jóléti rendszerek és a család válsága, a kábítószer-élvezet és a bűnözés feltartóztatathatlan terjedése. A jelentős mértékben felerősödött migráció következtében sok millió új európai polgár a nyugattól gyökeresen eltérő civilizációkban nevelkedett, és minden jel szerint több generáción át meg kívánja tartani vallásos hitét, értékeit és szokásait. Sikeres integrálásuk hosszú időt vesz igénybe, jelenleg legfeljebb a jogrendszer, mindenek előtt a fogyasztói szokások kötik össze őket az őslakosokkal, ami gyengíti a társadalmi kohéziót.

Senki előtt nem lehet kétséges, hogy ezeréves államunk az európai történelem elidegeníthetetlen részét képezi, kultúránk szervesen kapcsolódik a Nyugathoz, joggal várhatunk tehát sokat az Uniótól, ugyanakkor sokat adhatunk is neki. A csatlakozási szerződés aláírása után is hosszú évekre elnyúló integrálódási folyamat tehát nem valamiféle segélyprogram, hanem kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködés kell hogy legyen.

Nemzet Európában

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a továbbiakban „nemzet” alatt nem elsősorban politikai, gazdasági vagy földrajzi egységet, vagyis a nemzetállamot értjük, hanem a magyar nyelv által egyesített, sajátos kultúrát és hagyományt, melyet a továbbiakban kulturális nemzetnek fogunk nevezni. A kulturális nemzet kiegészülhet az állami intézményekkel és a civil társadalommal, ezáltal kínálva a nemzet lehető legszélesebb meghatározását. Nyilvánvaló, hogy államunk határai nem szükségképpen, sőt az elmúlt öt évszázadban csak ritkán estek egybe kulturális nemzetünk határaival. Egy kulturális nemzet azért különbözik a többitől, mert hosszú történeti folyamatok során, a társadalom keretében az egyének, a csoportok, a közösségek jellegzetes és megismételhetetlen módon kapcsolódnak az államhoz. Ezek a bonyolultan tagolódott közösségek teszik fel azokat a kérdéseket, amelyekre az államnak kell választ adnia az adott körülmények között. Közép-Európában, így hazánkban is, a nemzeti keretek igen nagy szerepet játszanak a társadalom önmeghatározásában, az én-tudat megfogalmazásában. Jövőnket hosszú távon az fogja megszabni, hogy mennyire tudunk ellenállni a kulturális nemzetünket kívülről fenyegető veszélynek, mely a viselkedési min-

ták terjesztésétől a gazdasági befolyáson át a közvetlen politikai nyomásgyakorlásban nyilvánul meg ma is.

Ha meg akarjuk őrizni nemzeti azonosságunkat, ami a kisebb csoportok és az egyén azonosságtudatának is fontos része, minden erővel azon kell lennünk, hogy Európa a sokszínűség földje maradjon, mint ahogyan ezt a most formálódó európai alkotmány is megfogalmazza. A kontinens nem akar a „népek kohója” lenni. Nemzeti érdekeink képviselőjének kézenfekvő és közvetlen módszere a most formálódó európai alkotmány szellemének jó irányú befolyásolása, amiben számíthatunk egyrészt a kisebb tagállamok, másrészt valamennyi most csatlakozó állam támogatására is. Harcolnunk kell azért, hogy a kontinensen elismerjék: a kulturális nemzethez tartozni közösségi jog, ebből pedig egyenesen következik, hogy igényt tartunk a kisebb kultúrák, közöttük a magyar pozitív megkülönböztetésére. Ezzel összhangban legfontosabb feladatunk: minden erővel terjeszteni a magyar kultúra értékeit. Emellett határozottan és tudatosan kell képviselnünk nemzeti céljainkat a folyamatosan zajló jogharmonizáció során, el kell érni, hogy biztosítsák a sokszínűséget az uniós keretek között érvényesülő magánjogban is.

Sikeres integrációnk és az uniós tagságból eredő előnyök érvényesítésének egyik legfontosabb kérdése, hogy milyen mértékben tudjuk befogadni azt a jogi és intézményi kultúrát, melyet a nyugat-európai országok évszázadok alatt, de különösen az unió fennállásának ötven éve alatt kialakítottak. Bár ez a szokásrend nem tökéletes, mégis kialakult egy európai minimum, mely a nyugati civilizációban gyökerezik, és központi eleme a normák léte és lényegi követése, mindenekelőtt az állami intézményekben. A legszélesebb értelemben vett jogállamiságról van szó, mely biztosítja a társadalom működését. Csatlakozásunk fontos ígérete a korrupció visszaszorítása, az adófe-

gyelem javítása és a jogi normák követésének biztosítása a közösségi jog következetes alkalmazása révén.

Az európai kultúra fontos hagyománya a kölcsönös segítség, a polgári összefogás, amit az erős civil társadalom biztosíthat. Ez a hagyomány megjelenik az Európai Unió jogalkotási folyamatában is, melynek során egyre több egyeztetési kötelezettséget írnak elő a nem kormányzati szervezetekkel. Ez biztosítékot nyújthat a hibás szabályozás és gyakorlat folyamatos helyesbítésére. A piacgazdaság egyoldalúságainak ellensúlyozására megszületett és egyre erőteljesebben formálódik a „szociális gazdaság”, melynek célja a polgárok szociális védelme. A rendszerváltozás után nálunk mintegy tízszer több egyesület és alapítvány jött létre, mint a szomszédos országokban, megalakultak az önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak, mégis a közép-kelet-európai államok közül a magyar részvétel a leggyengébb a szociális gazdaság európai fórumain. Fontos tehát ersíteni a civil társadalom szerveződését, különösen a biztosító pénztárak változatos formáit, a nem kormányzati szervezeteket. A támogatást ne elsősorban az államtól, hanem az aktív polgároktól várjuk, akiknek erélyesen, ugyanakkor szakszerűen, tisztességesen és pártpolitikától függetlenül kell képviselniük a sajátos társadalmi érdekeket. Az uniós csatlakozás esélyt ad arra, hogy az ott működő, erős nem kormányzati szervezetek segítségével itthon is erősödjék a civil társadalom, gyarapodjék a társadalmi tőke.

Az integráció akkor lehet sikeres, ha a társadalom valamennyi csoportja egységesen lép fel az uniós szintéren. Bár nehéz megteremtteni a konszenzust, jövőnk építésének meghatározó eleme az egyetértés elérése a legfontosabb kérdésekben, mint például a népesedéspolitika, a viszony a határon túli magyarokhoz és az oktatás. A nézetek közelítése tehát nem csupán a pártok érdekeit szolgálhatja, hanem sikeres jövőnk záloga és a politika egyik legfontosabb feladata a következő évtizedben.

Különösen nagy gonddal kell kiválasztanunk azokat a hivatalnokokat, akik Brüsszelben képviselik a magyar érdekeket. Szakmailag jól felkészült, több nyelven magas szintű kommunikációra képes, feddhetetlen személyek lehetnek csak képesek a magyar érdekek sikeres képviselőtére. Nagy bajba jutunk, ha elvtelen szerencsevadászok kerülnek ki tőlünk az uniós intézményekbe, mert őket nem lesz nehéz manipulálni, megvásárolni, ha kell megszarolni idegen érdekek kiszolgálása céljából.

Az unióban komolyan veszik a szubszidiaritás elvét, vagyis a lehető legalacsonyabb szinten hozzák meg a döntéseket, ott, ahol a legtöbb információ is rendelkezésre áll. Ennek megfelelően például az oktatás, a kutatás, a kultúra és a családok támogatása a mindenkori magyar kormány feladata lesz, melyen ezt folyamatosan számon is kell kérni.

Gazdaság: helytállás a versenyben

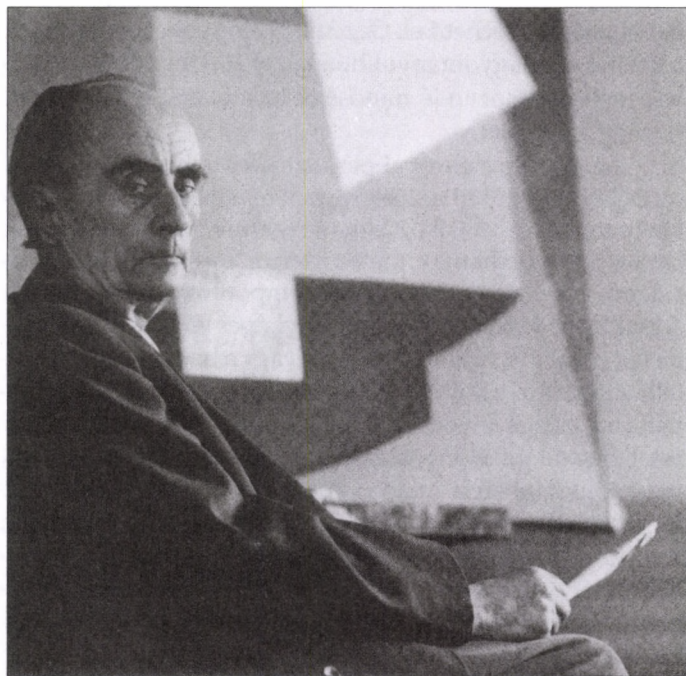
Az uniós csatlakozás jelentősége nem elsősorban az esetleges gazdasági előnyök elérésében mutatkozik meg, ugyanakkor a gazdasági integráció legalább annyira érdeke a jelenlegi tagországoknak, mint a belépni kívánóknak. Bár piacainkat az uniós cégek már jelentős mértékben meghódították, a csatlakozás számukra is fontos, mert biztosítékokat nyújt az esetleges előnytelen beavatkozásokkal (pl. visszaállamosítás) és szabályozásokkal (adóemelés, diszkrimináció, közbeszerzési szabályok megváltoztatása) szemben.

A csatlakozás mellett az a legfontosabb érv, hogy a gyors ütemben globalizálódó gazdaságban hosszabb távon csak másokkal együtt leszünk képesek helytállni. Az a legfőbb kérdés, hogy versenyképesek leszünk-e az EU piacán, s a csatlakozás jelent-e majd további lehetőségeket a magyar termelés és szolgáltatás számára. A válasz: rövid

távon nem, mert már eddig is olyan szorosan kötődünk az európai régióhoz, hogy a kapcsolatok látványos bővítése aligha lehetséges. Külkereskedelmünk, ezen belül exportunk döntő többsége bonyolódik az EU-val, s befektetőik részesedése meghatározó a Magyarországra áramlott külföldi tőkén belül, így a banktőke csaknem 80%-a van EU-tulajdonosi kézben.

Az egyik legfőbb probléma az elszenvedett hátrányok és élvezett előnyök időbeli elkülönülése. A belépés utáni néhány évben kedvezőtlenebb elbánásban részesülünk, mint a korábbi bővítések során csatlakozó államok, és a legalább 2007-ig tartó átmeneti időszakban a közösségi vívmányoktól az EU javára történő eltérések összességükben lényegesen jelentősebbek lesznek, míg az új tagok, közöttük hazánk hátrányt szenvednek. Ezután a strukturális és kohéziós alapokból már az általános szabályok szerint részesedünk, a hátrányos megkülönböztetés csupán a közvetlen mezőgazdasági támogatások, és a munkaerő szabad áramlása tekintetében érvényesül, ez is csupán néhány új tagállamra fog korlátozódni. Tudomásul kell vennünk, hogy eleinte érezhetően romlik majd egyes rétegek gazdasági helyzete, nő a munkanélküliség, és csak ezután következik be az általános javulás.

Az uniótól remélt támogatás jelentős hányada pályázati úton lesz elérhető, ezért igen fontos, hogy megtanuljunk pályázni, megismerjük, és céljainknak megfelelően alkalmazzuk a speciális brüsszeli nyelvezetet és stílust. Az elbírálásban taggá válásunk után magyar szakemberek is részt fognak venni, nekik különösen fel kell készülniük a magyar érdekek védelmére, segíteniük kell a megfelelő tájékoztatás biztosításában. A sikeres helyállás egyik legfontosabb feltétele a megfelelő szintű nyelvtudás. Miután ebben a tekintetben még a szomszédos országokhoz viszonyítva is rosszul állunk, hosszú távra kiható, jelentős erőfeszítéseket kell tennünk az idegennyelv-tudás javítása érdekében.

KASSÁK LAJOS, 1962

A csatlakozás következtében növekedhet a termeléshez szükséges importunk, ez azonban nem kívánatos a magyar gazdaság számára. Nekünk az EU exportlehetőséget jelent, ma már jelentős a kiviteli aktívumunk, az ebből eredő lehetőségeket kell a lehető legjobban kihasználni. Nem az olcsó termékek mennyiségét kell növelni az exporton belül, hanem a lehető legtöbb hozzáadott értéket képviselő, csúcstechnológiával előállított áruk kivitelére kell helyezni a hangsúlyt. Ehhez növelni kell a műszaki fejlesztés és a termelés színvonalát, ami végső soron az oktatás fejlesztésével és a legtágabb értelemben a kulturális színvo-

nal emelésével érhető el. Gazdasági előnyöket érhetünk el a kézműves hagyományokhoz közel álló ipar támogatásával, melynek igazán jó minőségű termékeire Európa-szerre nagy a kereslet.

Az egységes európai piac azt jelenti, hogy rendkívüli mértékben leszűkül az uniós viszonylatban versenyképtelen iparágak és vállalkozások mozgástere. A versenytársak bárhová behatolhatnak, minden termelési és szolgáltatási területre, ezt csakis a gazdasági szempontok korlátozhatják. A csak helyi viszonylatban versenyképes vállalkozások, melyeket például a szállítási távolság vagy a hagyományos ügyfélkör korlátoz, a külföldi tőke számára is vonzerőt jelenthetnek, ha eléggé jövedelmezőnek ígérkeznek. Ez azonban nem feltétlenül előnyös az ország jövője szempontjából, mert tönkretelheti a magyar tulajdonosi réteget, melynek megmaradása fontos társadalompolitikai cél. Fontos tehát, hogy a mindenkori kormányzatok közvetlenül, sokkal inkább azonban közvetve, befektetési-, adó- és egyéb kedvezményekkel támogassák a helyi érdekeltségű családi, kis- és közepes vállalkozásokat.

Kiemelt célunk, hogy a lehető leghamarabb csatlakozhassunk a stabil pénzügyi környezetet biztosító euroövezethez, mely segít majd ellenállni a gazdasági globalizáció negatív következményeinek. Igaz ugyan, hogy ezzel lemondunk a forint önállóságáról, de a hátrányok nincsenek arányban azzal a jelentős előnnyel, amit az erős európai valuta stabilitása, nemzetközi spekulációval szembeni ellenálló képessége jelent. Csatlakozásunk előnyösebb lehet, ha alacsonyan tartjuk az inflációt (erre egyébként az uniós konvergenciakritériumok is rászorítanak) és ellenállunk a forint leértékelésére irányuló, részérdekeket képviselő törekvéseknek.

Nem szabad arra törekednünk, hogy versenyképességünket a bérköltségek alacsonyan tartásával biztosítsuk. Ebben a vonatkozásban a tőlünk keletebbre lévő régiók

hosszú távon is előnyben maradnak hozzánk képest, anél is inkább, mivel az EU-tagság a szigorúbb környezetvédelmi és szociális szabályozással rontja a versenyképességünket. Ezért cserébe viszont erősebb szociális védőhálót és élhetőbb környezetet remélhetünk, ami jelentősen javítja az élet minőségét, és növeli a társadalmi tőkét.

Az uniós tagság gazdasági szempontból rövid és középtávon inkább nehézségeket fog okozni, mert érdekeink érvényesítéséhez nem lesz elég erőnk, a versenyben a külföldi piaci résztvevők jelentős előnnyel indulnak. Számos bosszúságot fog okozni a bonyolult brüsszeli hivatali bürokrácia is, valamint számos rejtett diszkriminációs intézkedés, mint az eltúlzott élelmiszer- és gyógyszerbiztonsági követelmények. Az igazi előnyök hosszú távon jelentkeznek azért, hogy gazdaságunk szereplői fokozatosan és kemény munkával felzárkóznak a Nyugathoz, ehhez viszont minden lehetséges segítséget meg kell adni, az eurokonform támogatások rendszerének kialakításától kezdve a hazai termékek erőteljes propagálásán át a széles körű oktatásig. Ezért már középtávon ki kell építeni a jól működő, államilag támogatott tanácsadó, információs irodákat, fejleszteni kell a kisvállalkozásokat, különösen vidéken. Nagyon fontos, hogy a felsőoktatás a lehető legszélesebb körben és legmagasabb színvonalon terjessze az EU-ismereteket, ehhez jó kiindulási alapot jelentenek a már működő Európai Tanulmányi Központok.

A jelenlegi felmérések szerint a magyar gazdaság a csatlakozni vágyó országok azon csoportjához tartozik, amely versenyképesség szempontjából viszonylag jó helyzetben van, több tekintetben közel az EU-átlaghoz. Így összességében számíthatunk arra, hogy a csatlakozás során gazdaságunk megállja majd a helyét. Ez az állítás azonban nem vonatkozik a mezőgazdaságra, ahol rosszabb a helyzet. Nem valószínű, hogy a nagygazdaságok fejlesztése előnyös számunkra, mert ezek intenzív művelési techni-

kákkal, monokultúrákban viszonylag csekély hozzáadott értéket képviselő terményeket állítanának elő, melléktermékeik a környezetet sem kímélnék, ugyanakkor aligha lennének versenyképesek a tőlünk keletebbre fekvő ukrán és orosz konkurenciával, mely hosszú távon is olcsóbban tud termelni. A nagygazdaságok erőltetett fejlesztésének eredményeképpen a vidéken élők jelentős hányada veszítené el a munkáját, vagy lenne kénytelen feladni a keresetét kiegészítő mezőgazdasági tevékenységét. Stratégiai kérdés ezért az EU-támogatások egységes szintjének elérése, és a családi gazdaságok támogatásának kiharcolása, ami segíthet a fenti probléma orvoslásában. Ugyancsak fontos az élelmiszerárak féken tartása a csatlakozás után is. Ez segíthet viszonylag alacsony szinten tartani a magyar munkaerő árát, ugyanakkor biztosítani az emberhez méltó élet egyik meghatározó elemét. A jelen feltételek mellett az egyébként jó adottságú magyar mezőgazdaság még alacsony bérszínvonal mellett sem lesz képes állni a versenyt. Meg kell tehát találni annak a módját, hogy a kisméretű magánbirtokok fennmaradhassanak, ha lehet, fejlődjenek. Bár sok munka és tudás szükséges hozzá, érdemes a magyar különlegességek (hungarikumok: pl. híres borok vagy a paprika) és a biotermékek felé fordulni.

Összefoglalva, a közeli jövő legfontosabb feladata a hátrányos hatások fékezése és az előnyök mihamarabbi kiaknázása lesz. Az előbbi téren viszonylag szűk a mozgásterünk, de lehetséges egy jól előkészített kormányzati stratégia kidolgozása. Az előnyök érvényesítése esetében növekszik a mozgásterünk, lehetőség lesz a külső feltételek pozitív irányú befolyásolására is. Tagállamként ugyanis részt veszünk a 2007-től érvénybe lépő költségvetési irányelvek kidolgozásában. Itt a hangsúlyt arra kell helyezni, hogy a strukturális és kohéziós alapok felosztási elveinek kialakítására a lehető legnagyobb befolyásunk legyen. Ugyancsak beleszólhatunk a mezőgazdasági poli-

tika alakításába, ezért igen fontos, hogy sürgősen kialakítsuk a valós magyar érdekekre épülő álláspontunkat. El kell majd érniünk, hogy azok a tagállamok, melyek a csatlakozás időpontjában munkaerőpiacukat nem liberalizálják teljes egészében, ezt a csatlakozást követő két évben tegyék meg. Hallatnunk kell a hangunkat az európai szintű közteherviselés feltételeinek biztosítása kapcsán is: támogatjuk azokat a jogszabályokat, melyek megakadályozzák az adóelkerülést, a tőke kimentését az úgynevezett „adóparadicsomokba”. Annak ellenére, hogy egyesek attól tartanak, hogy a szigorúbb szabályozás következtében a tőke a világ távolabbi régióiba menekül, a tisztességes adózás kikényszerítése az egész Európai Unió, benne hazánk polgárai túlnyomó többségének elemi érdeke.

Megtartó erőnk, a kultúra

Európában a tömegizlés térhódítása és az egymástól jelentősen eltérő kultúrájú bevándorlók nem kielégítő ütemű integrálódása következményeképpen fellazultak a hagyományos értékek, a zárt kultúrák megnyílása révén gyakori az eszmei zavar a korábban viszonylag elkülönült közösségekben. Semmivel sem jobb, inkább rosszabb a helyzet a kulturális önállóságot tudatosan aláásó és szétverő szovjetrendszer mindössze bő évtizede maga mögött hagyó Magyarországon sem. A magyar kultúra Szent Istvánig jelentős kisugárzó erővel bírt, majd hullámozó és egyre csökkenő mértékben volt képes integrálni a külső hatásokat, veszélyeztetettsége növekedett, míg sokak szerint a 20. században vészhelyzetbe került, fokozottan integrálódik a meghatározó áramlatokba. Ez az állapot tarthatatlan, nem felel meg az unió hosszú távú érdekeinek sem, hiszen mint említettük a kontinens egyik egyedülálló és kiemelkedő értéke a kulturális sokszínűség.

A legszélesebb értelemben vett magyar kultúra megőrzése és fejlesztése a következő évtizedek jelentős feladata. A csatlakozás következtében nem fog jelentősen nőni a már jelenleg is hatalmas mértékű kulturális erózió, viszont esély lesz arra, hogy egyes területeken, mint a nyelvhasználat, illetve a régiók kultúrájának ápolása, segítséget is kapjunk. Ezt a lehetőséget messzemenően ki kell használnunk. Vállalnunk kell a kulturális örökség tudatos védelmét, kitartó offenzívát kell folytatni irodalmi és művészeti értékeink elfogadtatása érdekében. Minél több magyar nyelvű irodalmi szöveget kell európai nyelvekre fordítani a lehető legmagasabb színvonalon, és ezeket széles körben terjeszteni kell. Érdemes igénybe venni és fejleszteni a különböző számítógépes módszereket a nem irodalmi igényű szövegek fordítására, hogy ez által járulhassunk hozzá a ma még bizony elég jelentős nyelvi korlátok lebontásához. Az oktatás és a tömegkommunikáció segítségével erősíteniünk kell a magyarok kulturális öntudatát, kormányzati segítséggel kell külföldön helyzetbe hozni kiváló művészeinket. Ez azért különösen fontos, mert bár a magyar nem nevezhető kis nyelvnek, a nyelvi akadály eleve szűkíti kultúránk kapcsolatrendszerét, ezért Nyugaton nem, vagy csak nagyon keveset tudnak rólunk. Ugyanakkor folytatódik a magyar kultúra eróziója: egyre jobban terjed az alacsony színvonalú, főleg az USA-ból származó tömegkultúra.

Sajátos nyelvünk és kultúránk az európai kulturális sokszínűség fontos eleme, amit meg kell ismernie a világnak, ezért törekedni kell bemutatására minél több európai nyelven, minél többféleképpen. Földrajzi fekvésünk és az elmúlt két évszázad történelmi fejlődése következtében hazánk, ezen belül Budapest a közép-kelet-európai térség természetes központja, és törekedni kell arra, hogy ez a központi szerep minél jobban kidomborodjon. Ezért is fontos, hogy a költségvetés a lehető legtöbbet szánjon a kultúrára, azon belül különösen a legszélesebb értelemben vett okta-

tásra és kutatásra. Az unión belül vissza kell szereznünk önbecsülésünket, hiszen a magyar kultúra nagy teljesítményei nem feltétlenül a külföldi mintákat figyelve születtek. Kelet-Európa, s azon belül Magyarország a népművészetek utolsó tiszta forrásvidéke. Segíteni kell tehát a kis közösségeket, hogy életre kelthessék, és életben tarthassák hagyományaikát a maguk és vendégeik örömeire. Mutassuk meg a páratlan magyar szecessziót eredeti pompájában! Válgass az ország mindenféle rangos nemzetközi esemény méltó helyszínévé! Ne Bécsbe kelljen utazni annak, aki Monet életmű kiállítását akar látni és váljanak a hazai fesztiválok nemzetközi eseményekké! Legyen expo, legyen olimpia Magyarországon, legyen ismét Budapest hosszú távon zenei fővárosa, egy évre pedig kulturális fővárosa a kontinensnek! Mindenekelőtt magunknak, egymásnak akarjunk megfelelni, akkor meg fogunk felelni másoknak is. Országpropagandánk középpontjában a magyar tudományosság, a művészetek bemutatása és a sport állhat, ezek a sikeres területek szolgálhatják leghatékonyabban a magyar kultúra ügyét.

Oktatásunk fokozatosan integrálódik az egyébként nem központosított és sokszínű európai rendszerhez. Érvényben lévő jogszabályainknak megfelelően elfogadják majd a magyar iskolákban szerzett bizonyítványokat, a két-szintes képzés és a kreditrendszer bevezetésével csatlakozunk az Európai Felsőoktatási Térséghez, már ma is teljes jogú résztvevői vagyunk a kutatási és fejlesztési keretprogramoknak. Ki kell használnunk az ebben rejlő lehetőségeket, minél több külföldi diákot, doktoranduszt és vendégkutatót kell toboroznunk, hogy részt vegyenek a felsőoktatásban és a kutatásban, rövidebb-hosszabb ideig itt éljenek, ezáltal ismerjék meg és közvetítsék a magyar kulturális értékeket. A közoktatásban szükség van a nemzeti hagyományok hangsúlyos képviselőjére, az európai értékek közvetítésére, a széles körben hasznosítható tudás átadására.

Nem szabad megengedni, hogy ez a jövőnk szempontjából meghatározó jelentőségű tevékenység a gazdasági érdekek kizárólagos kiszolgálójává váljék, ezért fenn kell tartani az állam befolyását, és korlátozni kell a még állami tulajdonban lévő intézmények privatizációját. Számot kell vetni azzal, hogy kultúránk jelentős része nem vihető külföldi közönség elé, e tekintetben a nyelvhez kötött műfajok esélyei rosszabbak, a kulturális politika ezeket nem hagyhatja magára, mert ezzel veszélyeztetné nyelvünk életben tartását.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a csatlakozás után erősödhet a migráció, az életszínvonal emelkedésével hazánk is a harmadik világból érkező „gazdasági menekültek” célpontja lehet, de jelentősen növekedhet az unióban már letelepedettek átköltözése is Magyarországra. Ezt – nyilván az uniós szabályozással összhangban – csak olyan mértékben szabad megengedni, amilyen mértékben az érkezők képesek átvenni, és sajátjukat hozzáadva gyarapítani a magyar kultúra értékeit, így betagozódva a többségi társadalomba. A brit, francia és német példák szerint ez lehetetlen akkor, ha a bevándorlók számaránya meghalad egy bizonyos mértéket. Fontos és rendkívül nehéz feladat a migráció szabályozása, de ha nem sikerül megbirkózni vele, az amúgy is veszélyben lévő magyar kultúra évtizedeken belül jövőtehetetlenül károsodni fog. Miután bizonyosan csökken a magyarok lélekszáma a 21. század folyamán, lehetőséget kell teremteni arra, hogy nagyobb számban nálunk telepedjenek le olyan iskolázott bevándorlók, akik hosszabb távon hajlandók átvenni kulturális értékeinket. Eközben nehezíteni kell az agyelszívást Magyarországról Európa többi országra, egyidejűleg a határon túli magyarok köréből Magyarországra.

Külön figyelmet kell szentelni roma honfitársaink helyzetének a csatlakozás után. Elvileg szabadon költöz-

hetnek majd az unión belül, ami nemkívánatos bizonytalanságot gerjeszthet a régi tagállamokban és feszültséget az újakkal kialakított viszonyukban. Egész Európa érdeke lesz tehát, hogy megoldást találjunk a cigányság problémáira, erre nem szabad sajnálni az erőforrásokat. Ők a Kárpát-medence és az egész kontinens kulturális sokszínűségének markáns megjelenítői, ezért erőfeszítéseket kell tenni egyrészt önazonosságuk megőrzésének segítésére, másrészt a lehető legszélesebb körű bevonásukra az oktatásba, hogy ezáltal segítsük integrációjukat a magyar kultúrába, egyúttal a nyugati civilizációba.

Ősi lakhelyünk: a Kárpát-medence

A Kárpát-medence a biológiai sokféleség és bizonyos földtani, hidrológiai elemek együttese tekintetében Európa kiemelten fontos területe. Viszonylag jó állapotban fennmaradt a különleges növény- és állatvilág, a régiókra jellemző természeti képződmények. Természeti környezetünk értékekben gazdag, viszonylag ép. Hazánk ama nemzetközileg is számon tartott erőforrás-tartalékaihoz tartozik, melynek megóvása hatékony adminisztratív eszközökkel és viszonylag szerény anyagi többletráfordítással lehetséges. Különösen fontos, hogy a természetvédelemnek pozitív érzelmi kisugárzása is van. Csatlakozásunk során fontos szerepet játszik, hogy milyen hatékonysággal tudjuk rendbe hozni leromlott környezetünket, ehhez nemzetközi együttműködésre és uniós forrásokra van szükség, melyet minden erővel ki kell harcolnunk. Akkor lehetünk csak eredményesek, ha egyrészt a környező országokkal együttesen lépünk fel és egymás közötti vitáinkat lehetőleg magunk oldjuk fel, másrészt a lehető legszélesebb körű konszenzust alakítjuk ki országunkon belül a természeti kincseink megóvásának igényével kapcsolatban. Szomszédainkkal egyetértés-

ben megoldást kell találni határfolyóink, különösen a Duna és a Dráva hosszú távú szabályozására, a bősi erőművel kapcsolatos problémák rendezésére. Nem mondhatunk le vízünk védelméről a határon túlról érkező esetleges szennyezésekkel szemben.

Egy hosszú távú területfejlesztési politikában hangsúlyos szerepet kell kapnia megőrzendő környezeti értékeinknek, ezáltal bővíthető a foglalkoztatás, erősíthető a vidék szerepe. A környezet megőrzésének programja kiegészíthető a helyi kulturális kínálattal. Azt kínáljuk elsősorban az unió polgárainak és másoknak, aminek nincs párja Európában. Gyógyvizeinket, a Balatont, középhegységeinket, a Káli-medence panorámáját, a Felső-Tisza vidékét és pusztáinkat. Legyen az ország a Kárpát-medencei turizmus bázisa! Kínáljuk a génbank számba menő magyar állatfajtákat, a magyar táj pótolhatatlan ízeit. Támasszuk fel gyümölcs-, zöldségkultúránkat, mentsük meg erdeinket, adjuk vissza a magyar vadászat becsületét, szerezzük vissza a magyar bor elvesztett hírnevét! Az európai térség sokat nyer a Kárpát-medence integrálásával, ezért viszont áldozatokat is kell hozni, és megfelelő figyelemben részesíteni a térséget. A mi feladatunk, hogy kiharcoljuk az erkölcsi és anyagi támogatást.

Van tehát feladat bőven, de talán éppen ez fordítható gyakorlati eséllyé a csatlakozás hosszú távú sikerét illetően. Bár az euroszkeptikusoknak igazuk van sok negatívum tekintetében: nyomasztóak és nehézkesek a brüsszeli hivatalok, nyomul a nagytőke, miközben nem riad vissza a rejtett diszkriminációtól és a tömegtájékoztatás bekebelezésétől sem. Több és súlyosabb veszély leselkedik majd ránk, mint a látszólag önálló létet biztosító kilencvenes években. Mégis támaszkodva számos új szövetségesre, jobban védekezhetünk, mint ha csupán egyedül lennénk. Eloszlik egy újraformálódó kisantant réme, spiritualizálódnak a határok, és ha majd egy idő múlva délkeleti szomszédaink is

csatlakozhatnak, újra egyesülhet a kulturális nemzet anélkül, hogy ebből bármely más nemzetnek kára származnék. Éppen ellenkezőleg: együttesen formálhatjuk Európa sokszínű szövetét, így segítve elő a Nyugat gazdasági megerősödését és szellemi megújulását.

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR

AZ AGRÁRKONCEPCIÓ ALAPVETÉSE

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk alapvető kihívás a magyar mezőgazdaság számára. Elengedhetetlen ezért, hogy a gazdaság kérdéseit összefüggő stratégia keretében állítsuk, és rendszerelvűen keressük meg a megoldásukat. Ebből a célból készült a jelen írás, ami tulajdonképpen a sokszereplős agrártársadalom középtávú tervének az alapjait tartalmazza.

Ez a tanulmány csupán gondolatfelvetés. Az a célja, hogy a gazdátársadalom figyelmét felhívja az agráriumnak a rendszerbe szedett problémáira, és az ezek megoldásához szükséges különféle intézkedésekre.

Vitaanyagoknak kell tekinteni, és a középtávú terv végleges formája az érintett gazdák hozzászólásai alapján készíthető el. Arra kérjük ezért az agrárgazdálkodókat, hogy az érdemi észrevételeiket, kritikájukat és javaslataikat tegyék meg az itt szereplő megállapításokkal és javaslatokkal kapcsolatban, és küldjék el a FÖLDSZÖVETSÉG címére (7400 Kaposvár, Szent Imre u. 14. II. 21.), ahol gondoskodni fogunk az érdemi feldolgozásukról.

A három pillér

A magyar földbirtok szerkezete a csoporttulajdon felbomlása és a privatizáció után kb. 8 év alatt stabilizálódott. Három fő kategóriája alakult ki, ezek érdekeltégi viszonyai eléggé különböznek egymástól. A három kategória, azaz a HÁROM PILLÉR: a kisbirtok, 1–50 hektárig, a középbir-

tok 50–300 hektárig, és a nagybirtok 300 hektár fölött. A „kisbirtok” kategóriájában külön kezelhető a „szociális célú agrártermelés”.

A kialakult birtokszerkezet létrehozott három agrártársadalmi réteget, melyek a nemzetgazdaság szempontjából egyformán fontosak. Ebből adódóan az agrárkonceptiót és stratégiát reálisan három agrárgazdasági csoportra lehet alapozni a használt földbirtok reprezentációja alapján.

Életszerűtlen az agrárgazdálkodók szűk két csoportra való felosztása, magángazdaságra és társas vállalkozásra, akkor, amikor hazánkban kb. 1,2 millió ember él vagy kötődik a mezőgazdasághoz, megvalósítva az önfoglalkoztatást és fenntartva a vidéki-falusi népességmegtartást.

A kisbirtokos társadalmi réteg létszámában a legjelentősebb, birtokszámban pedig a legszámottevőbb csoport, ezért szerepük az agrárgazdálkodás szempontjából meghatározó jelentőségű. Ugyanakkor, szervezeten, jelentős társadalmi tényezőként lehetnek jelen. A nemzetgazdaság számára igen fontos elem a belső piac ellátása és az önfoglalkoztatás fenntartása.

Történelmi visszatekintés

A fenti csoportosítás emlékeztet a háború előttire. Az 1938-as földbirtokeloszlás a következő volt:

- 30 hektár alatti birtok a földterület 46%-a 1,8 millió kis- és törpebirtokossal,
- 30–300 hektár közötti a földterület 21%-a, 300 ezer birtokossal,
- 300 hektár fölötti a földterület 23%-a, 3400 birtokossal.

A legnagyobb birtokosnak több mint 100 ezer hektár földje volt (herceg Esterházy).

Az 1945-ös földreform ezt a struktúrát alapvetően megváltoztatta, 1,5 millió kisbirtokos kapott földet, átlag-

ban 5 hektár körül, ezek az új gazdák hajtották végre az első „magyar agrár csodát”: 1947-ben a háborúban elpusztított, két nagy hadsereg által feldúlt, igásállatait nagyrészt elveszített magyar mezőgazdaság, amely még a hadifogásban lévő férfiak tízezreit is nélkülözni volt kénytelen, lehetővé tette a jegyrendszer megszüntetését, ami például a győztes Angliában még 1951-ben is megvolt.

A „csoda” két összetevője az új gazdák szorgalma és a kamatmentes finanszírozás volt (szántási hiteljegy és hasonlók formájában).

A történelem bebizonyította, hogy a *kisbirtokosi réteg* minden ideológiai rendszert túlélte és a jövőben – még ha létszámában valamelyest csökken is – *meghatározó gazdasági és társadalmi tényező* marad.

A mai birtokkategóriák tehát emlékeztetnek a történelmi helyzetre, bár a birtokszerkezet annál ezért egészségesebb. Az 1945-ös földosztás utáni helyzettől már jobban különbözik. A jövőt alapvetően a gazdaság önszabályozása határozza meg, de ezen belül elég lényeges kérdés az, hogy milyenek a birtokpolitika által meghatározott „játékszabályok”. A „családi farmgazdaság” meghirdetett koncepciója elvileg kedvező külső feltételekkel találkozhat, mert az Európai Unió legtöbb országában hasonló agrárpolitika érvényesül.

A koncepció felépítése

A három birtokkategória problémái különböznek egymástól, és ezért a velük kapcsolatos tennivalóknak is eltérő sajátosságaiuk kell legyenek.

A tisztázandó alapkérdések a következők:

1. a birtokszerkezet,
2. az agrárfinanszírozás rendszere,
3. a piaci értékesítés,

4. a termékfeldolgozás,

5. a harmonizáció az Európai Unió igényeivel.

Mindegyik kérdéscsoportban ki kell térni:

a) a helyzet értékelésére,

b) a célok meghatározására,

c) a megvalósítás módjára.

Néhány speciális, a magyar agrárium jelenlegi problémáiból adódó kérdéskörrel egészítjük még ki a javaslatunkat. Ilyen a falusi szociális helyzet, valamint az agrártermelés biztonságának a kérdése.

1. Birtokszerkezet

a) A helyzet

A birtokszerkezet középtávon hozzávetőleg kialakult. Az ezt netán módosítani kívánó birtokpolitikának mintegy 1 millió hektárnyi terület áll a rendelkezésére, mivel ekkora terület található a föld iránt érdektelen személyek tulajdonában. A gazdaság spontán folyamataiban azonban hosszabb távon már lényeges átalakulást nem eredményezhetnek, a kis- és középgazdaságok a tőkehiány miatt a birtok bővítésében hátrányba kerülhetnek, mivel ez a folyamat régóta elkezdődött a külföldiek birtokába illegálisan, „zsebszerződésekkel” került termőföldekkel. Ezek összes területe 0,5 millió hektárra tehető, főleg az ország nyugati térségeiben, azon kívül Somogy és Pest megyében – de az ország más részein is előfordulnak ilyenek. A „zsebszerződések” elleni fellépés fő hivatkozási alapja a hazai gazdasági erőforrás védelme lehet.

Eléggé egyedülálló magyar sajátosság a tulajdonban álló termőterületek és az üzemszerkezet közötti lényeges eltérés. Ez volt a helyzet már a háború előtti nagybirtokokon is, amelyek kisebb gazdasági egységekben működtek, és ez volt a helyzet a termelőszövetkezetekben is, ahol

SZERVÁTIUSZ TIBOR ÉS SZERVÁTIUSZ JENŐ, 1973

a tagok valamilyen, jogilag kellően sosem tisztázott módon megőrizték a bevitt földjeik tulajdonjogát, mialatt az eszközállomány és a mobil tőke „közös szerzeménynek” számított. Ez a zavarosság a felelős például az üzletész-kivásárlásokkal kapcsolatos problémákért is.

Fokozta a bonyodalmat a kárpótlásos privatizáció, ami egyrészt összekuszálta a földtulajdonlást, másrészt meg jelentékeny földterületet juttatott nem gazdálkodók tulajdonába. Így a részben megmaradt termelősövetkezetek, mint üzemgazdasági egységek, lényegében véve bérletbe vett földeken gazdálkodnak, mint földbérelő agrárgazdasági szervezetek.

A legnagyobb gondot a kis- és középbirtok esetében a rendezetlen telekkönyvezés, a kárpótlás során széttagolódott birtokrendszer, és a tőkehiány jelenti, ami a földet is relatíve leértékeli.

A szociális agrártermelés esetében a földbérleteztetési lehetőségek fogyatékoságai jelentik a problémát.

Nagybirtok helyett itt célszerűbb agrár-nagyüzemről beszélnünk, hiszen ez a jellemző gazdálkodási adottság, vagyis hogy a termelést bérelt földeken végzik. A fő probléma a tulajdoni és bérleti viszonyok instabilitása, ami akadály a hosszabb időtávú stratégiák megvalósításának, és ezzel akadály lehet az uniós csatlakozásunk által megkövetelt innovációnak is.

b) A cél

A magyar agrárpolitika egyik kinyilvánított célja lényegében a középbirtokok megerősítése.

Ezzel szemben a megoldandó problémák között van a falusi pauperizmus is, ami már a világháború előtt is megvolt, és amit a szocialista jellegű rendszer negyven éve strukturálisan nem tudott felszámolni. A vidékiparosítás csődje miatt a falusiak elég nagy részének ezért az önellátó agrártermelés jelentheti a leginkább kézenfekvő foglalkoztatást. Jobb, ha dolgozik, mint ha szociális segélyből élne. Ezért van szükség hosszabb időtávú, szociális elemeket is tartalmazó agrárpolitikára.

A szociális és a kisbirtokok esetében ezért sem lehet cél az, hogy közelítsünk a mezőgazdasági foglalkoztatottnak a nyugati országokban kialakult részarányához. De az összehasonlítási alap is csalóka. A mértékadó összehasonlítást ugyanis termőterületre kell végezni. Hollandiában például 400 fő/km² a népsűrűség, míg hazánkban nem sokkal több, mint 100. Ezért hát ha – például – Hollandiában 3% a mezőgazdasági foglalkoztatott aránya a népességből, akkor ennek Magyarországon 12% felel meg ugyanakkora földterületre vetítve.

A kisbirtok esetében kettős cél tűzhető ki: egyrészt fenntartani a szociális célú agrártermelés lehetőségét, az ehhez szükséges földterülettel, másrészt a lehető legtöbb

gazdálkodó számára lehetővé tenni azt, hogy valódi, integrált piaci szereplővé válhasson.

A kis- és középbirtok esetében az elsődleges cél a hazai fogyasztópiacra termelés, de az Európai Unió piacaira lépés lehetőségeit is erősíteni kell olyan módon, ami a gazdálkodók erőforrásait képes hosszú távon bővítetten újra termelni.

A nagybirtok esetében az elsődleges cél az ország agrárexport-képességének a fokozása.

c) A megvalósítás

A szociális agrártermelés esetén földbérlet (esetleg állami bérleteztetési támogatással) tartósbérlet, a versenyszférába való kilépési lehetőségek biztosításával, föld elidegenítésének a gátlásával.

A családi agrárgazdálkodás esetén birtokrendezés, földszerzési opció.

Az agrár-nagyüzem esetén a hosszú távú tervezés és kalkuláció feltételét jelentő stabilitás megteremtése.

Jogi eszközök: a helyben gazdálkodáshoz kötött tulajdonlás, a bérleteztetés szabályozása, a gazdálkodók demokratikus részvételének a biztosítása a szabályozási problémák megoldásában, kezelésében.

Gazdasági eszközök: nemzeti földalap-gazdálkodás (birtokrendezés, elővásárlás, földbirtok-racionalizálási akciók, a stratégiai célokat szolgáló bérleteztetés). A cél a hazai termőföldterületnek, mint korlátos gazdasági erőforrásnak a védelme a felzárkózásunk átmeneti időszakában.

2. Agrárfinanszírozás

a) A helyzet

Az agrárium tőkeellátottsága katasztrofálisan alacsony szintű. Ennek a fő oka a legalább tizenöt éve uralkodó monetarista gazdaság szemlélet, ami folyamatosan szivattyúzza ki a tőkét az agráriumból. Ennek a keretében tűntek el a semmibe az elmúlt rendszer mezőgazdasági felhalmozásai, majd pedig a hazai gazdasági restrikción, valamint a sokféle piacalakulási zavar lehetetlenítette el a felhalmozást. A földet értékét főképpen ez a körülmény értékeli le. A hajdani tsz-ek eszközállománya a kisebb gazdaságok igényeinek csak korlátozottan felel meg, amúgy is nagyrészt monopolizálták a privatizációkor.

A forgóeszközök meg eltűntek két lépésben – a nyolcvanas évek pénzügyi „padlássöpréseinél” és a kilencvenes évek inflációs hullámánál. Így azután terméstől termésig alig lehet megélni. A jövedelmezőség igen alacsony, felhalmozni nem lehet belőle, a kamatok magasak, kitermelni nem lehet őket. Hitelbiztonság alig van, ez is hozzájárul a magas kamatokhoz.

Az agrártámogatások áttekinthető rendszere elég nehezen jött össze 1999-re. Első fajtája a termelésindításhoz szükséges tőkejuttatás-szerű támogatások, amelyek jelentős saját rész mellett az agrárpolitika aktuális célkitűzéseinek megfelelő beruházásokat preferálják. Léteznek kamattámogatások is ilyen célra. A cél itt tehát a gazdálkodáshoz szükséges tőkefelhalmozás segítése.

Vannak termékértékesítési támogatások is. Ezek célja a túl magas termelési költségek kompenzációja. Mindkét támogatási forma a tsz-rendszer logikájából, automatizmusából öröklődött, a gazdálkodás ésszerűsítését nem igazán segítik elő.

A szociális célú agrártermelés folyamatos juttatásos támogatást kap, mert nem képes önmaga újratermelésére sem.

1999 óta jelentősen megnőtt az agrárium támogatásainak a volumene, de a támogatásstruktúra nem korszerűsödött ezzel arányos mértékben. Az agrártámogatások túlélő-csomag szerepét töltik be.

Birtokkategóriánként nézve a helyzet a következő:

A falusi újszegénységnek az egyetlen megélhetési lehetősége a mezőgazdaság maradt. Csakhogy még az egyszerű újratermeléshez szükséges eszközök sem állnak a rendelkezésére. Ezért az önellátásukhoz szükséges termelés fenntartásához is folyamatos szociális támogatás szükséges.

A „kis” földtulajdonosok, akik nagy részben részaránykiadással, kárpótlással szereztek földjüket, nem rendelkeznek pénzügyi eszközökkel a műveléshez, és ezért a földjüket bérletbe, illetőleg illegális „zsebszerződésekkel” tőkeerős külföldi agrárgazdálkodók birtokába adják.

A középbirtokosok, vagyis a „családi gazdálkodás” megvalósítói rendelkeznek ugyan a termelés folyamatos fenntartásához szükséges eszközökkel, de nélkülözik az innovációhoz a tőkét, így termékszerkezetük konzerválódik. És ez nem sok jót ígér az uniós csatlakozásunkhoz, mert ez a szerkezet nem kompatibilis az ottani piacra jutási lehetőségekkel.

A nagybirtokok (nagyüzemek) elvileg hitel- és innovációképesek volnának, mert az eszközállománnyal és a gazdálkodáshoz szükséges kapcsolatokkal leginkább ők rendelkeznek. Hátrányuk viszont a magas eladósodottság, aminek az a fő oka, hogy a hitelkonszolidációkat az ő kihagyásával valósították meg.

b) A cél

A szociális agrártermelés esetében annak fenntarthatósága a cél, ami hosszabb távon e forma párhuzamos együttélését eredményezi a piaci szférával.

A kis- és középbirtokon gazdálkodók esetében a saját tőkefelhalmozási készség és innovációs potenciál biztosítását kell szem előtt tartani.

A nagy gazdaságok esetében a hitelképesség biztosítása konszolidációs segítséggel lehet a cél.

c) Megvalósítás

A cél a helyi gazdaság megerősítése, ami kétféle dolgot jelent:

- a helyi erőforrásoknak – munkaerő, tőke, föld – hosszú távon is fenntartható bővítését,
- a gazdasági szereplők piacra jutásának a segítségével: PR, információ, menedzselés, termelési, értékesítő és termékpályás szövetkezesek.

A finanszírozás ezen célok optimális hatásfokú támogatását igényeli.

A pénzügyi támogatásoknak háromféle fajtája lehet: a juttatás, az adókedvezmény és a hitel.

Ezek kérdései a helyi gazdaságfejlesztés különféle összetevőiben másképpen jelentkeznek.

A *juttatás* a támogatási formákhoz kötődik. Az EU rendszerei mindig megkövetelik a saját részt, ami a piaci szempontot is megjeleníti a támogatásban.

A különféle *felhalmozási adókedvezmények* célja a gyorsított amortizáció. Ez a piacra jutás sebességét növeli, és ezzel a termelés gyors bővítését eredményezi. Ez a vállalkozásösztönzésnek egy tipikus fajtája. A kompenzáció hazai fő formája az áfa-visszatérítés, amit nemzetgazdaságilag preferált célú beruházásokra lehet igénybe venni. A megfe-

lelő ellenőrzés hiányában ez katasztrofális eredményű lehet, de igazán produktívnak még a megfelelő ellenőrzés mellett is csak speciális esetekben tekinthetjük.

A hitelezés a jövő eredményeinek diszkontálása a jelenlegi pillanatra – a várható eredmények ma felhasználható forrása. Ennek következtében bizonytalansági tényező mindig van benne, és minél nagyobb ez a tényező, annál nagyobb a merőben spekulációs nyereség lehetősége is. Ami azért baj, mert elszakítja az eredményt a forrástól. A helyi gazdaság hitelezési formáinak ezért két alaptételből kell kiindulniuk:

- A hitel forrása legyen „minél közelebb” a primér gazdaság termelési-értékesítés szférájához. A normál banki-pénzügyi műveletektől, például a kötvénypiacról eltérően nem a pénzbevétel maximálása, hanem a gazdaság kiszolgálása a célja.

- a hitel, mint finanszírozási forma csak növekvő bevétellel kecsesgetető tevékenységre vehető igénybe. A hitel ezért elsősorban a vállalkozástámogatás eszköze legyen.

A hitel jelenlegi helyzetét nézve az *agrárium* ennek rendkívüli hiányában szenved, aminek oka:

- az öröklött tőkehiány, amit még az előző rendszer „padlássöpérései” alapoztak meg,

- az átgondolatlan privatizáció – a piacvesztéssel előálló termelési deficit (felhalmozásképtelenség),

- a rendkívül drága hitelkonstrukciók, amit az államkötvény/infláció kettőssége határoz meg, mivel a pénzügyi intézeteket érdektelenné teszi a termelésfinanszírozásban (így az ideérkező multinacionális cégek se magyarországi hiteltől fejlesztenek!),

- a hitelgarancia (jelzálog) hiánya,

- a hitelintézetek általános ózdkodása a kialakult magyar agrárstruktúra finanszírozásától. A 0,3–50 hektáros gazdaságot, a mai Magyarország agráriumának a meghatározóját, hitelképtelenségnek tekintik. (Talán joggal, de akkor

át kell gondolni a következményeket, mivel más (kényszer)megoldások többre kerülnek az adófizetőknek.)

A *vidékfejlesztés* új terület, a hitelképességéről ezért ma még beszélni sem lehet. Egyik főszereplője a települési önkormányzat. Hitelképesnek ítélték eleinte, mivel úgy vélte mind a bank, mind a testület, hogy baj nem lehet, az állami garancia révén. A „puha” költségvetési korlátnak ez a rendszere azonban nem folytatható. Az új hitelképességet a vagyon és a saját bevételek alapján lehetne megállapítani, hozzátéve az előbb említett „kemény” feltételt a hitel megtérüléséről. Ami viszont a többi szereplőt illeti – tehát a fejlesztés első számú alanyait, a gazdálkodókat –, ott csak sötétben tapogatózhatunk jelenleg. A programelvű finanszírozás és a gazdálkodók szövetkezései azonban lehetővé tennék az egyéni hitelképességek addícióját, ami talán megoldaná a problémát.

A *mezőgazdaság- és vidékfejlesztés hitelmegoldásának* háromféle formája van:

- kamattámogatás,
- hitelgarancia,
- hitelszövetkezet.

Az utóbbival kezdve, a saját tulajdonú bank (*hitelszövetkezet*) a termelésfinanszírozási kérdések jó részét megoldaná. Ez a bank nem lenne alávetve a profitkényszernek, illetőleg, mivel a tulajdonosai egyszersmind a hitelfelvevők is, a pénzmozgás 0-szaldóssá tehető. Úgy véljük, hogy minimális (kb. 2%-os) reálkamatlábbal hitelezhetne a tagjainak, és ennek sincsen más funkciója, mint a kiküszöbölhetetlen kockázat kompenzálása.

Tőkeemelés itt kizárólag új befizetésekkel eszközölhető, és a bank kizárólag termeléssel kapcsolatos hiteleket nyújt a saját tagjai számára. Központi segítséget az induló tőke megteremtéséhez igényel, nem nagy összegben, hiszen a tőke nagy része tagi befizetésekből származik. Talán megérné, ha az állam megvenne egy csődbe ment ban-

kot alacsony áron (van elég most belőlük), és ezt adná át a szövetkezet rendelkezésére, mert előnyösebbnek látszik, mint újat alakítani. A helyileg alapított hitelszövetkezetek egymással együttműködhetnének, például kölcsönös biztosítási ügyekben.

A kamattámogatás a közhasznú bankhoz benyújtott hitelkamathoz való hozzájárulás. Megítélésünk szerint a „juttatásos” formánál jóval hatékonyabb, és segíti a felelősségteljes felhasználást, hiszen bármekkora arányú legyen is, folyamatos teljesítést követel. Célszerű lenne a vállalkozástámogatásunk rendszerét átgondolni ebből a szemszögből, és a kamattámogatást tenni meg fő támogatási formának. (Így a veszteség is kisebb, ha esetleg elúszik a vállalkozás).

A hitelgarancia a mai tőkeszegény Magyarországon rendkívül fontos lehetne, csakhogy a szélesebb körű alkalmazását igen kétségessé teszi a leromlott közmorál.

Eredményként értékelnénk, ha sikerülne kimunkálni a garanciális feltételeket arra, hogy ténylegesen az agrár-gazdaság használja fel a kedvezményes forrásokat.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy az EU támogatási rendszerei sem érték el a hitelen keresztül történő finanszírozás szervezettségének az itt vázolt szintjét, sem pedig a programozás által felvetett helyi társadalom- és gazdaságszervező együttműködést (noha maga a programozás is EU-találmány). Ennek az oka, hogy megengedhették maguknak a kényelmességet, amit mi nem tehetünk meg. Vannak tehát kompatibilitási problémák, amiket át kell hidalni. Az EU sajtáságos rendszerei minden további nélkül nem vehetők át, mert ezek egy ilyen szegény és problémákkal terhelt országban akár katasztrófához is vezethetnek.

3. Termékpiac

a) Helyzet

A rendszerátmenet táján, bár attól függetlenül, a meghatározóan fontos keleti piac összeomlott. A belső vásárlóerő reálértéken 25–30%-kal csökkent, míg a konkurencia az importliberalizációval és a kereskedelmi tőke beáramlásával hatalmasra nőtt.

Az elmúlt rendszer értékesítő szervezetei, melyeket részint a tsz-ek, áfészek működtettek, megszűntek vagy monopolizálódtak. A helyükre lánckereskedelem és felvásárlási monopóliumok léptek. Az átmenet kísérlete, az „MDF-piac” csíra volt csupán, elhalt. Nem jött létre megfelelő és hatékony kereskedő szervezet-rendszer, sem hazai kereskedelmi tőke.

A kistermelő teljességgel kiszolgáltatott a felvásárlóknak, annál is inkább, mivel nincsen raktározási kapacitása. A terményraktározás magángazdasági alapjait a tsz-szervezés megszüntette. A megépült létesítmények pedig a rendszerbomlással és a vele járó privatizációval monopoltulajdonba kerültek (Gabonatröszt stb.).

Az exporttámogatásokat a közvetítők fölözik le, részben összefonódásszerű kapcsolatokon át, részben a rendszer kidolgozatlansága és az említett tárolási problémák miatt is.

b) A cél

A piaci értékesítés érdemi haszna a termelőnél jelenjen meg.

c) A megvalósítás

Termelő-értékesítő szövetkezesek támogatása (szervezéssel, infrastruktúrával, pénzügyi forrásokkal, támogatási kedvezményekkel).

Az uniós piacokra való eljutás támogatása az állami logisztikai eszközökkel.

Antimonopolista jogszabályok és szervezett ellenőrzés, szankcionálással.

4. Termékfeldolgozás

a) A helyzet

Az élelmiszeripar a privatizációval külföldi kézbe került. Ezáltal sok esetben monopolhelyzet alakult ki a felvásárlásban, a felvásárlási üzletpolitika egy-egy globális érdekelttségű óriáscég saját érdekrendszerébe került, jelentős kapacitáscsökkentést hajthatott végre, sőt gyakori volt a piackivásárlási célú privatizálás is.

A hazai feldolgozás a kilencvenes évek közepe óta lassan újra megindult, egyelőre főképpen elsődleges feldolgozás formájában. Az aránya azonban még ma is csekély.

b) A cél

Az agrártermékek feldolgozottsági szintjének az emelése, a hozzáadott érték növelése, a hazai és az EU-piacokra való eljutási lehetőségek bővítése a termékek „Hungaricum” jellegének érvényesítésével és hangoztatásával. Az agrár-termékszerkezet innovatív átalakítására van szükség, elsősorban a zöldség- és gyümölcsfeldolgozás vertikumait illetően.

c) A megvalósítás

Feldolgozó-értékesítő szövetkezesek, a nyugati értékesítő piachoz hasonló kicsiből építkező értékesítő hálózatok, a feldolgozóiparnak nyújtott szubvenciók és juttatásos támogatások.

5. EU-harmonizáció

a) A helyzet

A mezőgazdaságban különféle termelési kvótákra, minőség-ellenőrző és minőségbiztosító (költséges) rendszerekre és a tőkeáramlás szabaddá tételére kell számítani, ami a földszerzésnél egyenlő esélyeket kell biztosítson minden uniós állampolgár számára.

Az EU támogatásai igen jelentős mértékűek lehetnek, benne az agrártámogatások is. Ugyanakkor ezek nem konformak a hazai agrártámogatásokkal. Az a legfontosabb különbség, hogy középtávon az EU-ban radikálisan csökkennek a piaci támogatások a környezetgazdálkodás és a vidékfejlesztés javára, vagyis a társadalmi-térségi diverzifikáció igényei kerülnek előtérbe.

Másrészt viszont a magyar agrártermelők helyzete speciális az EU gazdálkodóihoz képest, elsősorban a birtoklás rendezetlenségeit és a tőkehiányt kell itt kiemelnünk. Tekintettel arra, hogy az EU nem vállal fel speciális helyzetkezelést, ezt hazai forrásokból kell megoldani. Középtávon megoldandóvá teszi ezt a problémát a 2007-re várható csatlakozásunk az egységes euróövezethez. Az önálló forint megszűnése a költségvetés ez irányú mozgásterét jelentős mértékben szűkíteni fogja.

Kedvezőtlen, és ellentétes az EGK eddigi gyakorlatával is, hogy a támogatási kvótákat az új belépők számára

a negatív diszkrimináció elvén állapították meg, dacára annak, hogy mindenki elismeri ezen országok súlyos gazdasági problémáit és alulfejlettségét. Ezt a hátrányt a komparatív előnyök, vagyis az alacsonyabb ráfordítás felhasználásával kell megpróbálni kiegyenlíteni.

b) A cél

Olyan agrárrendtartási és támogatási rendszereket kell kidolgozni, amelyek

- nem ellentétesek az EU előírásaival,
- lehetővé teszik a hazai értékek és gazdasági erőforrások védelmét,
- lehetővé teszik az EU támogatásainak az igénybevételét,
- segítik az EU vásárlópiacaira való eljutást.

c) A megvalósítás

A birtokrendezési problémákat tehát középtávon meg kell oldani, hogy a birtokstruktúra stabilizálódjék. A Nemzeti Földalap Kht. legfontosabb feladatának ezt kell tekinteni, és éppen ezért a működésében elengedhetetlen a mezőgazdaság mind a három pillérét képviselőknak a jelenléte.

A földbirtokszerezést illetően átmeneti moratórium mindenképpen kell, azonban a végleges szabályoknak is jól átgondoltaknak kell lenniük. A birtokos helyben lakása önmagában még nem elegendő, mivel könnyen formálissá lehet tenni. Meg kell ellenben követelni azt, hogy a birtokos helyben (közeli térségben) lakó adófizető gazdasági szereplő legyen. Az unió efféléket megenged akkor, hogyha általánosak, tehát a hazai állampolgárokra is vonatkoznak.

Az agrárfinanszírozást illetően el kell érni azt, hogy a nemzeti támogatások mind nagyobb része az EU által

megkívánt társfinanszírozó forrásként kerüljön odaítélésre. Célszerű ezért ennek mentén mihamarabb korszerűsíteni az agrártámogatási rendszerünket, vagyis az agrárkörnyezetgazdálkodás, erdősítés, valamint a vidékfejlesztés olyan hazai támogatási rendjét kialakítani, amivel kapcsolódhatunk majd az EU támogatásaihoz. Kevésbé fontos a földalapú támogatások hazai forrásból való kiegészítése, mint ezeknek a szükségleteknek a kielégítése, mert a hazai agrárium jövőjét elsősorban ezek fogják meghatározni.

Általános igény az EU-standardoknak való megfelelés támogatása, főleg a tőkeszegény, tehát a kisebb méretű földeken gazdálkodók esetében.

A kisbirtokok speciális érdeke mindenekelőtt az áru-termelő gazdaságok kialakulásának az átmeneti támogatása.

Mind a kis-, mind a középbirtok számára lényeges a termelői érdekcsoportok-szövetkezések szerveződésének a támogatása.

6. Szociális agrártermelés

a) A helyzet

Az elmúlt rendszer centralizációra épült gazdaságszervezése a falun élők számára olyan függő helyzetet teremtett, ami csak a munkamegosztás alacsony fokát tette lehetővé a számukra. Ennek következtében az emberek nagy tömege alacsony kvalifikációjú maradt, a helyi társadalmak pedig dezintegrálódtak és „lefejeződtek” a magasabb képzettségűek és mindenekelőtt az értelmiség elvándorlásával. Az új gazdasági helyzetben viszont összeomlott az a struktúra, ami lehetővé tette a falun maradt embereknek a foglalkoztatását, megsemmisült a telephelyi ipar és megszűntek a lényegében napszámosmunkát biztosító, de ál-

landó, ha nem is nagy jövedelmet biztosító tsz-ek is. Ezért tömeges munkanélküliség alakult ki. Az adottságok, pontosabban az adottságok hiánya miatt arra is alig lehet számítani, hogy külső tőke jelenik meg itt, ami a foglalkoztatást biztosítani fogja.

b) A cél

A tömeges szociális segélyezés hosszabb távon semmiféle megoldást nem jelent a falun élők számára. Azért sem, mert az államháztartás részére túlzott terhet jelent, és azért sem, mert a társadalom generációs újratermelése során megszünteti a munkának, mint értékhordozónak a fogalmát. Kedvezőbb megoldás ezért az önellátó agrártermelés támogatása, ami a családok részére a megélhetés alapfeltételeit legalább részben biztosítani képes, és segít fenntartani a munkaetika fogalmát is.

c) A megvalósítás

A probléma abban van, hogy ezek az emberek annyira eszköztelenek, hogy a mezőgazdaságban a saját újratermelésükre sem képesek, hanem csak évről évre ismétlődő folyamatos segítséggel (szaporítóanyag, gépi művelés, ingyenes földhasználat) képesek ezt a termelést folytatni.

Kedvező körülményt jelent viszont az, hogy a falusiak elég jelentős része valamikor a tsz-ben dolgozott, és így van affinitásuk a földhöz, és némi szakismeretük is a földmunkához és az állatgondozáshoz,

a falvakban, főképpen pedig a legrosszabb helyzetekben, elég sok olyan maradványföld van, amit piacelvű gazdaságban ésszerűen nemigen lehet megművelni,

a Nemzeti Földalapról szóló 2001. évi CXVI. számú törvény lehetővé tette a földdel való egységes gazdálkodást, az államigazgatás által nyújtott koordinációs segítség-

gel, és a szociális agrártermelés céljából való felhasználást prioritásként is határozta meg a célok között.

1992 óta folyik is hazánkban efféle szociális célú agrár-támogatás. A fenntartása, sőt a kibővítése még hosszabb távon szükséges. A földalappal való egységes gazdálkodás ezt lehetővé is teszi. Így tehát a költségvetésben évente biztosított folyó finanszírozási támogatás, valamint a lehetséges apróbb földparcellák átadása ilyen célokra megoldást jelenthet a problémára.

A földszövetség, amely megyei és kistérségi szerveződésekben felépült országos szervezettel rendelkezik, a törvény által elrendelt helyi birtokhasznosítási bizottságokban való részvételével e feladat operatív feltételeit biztosítani képes.

7. A vidék biztonsága

a) A helyzet

Napjainkra oly méreteket öltött az agrárgazdaságok kárára elkövetett vagyon elleni bűncselekmények mértéke – éves szinten, országosan kb. 20 milliárd forint kárösszeggel –, hogy a helyzet tarthatatlanná vált és megoldást követel. A vidék népességmegtartó képességéhez az is hozzájárul, hogy a termelők kedvvel és biztonságban végezhesék tevékenységüket. A terménylopások és a rongálások erkölcsi demoralizáló hatása nagymértékben hozzájárul ahhoz a véleményhez, kialakuló tudathoz, hogy nem érdemes a vidéki-falusi életmódban maradni, ott gazdálkodást folytatni.

b) A cél

A termelés biztonságának a helyreállítása.

c) A megoldás

A Magyar Földbirtokosok Országos Szövetsége által indított „Vidék Biztonsága Mozgalom” keretein belül hamarosan megalapításra kerül az agrárórség, melynek szerepe a vidék agrárgazdaságai vagyónbiztonságának védelme.

Megjegyezni kívánjuk, hogy az okozott kárban az adófizetők pénzéből képzett agrártámogatások eltulajdonítása is – sajnálatos módon – megvalósul.

Javasoljuk, hogy az agrártámogatások között új jogcím jelenjen meg az agrárgazdasági vagyónbiztonság, az említett agrárórség megszervezésének és működtetésének támogatására.

Továbbá kérjük a Btk. megfelelő szakaszainak kiterjesztését és szigorítását a mezőgazdaság kárára elkövetett bűncselekmények szankcionálásában. (Pl.: az elkövetés eszközének – akár jármű is – elkobzása. A megélhetési bűnözést, mint tudati fogalmat nem ismerjük el!)

SÁTRAI ISTVÁN–MIKLÓSSY ENDRE

SZÜKÖSSÉG – BALLA BÁLINT KÖNYVE

Az embert körülvevő világ részeinek megismerése és egy egységes világgép megalapozása a legtöbb szaktudomány művelője szemében összeegyeztethetetlen törekvésnek tűnik. A 20. század nagy szemléleti forradalmát teremtő relativitáselmélet – miközben az anyagi univerzumra vonatkozó, robbanásszerűen gyarapodó ismereteinket pontosabbá és használhatóbbá tette – az ember- és társadalomtudományok területén kétes értékű doktrínává vált. A modern humán-diszciplínák (pszichológia, szociológia, történettudomány) fejlődése és újabb tudományágakkal (etológia, politológia, kulturális antropológia stb.) való kiegészülése egyfelől mélyebb és gazdagabbá teszi az egyes emberi jelenségekre vonatkozó ismereteinket, másfelől azonban nemcsak lehetetlennek, hanem értelmetlennek is minősíti a világunk egészének megértésére irányuló szellemi erőfeszítéseket. Az egzaktságot és a kísérleti ellenőrizhetőséget mindennemű ismeret kritériumává nyilvánító természettudományos szemlélet már nemcsak az etikától, hanem az esztétikától is elvitatta az egyetemes emberi fogalmának létjogosultságát, s hovatovább a részvilágok összefüggéseire vonatkozó pusztán kérdések is a korszerűtlenség, a tudománytalanság, az obskurantizmus bélyegét viselik magukon.

A holisztikus világgépekkel szembeni – olykor fölényes, olykor hisztérikus – idegenkedésnek kettős eszmetörténeti gyökérzete van. Az egyik a felvilágosodás gyermek-

betegségeként a „pozitivizmusban” továbbélő doktriner racionalizmusban, a másik a 20. század pragmatista (főként amerikai) filozófiai irányzataiban ragadható meg. Persze nem tartoznak ezek egy súlycsoportba. Míg az előbbit ma már csak a szakbarbárok korlátoltsága tartja életben, s ezért primitív érvrendszere tulajdonképpen szóra sem érdemes, az utóbbit olyan nagy formátumú gondolkodók is képviselik, mint Dewey, Davidson, William James és Rorty, akiknek pragmatizmusa kifinomult problémaérzékenységgel párosul, s ezáltal termékeny „felületeket” kínálnak az egyetemesség eszméjéből kiinduló létértelmezések számára. Ez nem csupán azt a lehetőséget villantja fel, hogy hason egymásra a tradicionális (dualista-metafizikus) és a modern (pragmatikus-relativista) gondolkodásmód, hanem annak az esélyét is jelenti, hogy a posztmodern kor kultúrájához és civilizációjához való viszonyulás vallásos és tudományos modelljei közötti ellentétek áthidalhatók. Ahhoz azonban, hogy ez az esély megvalósuljon, a tradíció erejével és a modernitás távlataival egyaránt számot vető szellemi beállítódásra, és – nem mellékesen – a szintézis igénye által motivált kiemelkedő tudományos teljesítményekre van szükség. Az a könyv, amelyről az alábbiakban szólunk, ennek a kettős követelménynek felel meg.

Balla Bálint *Szűkösség* című könyvének (Osiris Kiadó, 2001) írásai három nagy kérdéskört ölelnek fel. Az egyikhez azok a tanulmányok kapcsolódnak, amelyek egy – a *szűkösség* fogalmát értelmező – szociológiai elméletet fejtenek ki, egészséges szemléleti keretbe foglalván az emberrel és a társadalommal foglalkozó modern szaktudományokat (kulturális antropológia, szociológia, történettudomány, pszichológia, közgazdaságtan); a másokban Magyarország 20. századi gazdaság- és társadalomtörténetének (különösen 1956-nak, a kádári konszolidációnak és a rendszerváltozás körüli esztendőknél) elemzését a nemzeteszme újraértelmezésével kapcsolja össze a szerző; a harmadik tematikai egység a *szű-*

KORNISS DEZSŐ, 1974

kösségszociológiára alapozott történet- és társadalomfelfogást a kereszténység világgképével és erkölcsi alapelveivel veti egybe.

Az elmélet

Nem új keletű az a felismerés, hogy a Homo sapienst részint kielégítetlen, részint kielégíthetetlen szükségletei készítetik olyan tevékenységre, amelyből a fennmaradásához nélkülözhetetlen anyagi és szellemi javak származnak. „Herderig,

sőt Platónig visszanyúlva a filozófiai antropológia az embert *hiányok lényének*, a természet egyetlen fogyatékos lényének tartja... szerveinek hiányossága, ösztönéletének elszegényedése miatt természetes állapotában *nem életképes, sőt nincs is »természete«*, ezt saját magának kell megteremtenie a kultúrában." Gehlen az embert hiányok lényének: „*Mängelwesen*”-nek, de egyben Prométheuszak is nevezi, hiszen szervezete fogyatékoságaira a *technikával*, annak szüntelen tökéletesítésével válaszol, s ösztönei sorvadásának ellenében tehermentesítésként, a világban való eligazodásához megteremti a *társadalmi intézményeket*. (Balla, 132., 133. l.) Nem feltételez új szociológiai elméletet az a – fentiekre alapozható – megállapítás sem, amely szerint a „tehermentesítő” technikák és intézmények nemcsak kielégítik, hanem – bővítetten – újra is termelik az emberi szükségleteket. Ez a törvényszerűség éppúgy jellemzi az ajándékozás és a csere intézményeit kialakító archaikus társadalmakat (lásd például Marcel Mauss *A cserélt ajándékok és a viszonzási kötelezettség* című tanulmányát a szerző *Szociológia és antropológia* címen megjelentetett kötetében; Osiris, 2000), miként a posztindusztriális korszak tőkés és „szocialista” gazdaságait. (Kornai János, világhírű közgazdászunk írja *A hiány* című munkájának harmadik kiadásának bevezetőjében: „A hiány végső soron hatást gyakorol az emberek közti viszonyokra: a termelő és a fogyasztó, az eladó és a vevő, a kiutalás felett döntő és a kiutalásban részesülő személy közti kapcsolatokra. A hiány, akár mint más jelenségek oka, akár pedig mint következmény, millió szálon függ össze a gazdasági rendszer többi alkotóelemével: az árakkal és a bérekkel, a tervezéssel és a piaccal, a pénzügyi és hitelpolitikával, az anyagi és erkölcsi ösztönzéssel.” (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989. 18. l.)

Balla Bálint elméletének az a legszembetűnőbb újszerűsége, hogy miközben megszüntethetetlen kölcsönhatást tételez a szűkösség szubjektív (antropológiai) és objektív (gazdasági, intézményi) okai között, figyelmét nem a jelen-

ség „ősokára”, hanem az azzal folytatott küzdelem eszközeire, módozataira és esélyeire összpontosítja. Ő maga a szűkösség szociológiájáról beszél, de ugyanannyi joggal nevezhetjük teóriáját a szűkösség pszichológiájának, vagy akár politikai filozófiájának is. Felfogása szerint „minden társadalmi cselekvés lényegében szűkösség elleni küzdelem” (134.), és minden kielégít(het)etlen szükséglet – a közösségeket csakúgy, miként az egyént – *szűkösségkompenzációra* kényszeríti. A szűkösség elleni küzdelem legáltalánosabb módja a *közvetlen teljesítmény* (az anyagi javak termelése, illetőleg a termelés könnyítése, fokozása tudományos-technikai segítségével), ami kiegészül a *csere* (kereskedelem), a *segítségnyújtás* és a (másoktól való) *elvonás* módozataival. A szűkösségkompenzációnak „Három, gyakran egymásba mosódó változatát érdemes megkülönböztetni: a *szublimálást*, amikor is akut szükségleteinket könnyebben teljesíthető elvontabbakra tereljük át, az *elfojtást*, a freudi Verdrängungot, amikor szükségleteinket-vágyainkat betegesen ignoráljuk, és a *lemondást*, amikor eljutunk egy igény felesleges voltának felismeréséhez.” (136. l.)

A szűkösségszociológia fogalmi készletének árnyaltsága azt a benyomást keltheti a laikus olvasóban, hogy segítségével már-már matematikai pontosságú leírás adható az embernek az anyagi javakhoz fűződő viszonyáról. Pedig Balla Bálinttól mi sem áll távolabb, mint hogy az emberi szükségletek egzakt meghatározásának lehetőségét sugalmazná. Éppen ellenkezőleg: ő maga figyelmeztet arra, hogy a szűkösségérzet nem feltétlenül tényleges szükségletek kiélégületlenségéből, hanem – többnyire – a társadalmi környezethez való viszonyításból fakad. (Erre használja a *komparatív szűkösség* fogalmát.) Még kevésbé lehet az emberi szükségleteket mértékre szabni anélkül, hogy figyelembe vennénk az adott társadalomnak a történelmi folyamatban megjelölhető helyét. Balla elméletének talán a legtermékenyebb eleme az a megkülönböztetés, amellyel éles határvo-

nalat húz a modernség előtti kultúrák és a modern civilizáció szűkösségértelmezése között. Az előbbieket a *statikus*, az utóbbit – mind nyugati, mind keleti (szovjetrendszerű) változatát beleértve – az *expanzív-dinamikus szűkösség érájának* nevezi. A korszakelnevezések nemcsak az anyagi javak kínálatának végletesen különböző szintjére utalnak, hanem arra is, hogy míg a korábbi kultúrákban (az archaikustól a középkoriakig) a szükségletek kielégítésének és kompenzálásának évezredekken keresztül gyakorolt technikái egyfajta kiegyensúlyozott létállapotot teremtettek, a modern ipari civilizáció terjedését olyan tévhitek, ideológiák és politikai filozófiák kísérték, amelyek a materiális szűkösség megszüntethetőségének ígéretével felborították ezt az egyensúlyt. „A szociológia mindkét, számos egyéb tekintetben egymással gyökeresen ellentétes felfogású alapítója, a hivatalos alapító Comte, valamint a sokáig antiszociológusnak tekintett Marx elméletének lényeges mondanivalója az emberiség törvényszerű útja egy tökéletes, hiánytalan, szűkösségmentes teloszhoz, a tökéletes társadalom végállapotához.” (142. l.) Ezzel az optimista prognózissal szemben a modern kor éppen azért nevezhető az *expanzív-dinamikus szűkösség érájának*, mert „az időközben megtett út nemcsak a szűkösség fennmaradását, hanem terjedését és mélyülését is hozta.” (143. l.) „A materiális expanzióként értelmezett haladás embere – és így szociológusa is – kettőre nem gondolt. Először arra, hogy az eredményes létexpanzió nyomában járó minden magasabb szükségletkielégítési struktúra nem ismer végpontot: éppen a növekvő eredményesség vezet egyrészt újabb célkitűzésekhez, másrészt a szélességben és lefelé terjeszkedés során szükségszerűen a komparatív szűkösség újabb és újabb jelenségeit gerjeszti. Másodszor: egészen a legutóbbi időig még kevésbé gondolt arra, hogy egy demográfiailag is egyre inkább növekvő emberiség egyre bővülő igény szintje előbb-utóbb az objektív szűkösség, a Föld anyagi készleteinek határaihoz juthat el.”

Balla Bálint szűkösségelméletének történelemfelfogása első pillantásra talán nem tűnik többnek, mint ama „nagy elbeszélések” egyik változatának, amelyek a civilizációk fejlődésének legnagyobb törésvonalát a modern kor kezdeteinél látják. A statikus és az expanzív-dinamikus szűkösség fogalmainak szembeállítását látszólag a modernitás kultúrkritikai vonulatához (Schopenhauer, Spengler, Ortega, Heidegger, Szorokin, Lorenz stb.) illeszkedik, valójában azonban éppen az a legnagyobb érdeme, hogy áttöri mind a felvilágosodás kori modernségkultusz, mind pedig a romantikával kezdődő, s napjainkban is bőséggel termő katasztrófateóriák szemléleti kereteit. Nem állítja persze, hogy civilizációnk véges erőforrásainak korlátlan használata nem vezethet összeomláshoz, de azt sem hiszi, hogy a technikai civilizációnak ne lennének (ld. mikroelektronika!) ma még beláthatatlan távlatai. Az emberiség esélyeit következésképpen nem pozitív vagy negatív utópiákban keresi, hanem azoknak az intellektuális és erkölcsi készségeknek a „működőképességében”, amelyek a kielégítetlen szükségleteket, a hiányt, a szűkösséget úgy tudják szabályozni, hogy azok ne öltsek a gazdasági válság, a szociális nyomor, a politikai botrány, az egzisztenciális fenyegetettség formáit. Miután az anyagi kultúra fejlettségének minden fokán kizárja a szűkösség kiküszöbölésének a lehetőségét, megszüntethetetlennek tekinti azt a kényszert is, hogy az ember ne csak véletlenszerű hiányokat kompenzáló magatartás-technikákat, hanem a szűkösség legváltozatosabb típusaira berendezkedő létezésstratégiát munkáljon ki. Balla Bálint mondandója talán ebben a paradox tételben fejezhető ki a legtömörebben: az expanzív-dinamikus civilizációs fejlődést csak a szűkösség mind újabb és újabb formáit kompenzálni képes kultúra biztosíthatja. És miután a kultúra létformája nemzeti közösségekhez kötődik, a fenti tétel így is megfogalmazható: a technikai civilizáció formáinak, rendszereinek globalizációját csak a nem-

zeti kultúrákból táplálkozó szellemi energiák tarthatják olyan fejlődési pályán, amely megóvhatja az emberiséget a növekvő szűkösség pusztító hatásától.

Az elméletalkotó Balla Bálint ezen a ponton azonban sajátos nehézségekkel találta magát szemben. Az általa művelt szaktudomány, a szociológia ugyanis – figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy „a végét járó (20.) század döntő konfliktusai nemzeti-nemzetállami háborúk és nem osztályharcok voltak” (329. l.) a nemzettel sem mint hatalmi-politikai tényezővel, sem mint nyelvi-kulturális alapú közösségszervező eszmével nem foglalkozik. Tegyük hozzá: nemcsak a szociológiát jellemzi ez a *nemzetközömbösség*. A liberális társadalomelméletekre általánosságban is jellemző a tradicionális szerveződési formákkal szembeni idegenkedés. „A legtöbb liberális filozófusnak nem sok mondanivalója van a »közösségről« (...) A liberális gondolkodók elemzéseiben a nemzeti hovatartozás, nyelv, kultúra, vallás, történelem vagy életmód fogalma nem szerepel.” (Lánczi András: *A XX. század politikai filozófiája*; Pallas Stúdió, 2000. 60. l.) E különös „hiányjelenségre” van ugyan tudománytörténeti magyarázat, ám ez sem az olvasót, sem a szerzőt nem elégíti ki. Ezért azok az érvek, amelyek a „*Miért nincs nemzetszociológia?*” kérdésre adnak feleletet, éppen a nemzeteszme „rehabilitációja” szempontjából bizonyulnak megkerülhetetlenek.

Balla felidézi azt az összefüggést, ami a szociológia születése és a modern nemzetállamok keletkezése között jött létre. Eszerint mindkét „jelenség” az expanzionista kor teremtménye, csakhogy amíg a szociológia mint „haladástudomány” az úgynevezett „szocio-ökonómikus” struktúra-képző ismérvek szerint foglalja egységbe a társadalmakat, a modern nemzetállam a területi szuverenitás eszméjét és az etno-nacionális szerveződési modellt követi. „Emiatt a nemzettel kapcsolatos társadalmi történés a szocio-ökonómikus mozgás – a haladás – fő vonulatával és irányával állí-

tólag ellentétes, akadályozza azt, illetve hozzá képest mellékes.” (327. l.) Balla nem azt állítja, hogy az etnikai korlátokat szétfeszítő és a területi szuverenitás elvén túllépő ún. „szocio-ökonomikus” társadalomszervezés eszméje nem lenne korszerűbb, humánusabb a területi expanzionizmusra és a nemzeti kisebbségek „egyenlősítésére”, homogenizálására: az „egy és oszthatatlan” elvére épülő nemzetállam politikai doktrínájánál. „Csupán” arra a cseppet sem elhanyagolható ellentmondásra hívja fel a figyelmet, hogy – egyfelől – a nemzeti szuverenitás igényét elvető gazdasági-katonai hatalmi aspirációk gyakorlati megvalósulásai, azaz a modern kori birodalmak sem mentesek a szűkösség minden korábnál kíméletlenebb és kiterjedtebb hatásaitól, és – másfelől – hogy nemzetállami kereteken belül is érvényesíthetők az egyéni emberi méltóság, a kisközösségi (nemzeti-ségi) autonómia, illetőleg a szocio-ökonomikus szerveződés követelményei. Mi több, Balla meggyőződése szerint igazán hatásosan csak itt érvényesíthetők. Láthatólag nem tart a félreérthetőség kockázatától, amikor kijelenti: „Ha lehetséges »Nyugat és Kelet között« sajátos magyar kultúra, úgy ennek a nemzeteszme totalitásideáljának világában kell gyökereznie.” (113. l.) Meg kell jegyeznünk, hogy ez a mondat a maga kontextusában nem is félreérthető. Hogy mégis magyarázatra szorul és – éppen kontextusa miatt – vitánk van vele, annak nem a gondolat radikális igazságától való ódzkodásunk, hanem éppen az élesebb és pontosabb fogalmazás iránti igényünk az oka.

Nemzet és történelem

A *Kelet–Nyugat dilemma* című tanulmány ekként vezeti be szerzőnknek a magyar történelemből kibontott nagy ívű és szuggesztív nemzetkarakterológiai tipológiáját: „Számunkra (...) »Kelet« és »Nyugat« messze nem csupán földrajzi

fogalmak, hanem kérdéses származásunk és kritikus földrajzi elhelyezkedésünk miatt, a szó legszélesebb értelmében *világ-tájak*, azaz a világban való tájékozódás és *helykeresés* jelölői. Alapvető geostratégiai, politikai, kulturális és társadalmi értékek és célok archetípusai, amelyek történelmünkben – ha a változó eseménysorozatok és létproblémák kapcsán változó dilemmákat és megoldásokat jelölő tartalommal is – mindig meghatározó, sarkító erővel léptek ki a kollektív tudattalanból és váltak a társadalmi cselekvés alternatíváinak hordozóivá.” Megkülönböztetett figyelmet érdemlő, ugyanakkor vitára ösztönző mondatok. Már-már költői nyelven szólaltatják meg azt a létélményt, ami Széchenyit a „Kelet népe” mítosz, Adyt a „kompország”, Karácsony Sándort a „hídszerep” metafora megalkotására készítette. Kétségeink támadnak azonban – tudományos szövegről lévén szó –, amikor az *értékek és célok archetípusaihoz* Balla konkrét történelmi helyzeteket, politikai szereplőket, eszmekövető magatartásjegyeket rendel. Nem fér e recenzió keretei közé, hogy kifejtjük: miért vannak fenntartásaink például „a besenyők, kunok, mongolok egymást követő hullámai visszaverésének” nyugati szerepként való értelmezésével szemben (a Nyugat érdekeit is szolgáló élethalálharc semmit nem fejez ki a nyugati értékeszményekből, nem beszélve arról, hogy a sztyeppék nomádjai is folytattak önvédő küzdelmet a rájuk támadókkal!); még több helyet kívánna, s ezért mellőzzük annak indoklását, miért nem evidens számunkra Kossuth vagy Petőfi programjainak keleties minősítése az önmagát egyébként már-már szentimentális érzelmességgel a Kelet Népéhez tartozónak valló Széchenyi eszméinek »nyugatiasságához« képest. (92. l.) (Miért keleti a „republikánus értékrendszer” és miért nyugati – amivel szembefordul – az abszolutizmus?!) A távolabbi múltunkat idéző példákon ezért túllépve, a *Kelet-Nyugat dilemmáinak* ezúttal csupán a 19. és 20. századi illusztrációi kapcsán indokoljuk kételyeinket. A politikai mintakeresés tévelygéseiről olvashatjuk:

„A Nyugathoz tartozás és Nyugat-védelem eltorzult archetípusának gyakorlati hatásait ott látjuk a két világháborúban elvállalt végzetes szerepünkben, a török helyébe lépett orosz és egyéb szláv »barbár keleti ősellenség« elleni, nemzeti feladatainkat félreismerő, geostratégiai helyzetünket, erőnket túlbecsülő, »Európát mentő« harcainkban.” (...) A keleti orientációra, a népi, kuruc, függetlenségi, németellenes értékrendszerre alapozásnak ugyancsak megvannak a *túlhajtsai*. Ott látjuk ezeket a szabadságharc legvégső, radikálisan szélsőséges fázisában éppen úgy, mint az 1919-es kommünben, amely a »szent világszabadságot« a nemzet történelmi (»nyugati«) értékei elleni véres terrorral akarja kivívni. (...) Ez maga után vonja az inga kilengését az ellenkező végletbe, amikor bekövetkezik a visszakanyarodás a nyugati értékrendhez a fehérterror és a »keresztény kurzus« képében. A keleti archetípus kisugárzása nemcsak századunk népi és haladó mozgalmainak mérsékelt, pozitív, építő törekvéseiben, hanem szélsőséges, torzult változataiban, a keleti, sőt ázsiai eredetünket mitizáló tudománytalan eredetkutatásban, a hun, szittyá, turáni származás kapcsán kialakított politikai implikációkban is követhető. (...) Mindkét világtáj-stratégia kudarcai adják a táptalajt a »sem Kelet, sem Nyugat« elve által vezérelt kulturális és politikai filozófiák kibontakozásához (Lásd: »harmadik út«!)” (90. l.)

A Kelet–Nyugat dichotómiára alapozott történelem-szemléletben az a leginkább megtévesztő, hogy egy képzeletbeli mágneses erőter működésének logikája szerint rendez el minden ellentétet, ami a politikai eszmék, a hatalmi szerkezettypusok, kulturális értékeszmények és emberi magatartásmodellek világában valaha létezett. A szemben álló értékek, célok és törekvések olyankor is ezen égtáji archetípusok feszültségét vagy „örök küzdelmét” sejtetik, amikor egyetlen kultúrkörön belüli ellentmondások felszínre jutásáról van szó. Mert attól, hogy egy mozgalom (kurucok) az ország keleti felében bontakozik ki, egy másik netán to-

vább őrzi a republikánus forradalmi eszméket, mint az „újra csendes”-sé váló Nyugat-Európa, vagy a harmadik éppen az orosz földön berendezkedő bolsevizmusra támaszkodva, kommunista eszmék jegyében próbálkozik hatalomátvétellel (a kommün 1919-ben), sem a 17–18. századi nemzeti függetlenségi eszme, sem a 19. századi polgári forradalom ideológiája, sem a kommunista diktatúra doktrínája nem minősíthető *keleties* jelenségnek.

Azaz történelmünk legdrámaibb sorsfordulóin nem *keleti* alkatunk ütközött meg, s maradt végül alul vagy éppen győzött *nyugati* elkötelezettségünkkel szemben, hanem a nyugati típusú fejlődés legmélyebben rejlő ellentmondásait hoztuk felszínre. Ennek az ellentmondásnak az a lényege, hogy a modernitás pályájára „sodródott” világ minduntalan beleütközik a fennálló viszonyokba: a *statikus*ból az *expanzív-dinamikus* civilizáció korszakába átlépő Nyugat pragmatizmusa ismétlődően konfliktusba kerül saját kulturális-eszmei tradícióival. Ez a folytonos meghasonlás nemcsak azáltal gerjeszti a konfliktusokat, hogy az „ügyeletes” (nyugati) centrum mindig gyorsabban fejlődik, mint a mindenkori (keleti) periféria, hanem azért is – főként azért –, mert a haladáseszméből megvalósuló gazdasági-technológiai projektum folytonosan növekvő adósságot halmoz fel saját társadalmi-kulturális programjával szemben. Amikor a magyarság politikaformáló vagy kultúrateremtő csoportjai ellenálltak a hatalom modernizációs kísérleteinek, abban nem a nyugati értékekkel szembeni ellenérzéseik, hanem a hatalomérvényesítés abszolutisztikus-despotikus (ha tetszik: nagyon is keleties!) módszereinek elutasítása és a közösségi-kulturális identitásigénnyel, az egyéni és kollektív szabadságjogokkal (tehát nagyon is nyugatias értékekkel!) nem számoló uralkodók újjító törekvései játszottak döntő szerepet.

Ha voltak legújabb kori történelmünknek „túlhajtásai”, azok – amiként azt már Eötvös József megállapította –

kivétel nélkül a felvilágosodás kori Európa „uralkodó eszméinek” – a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség ideáinak – kóros egyensúlyhiányából fakadtak, s ilyenképpen nem a két *égtáj* között eltévedő magyarság, hanem az önmagával és önmagában meghasonló Nyugat diagnózisához sorolható. Miért volna meglepő, ha azok után, hogy a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás befogadásával végképpen és visszafordíthatatlanul a Nyugathoz integrálódtunk, a jakobinus erőszak-ideológia, a liberális vadkapitalizmus, a nemzeti szocializmus és a bolsevizmus általi érintettségünk révén is csak nyugatias vonásaink erősödtek? (Ne felejtjük: a marxista–leninista proletárdiktatúra impulzusai is kizárólag nyugati eredetűek. Azt is mondhatjuk, hogy a bolsevizmusban a Nyugat szellemiségének szekularizációs iránya és politikai kultúrájának hatalom-összpontosító tendenciája fonódott össze és teljesedett ki!) Azt hiszem – összegezőképpen –, leszögezhetjük, hogy a Kelet – ha a török birodalommal való egyezkedési kényszer formájában játszott is katalizáló szerepet történelmünkben – létezésstratégiai alternatívaként soha nem jelent meg sem a kultúránkban, sem a politikánkban a honfoglalás óta.

Mindaz, amit saját alkatunkban, cselekedeteinkben keleties jellegűnek szoktunk nevezni, lényegileg semmi más, mint anakronisztikussá minősült európai sajátosság: belső opposzió a saját megvalósulatlan értékeszményeit archívumokba záró Nyugat embertelenné vált haladásmítoszával szemben, azaz egy féktelen dinamikájú civilizációt önnön tradícióival szembesítő, egyensúlyozó szerep. Lássuk be, hogy erre a szerepre nem egy évezreden keresztül megőrzött keleties lelkialkatunk, hanem a modernizációs folyamatok többnyire politikai indítékú késleltetettsége, s az ebből fakadó – Balla kifejezésével élve – „komparatív szűkösségálapotok” kompenzációs kényszerei predesztináltak bennünket. Azt jelenti ez, hogy az új- és legújabb kori nagy nemzeti megújulási kísérleteinkben nem azért minősült értékesebb-

nek a kultúra a gazdaságnál, a haza a haladásnál, a szabadság a tulajdonnál, mert a Kelettől örökölt spiritualizmusunk mindig erősebbnek bizonyult a materiális értékek vonzásánál, hanem ellenkezőleg: az anyagi javak kívánt bőségéből való kényszerű kirekesztettségünk termelte ki az aszketikus morál éppen időszerű változatait.

Van értelme persze, hogy ebből a szükségből erényt kovácsoljunk, s hogy ez az erény tartást adjon nemzeti önértetünknek, elviselhetőbbé tegye helyzetadatunkat, segítsen értelmes feladatok keresésében, de nem várhatunk tőle sokkal többet. Nem várhatjuk, hogy „változó megoldásokat jelölő tartalommal”, „sarkító erővel lépjen ki a kollektív tudattalanból”, és váljon az elkerülhetetlen „társadalmi cselekvések alternatíváinak hordozójává”. A „Kelet–Nyugat dilemmában” nem az a nyomasztó, hogy feloldási kísérleteinek vannak „túlhajtásai”, hanem az, hogy minden változatában túlterheli és járhatatlan utakra tereli a nemzettudatot. A világok közötti léthelyzetre utaló fogalmak és metaforák (*híd, komp, bástya, ütközőpont, találkozópon*t stb...) hol felmentenek egyetlen világunk csakis *belülről* teljesíthető parancsai alól, hol pedig elzárnak megragadható lehetőségeitől, miközben vagy az önmagunkon túlmutató célokhoz rendelt küldetéstudattal, vagy a „bujdosó” ember üldözöttség-pszichózisával térünk ki az egyértelműen és kizárólagosan nyugati nemzetre váró kihívások elől. Babits írta *A magyar jellemről* még az 1930-as években: „Itteni nép vagyunk, itt összeverődött fajtákból keveredtünk nemzetté. Életmódunk itt lett olyan, amilyen lett. Képzeletünk, érzésvilágunk, egész kultúránk az itteni tájak és éghajlat színeiből, benyomásaiból, hangulataiból szövődött. (...) Ha Keletről hoztunk egyet-mást magunkkal, jellemvonást és lelkisajátságot, abból is alighanem csak az maradt meg bennünk mostanig, amit ennek az országnak a levegője táplált.” (*Mi a magyar?*; Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939. 54–55. l.)

Távol áll tőlünk, hogy – Babits tekintélyére is támaszkodva – kétségbe vonjuk a magyarság őstörténetére utaló kultúraelemeket, elvitatva a néprajz, a folklór, a népzene-kutatás önmagukért beszélő eredményeit. Pusztán annak a – mintegy kétszáz éve „divatba jött” – Kelet-mítosznak a makacsul továbbélő szemléletmódjával van vitánk, amely oksági viszonyt látott és láttatott nyelvi és zenei kultúránk archaikus talapzatának távoliséga és kárpát-medencei történelmünknek a nyugat-európaiól elütő nemzeti sajátosságai között. Hiszen – hitünk szerint – az volna az euroatlanti civilizáció lényege, hogy a legkülönbözőbb szellemiségű kultúrákat „működteti” egyazon társadalmi-politikai struktúrán belül! Azért éleztük ki ezt a vitát Balla Bálint „*Kelet–Nyugat dilemmája*” ürügyén, mert éppen az ő szociológiai nézőpontú szűkösségelméletében látjuk a legmeggyőzőbb érveket a modern kori politikai gondolkodásunkban is fel-felbukka-nó Kelet-mítoszzal szemben.

Azok az elemzések, melyeket Balla Bálint tanulmányai nyújtanak „a sztálinizmus antibürokratikus káderigazgatásáról”, az 1956-os magyar forradalomról, illetőleg a – már a berlini emigrációból szemlélt – Kádár-korszak gazdaság-politikájáról és igazgatási reformjairól, a társadalomtudományok szemléleti és módszertani szintézisének ragyogó példái. Többek is annál. Azt bizonyítják, hogy a tények iránti tisztelet, az objektivitásra való törekvés és a bölcséleti általánosítás hajlama nem összeegyeztethetetlen a vizsgált tárgyat (a nemzeti sorskérdéseket) érintő személyes érdekkeltséggel, az etikai értékszempontok érvényesítésével és a vallásosan hívő ember világnézeti elkötelezettségével. De azt is állíthatjuk, hogy e szubjektív motivációk nélkül Balla Bálint munkásságának tudományos értéke csak egy szakma eredményeit gyarapítaná. Hiszen elemző módszere és értelmező-értékelő fogalmai nem azt szolgálják csupán, hogy jelenségeket és folyamatokat ábrázoljon, hanem hogy a tudomány segítségével tárja elénk nemzeti sorsunk és em-

beri létezésünk folytathatóságának mind súlyosbodó problémáit, s azok megértését segítve cselekvésre bátorítson.

Két-három évtizednyi távolságból visszatekintve a magyarországi közgazdászok, szociológusok és közírók rendszerkritikai tevékenységét üdvözlő Balla-tanulmányokra: a közös célok jegyében való együtt gondolkodás ma is serkentő pátosza, a rendszerváltás lehetőségét még nem látó értelmiség bátor reformtörekvéseit üdvözlő „külhonba szakadt hazánkfiának” érzelmi ajzottsága ragadja magával az olvasót. A magyarországi változások iránti szenvedélyes érdeklődése mentes mindennemű politikai és világnézeti elfogultságtól. Nem azt kutatja, kik tartozhatnának egy olyan szellemi körhöz, amelyben a személyes múlt, a szakmai érdeklődés, a baráti kötődések, netán a felekezeti hovatartozás képeznék az összetartozás kritériumait. Csak arra kíváncsi, kinek van olyan gondolata, amihez egy közös értékrend kimunkálásának reményével kapcsolódni lehet. Így kerülnek „egy lapra” az ő írásaiban Csoóri Sándor és Hankiss Elemér, Illyés Gyula és Pozsgay Imre, Csurka István és Bauer Tamás, Matolcsy György és Lengyel László, Nemeskürty István és Tamás Gáspár Miklós. Igaz, akkor még az idézettek maguk sem gondolták, hogy a „célhoz” (a rendszer bukásához) érve ellenfelek, sőt, ellenségek lesznek, de az is igaz, hogy az azóta eltelt tucatnyi esztendő nem igazolta a rendszerváltoztató politikus értelmiség végletes polarizálódását.

Utólag persze jól látható, hogy hol mélyült el az a törésvonal, amely a szocializmus bukásra ítélt kísérlete után áthidalhatatlanná vált a Kádár-rendszer ellenzékének kezdettől két táborhoz tartozó csoportjai között. Míg az egyik („bal-liberális”) oldalon azok álltak, akik egzisztenciálisan és ideológiailag is összefonódtak a rendszer összeomlását előmozdító Nyugat gazdasági, pénzügyi és médiahatalmának előőrseivel, a másik (a „nemzeti-konzervatív”) oldal képviselői vonakodva és bizalmatlanul fogadták az eladósodott országgal

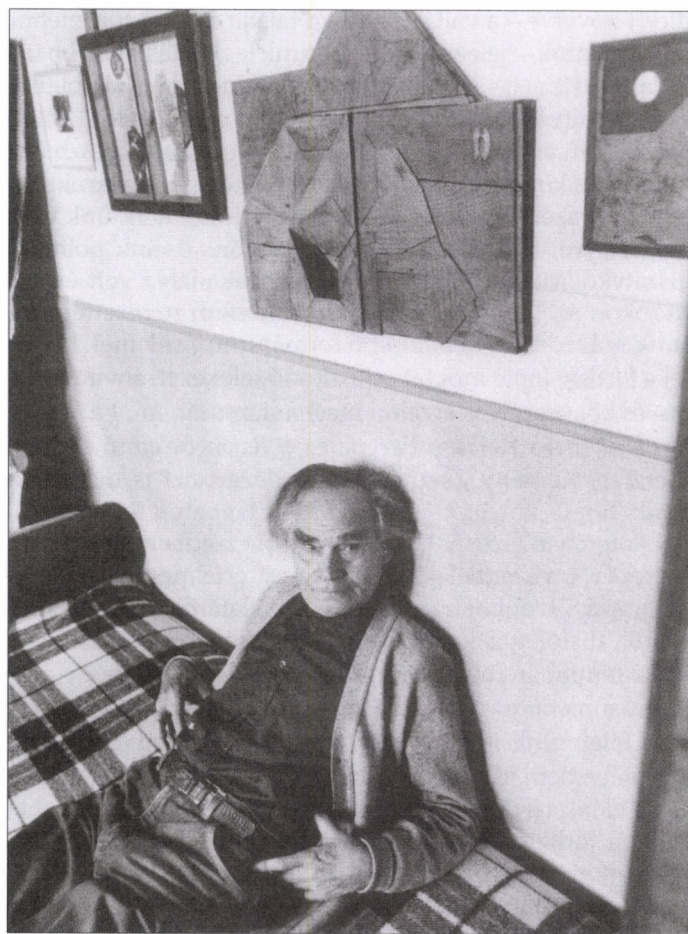
szembeni gazdasági és politikai „csőd eljárás” kikényszerítőit. Balla Bálintnak a magyarországi fejleményeket elemző tanulmányai még akkor születtek, amikor az „összefonódás”-ra utaló jelek éppoly reményt keltőek voltak a „szocializmust” katasztrofálisnak ítéelő szociológus nézőpontjából, mint amennyire biztatónak tűnt a hatalom ideológiai monopóliumát megtörő nemzeti hagyománytudat felerősödése. A szűkösségszociológia kimunkálója nem láthatta tehát, hogy a rendszer bukása nem ellenzékeinek összefogása eredményeként, hanem az azokat egymással szembefordító világpolitikai fordulat hatására fog bekövetkezni. Nem láthatta, hogy a magyar társadalom számára a legnagyobb kihívást nem a szovjet típusú káderrendszer reformálásának lehetősége, hanem a piacgazdasági receptek alkalmazásának kényszere fogja jelenteni. Arra pedig végképp nem számíthatott, hogy e kényszer nyomása alatt mind a liberális, mind a konzervatív magyar modell víziója szertefoszlik, s hogy az emiatt politikai hitelüket veszített rendszerváltató erők felmorzsolódása a feltételek nélküli alkalmazkodás pragmatistáinak megerősödéséhez vezet. Mindezt nem láthatta tehát Balla Bálint, ám éppen a politikai fejlemények váratlansága teszi próbára tudományos elméletének teherbíró képességét. Tegyük fel hát a kérdést: van-e számunkra érvényessége, „használható” igazsága a szűkösségszociológia elveinek olyan körülmények között is, amelyeket a történelemnek egészen más irányú folyamatai határoznak meg, mint aminőkben az elmélet alkotója reménykedett.

A *Szűkösség* című kötet tanulmányai *igennel* felelnek erre a kérdésre. Balla Bálint vizsgálódásai ugyanis nem korlátozódnak az egykor „létező szocializmus” természetére, annak túlélési esélyeit a modern (posztmodern) világ egészével való összefüggésében elemzi. Ebben az összevetésben pedig nem a gazdasági versenyképesség jelenti a fennmaradás biztosítékát, következésképpen a teljesítményelvre alapozott piaci modell sem tekinthető köve-

tendő mintának az életképtelennek bizonyuló tervgazdaság társadalmi rendszerével szemben. „És (...) van egy külön oka is annak, hogy a Nyugattól kultúra terén ne várjunk alapvető iránymutatást. Ami bennünket és másokat Nyugat értékrendjében vonzott és vonz, az a múltjából – az antik kultúrából, a kereszténységből, a humanizmusból, a felvilágosodásból és a személyes, politikai, jogi és gazdasági szabadságok szelleméből – sugárzik. A mai modern lét gondjaira azonban a »Nyugat« sem ad *ihlető elméleti választ* vagy lelkesítő *életvitelmintát*.” (109. l.) – állapítja meg a *Kelet–Nyugat dilemma* szerzője, s egy másik, szintén 1986-ban írott tanulmányában (*Gazdasági reform és kulturális megújulás*) így viszi tovább ezt a gondolatot: „Ha a gazdasági reform útkeresés két gazdálkodási és politikai rendszer között, úgy a kulturális megújulás még inkább az. Mert sem Nyugaton, sem Keleten nincs a korproblémákat átfogóan és konzisztensen megválaszoló kultúra – s még kevésbé van olyan, ami a mi gazdasági-társadalmi útkeresésünket vezérelhetné. Nyugat gazdálkodási módja és társadalmi berendezkedése az anyagi szűkösségek gerjesztésén s az érdekkonfliktusok fokozásán alapszik, amint ezt a marxista és nem marxista kritika másfél évszázada mindig újabb szimptómák elemzésével kimutatja.” (260.) Az idézett mondatokat még 1986-ban fogalmazta meg szerzőjük, azaz a bennük kirajzolódó Nyugat-kép illúziótlanságát nem a rendszerváltozás tapasztalatai miatti székepszis, hanem a Nyugat-mítosz tarthatatlanságának előrelátása magyarázza.

Társadalmi megújulás és kereszténység

Magától értődőnek tűnhet, hogy a politikai valóságok világában megoldhatatlan problémákba ütköző gondolkodás legalább lelki menedék után kutat, s azt – sok ezer éves tra-

BÁLINT ENDRE, 1983

díciót követve – a vallásos hitben találja meg. A történelmi tapasztalatok – beleértve jelenkorunk legkilátástalanabb társadalmi kríziseit – ugyanakkor arra intenek, hogy a politika szerepét átvállaló vallásos mozgalmak ritkán érik el céljukat, s a fanatikus hívők ügybuzgalma gyakran az esztelen vérengzés láncreakcióját indítja el. Nekünk, magyaroknak, nemcsak azért kell különösen figyelmesnek lennünk erre a veszélyre, mert katolikus és protestáns őseink politikai viszálykodása a nemzeti megbékélés akadálya volt évszázadokon át, hanem azért is, mert modern nemzetté válásunk századában nem kisebb formátumú szellemek tárták fel a *hívőség* leple mögött rejtőzködő felekezeti sovinizmus ön- és közveszélyes érzelmi mechanizmusát, mint a *Vallási töredékeket* író Kölcsey Ferenc és a *Rajongók* című regény szerzője, Kemény Zsigmond. Mindezért azt is mondhatnánk, hogy „kötelező” gyanakvással lapoztuk fel Balla Bálint kötetében Jézusnak a harmadik évezredben betöltendő szerepéről, a Szentlélek „szociológusi” értelmezéséről, Ezerkilencszázötvenhat transzcendens távlatáról, a lutheri kihívásról, illetőleg a kultúra és a kereszténység viszonyáról szóló tanulmányokat. Örömmel nyugtázhatjuk, hogy gyanakvásunk nem volt indokolt. Alaptalannak bizonyult attól való félelmünk is, hogy szerzőnk a tudományos elmélet műfajába nem illő világjobbító terveit papos moralizálással fogja elének tárnai. A kitaposott tévutakat elkerülve, a nehezebben járható, egyetlen jó irányba tartó ösvényt találta meg a könyv írója: hívőként mérlegeli a tudomány eredményeit, és tudósként közelít a hitigazságokhoz. Lássuk ezt közelebbről!

Balla Bálint vallásos hitének és tudományos meggyőződésének közös nevezőjét az emberről alkotott felfogása képezi. Ennek a felfogásnak alighanem az a legérdemibb sajátossága, hogy nem valaminő absztrakt, csupán a hívők számára evidens teológiai-antropológiai tételt szegez szembe a természettudományos-materialista emberképpel, hanem

ez utóbbira támaszkodó történelmi kísérlet csődjét felismerve fordul a korrekció lehetőségét kínáló keresztény világnézeti tradíció felé. A kétfajta szemlélet ütközőpontjában természetesen a *szűkösség* antropológiai értelmezése áll. „A modern euro-amerikai társadalomszervezési korszak világnézete szerint az ember nem bűnökkel terhelt, azaz fogyatékos és szűkölködő teremtmény, hanem potenciálisan olyan autonóm személyiség, akinek szűkösségállapota nem eleve adott, hanem kedvezőtlen társadalmi fejlődés következménye, és mint ilyen megszüntethető, amennyiben az eddigiekkel ellentétes, haladó emberi-társadalmi erők határozzák meg a fejlődést. A modern kor emberét ezen az útván egyrészt *individualista*, másrészt *kollektivista eszmék* és ideológiák vezetik előre, a haladás irányába.” (212. l.) Ezzel a szekularizált módon istenített ember-eszménnyel és profán „vallásossággal” szemben vallja meg szerzőnk a maga radikálisan keresztény, korszerűen tradicionális álláspontját ekképpen: „Nem hiszünk (...) egy tudományos-törvényszerű haladás eredményeként és végcéljaként bekövetkező tökéletes társadalomban és államban, mert számunkra csak egy »társadalmi fejlődésirány« és csak egy »törvényszerűség« van: a maradandó, megújuló és változó emberi bajok és fogyatékoságok elleni küzdelemben segítő közösségek alkotása és a bennük való munkálkodás a Szentlélek sugallta egyetemes szereteteszme jegyében.” (216. l.)

Balla Bálint jól tudja, hogy a vallásos fogalmakra és hit-tételekre való hivatkozás egy tudományos szövegkörnyezetben belül kockázatos dolog. Tudja, hogy ha egy nyelven szól a hívőkhöz és az ateistákhoz, idealistákhoz és materialistákhoz, az egyik „tábor” megszólíthatlan marad. Miután azonban az a célja, hogy a vallásos élményben *megérezett* lét-igazságok racionálisan is megközelíthetők legyenek, a kétfajta szemléletmód közötti nyelvi közvetítésre: hívőként kimondott mondatai tudósként való tolmácsolására is vállalkozik. Jó példája ennek – bizony sok-sok egy-nyelvű lelki-

pásztor, hitével magára maradó szülő számára jó példája – a Szentlélek *anyagtalan* fogalmát a megfoghatatlan eszmék *tapasztalható* hatásához hasonlító gondolatsor. Azt állítja, hogy „a Szentlélek-tan mögött az embert egzisztenciálisan mindig is foglalkoztató, de kielégítően meg nem válaszolható (...) kérdések húzódnak meg. Ha (...) elhagyjuk a keresztény hittel összefüggő különleges szimbólumokat és kifejezéseket, akkor a Szentlélek-tan mögött két egyetemes emberi kérdés bontakozik ki. Az egyik: hogyan keletkeznek az eszmék és válnak működő erőkké az emberben? A másik: miképpen hoznak létre, mozgatnak és tartanak össze eszmék közösségeket? Ezek pedig éppen a társadalomtudományok alapkérdései.” (204. l.) Hogy mennyire azok, azt a szerző hosszú névsorral illusztrálja. Comte, Marx, Max Weber, Durkheim, Schelsky, Parsons, Lévy-Strauss valamiképpen mindannyian konstatálják a *tényt*, hogy tudniillik a legkülönbözőbb közösségekben csak hatásaikban mérhető törvényszerűségek, kollektív képzetek, eszmék, tömegpszichózisok munkálnak, anélkül, hogy működésük mechanizmusát a tudomány feltárta volna, és anélkül – ez a legfontosabb –, hogy hatásuk kiszámítható, netán előrejelezhető lenne. (Elég itt talán, ha Max Weber sokat idézett mondatára hivatkozunk: „Az eszmék által teremtett világképek határozták meg nagyon sokszor azokat a pályákat, melyeken az érdekek dinamikája előrehaladt.” 205. l.)

Balla nem azt akarja sugallni, hogy a társadalmakban munkáló irracionális erők a Szentlélekhez hasonlóan transzcendentális hatalomként működnének; csupán arra figyelmeztet, hogy egy jelenség irracionális természete nem ad okot létének kétségbe vonására. „Hogyan keletkeznek és honnan jönnek az új értékek és eszmék, mi okozza terjedésüket, hogyan és miért történik, hogy bizonyos új eszmék kiszorítják a régieket, miképpen internalizálódnak vagy nem internalizálódnak az emberben, és milyen empirikusan megtapasztalható mechanizmus okozza terjedésüket,

eszmei energiából anyagi erővé való átváltozásukat? Mind ez nem kisebb homályban marad, mint a Szentlélek misztériuma. De csodálatosképpen a tudomány mégsem kérdőjelezi meg önmagát ezen alapvető deficit láttán, hanem tudomásul veszi azt, és él tovább a maga töredékes igazságaival.” (206. l.) A mögött a gondolat mögött, amely szerint a vallás és a tudomány, a hit és a tudás, a szellem és az anyag, a tartalom és a forma birodalmát nem lehet egymástól éles határvonallal elkülöníteni, a modern kori materializmussal kezdettől szemben álló holisztikus világnézet áll.

Immanuel Kantnak *A vallás a pusztaság határain belül* című könyvétől Polányi Mihálynak a *Személyes tudás* című világhírűvé vált munkájáig két évszázad tudományos és bölcséleti vizsgálódásai – természettudósoké éppen úgy, miként teológusoké – vezetnek újra és újra ahhoz a következtetéshez, hogy az emberi szellem megismerő, átélő és világba avatkozó képességei egyetlen és oszthatatlan létvalóság elsajátítására irányulnak. Persze az elsajátítás értelmezésének döntő különbözősége ettől még nem szűnik meg. Úgy is mondhatjuk, hogy a hívő és a nem hívő világnézet legalapvetőbb ellentéte nem ismeretelméleti jellegű. Az anyagi és szellemi javakkal mint sajátunkkal bánni („elsajátítani”) lehet parazita módon, és lehet önzetlenül. Az előbbi azt *hiszi*, hogy joga van hozzá, s hogy a javak mennyisége elvileg végtelen, a másik *tudja*, hogy az önzés jogot tipor, s hogy elosztandó javaink mindenkor szűkösek. Mégis, ez utóbbit *hívjuk hívőnek*, az előbbi neve pedig: *hitetlen*.

Balla Bálint tanulmányait végigkísérő gondolatmenetünk kiindulópontjához visszakanyarodva a holisztikus világnézet fogalmának mélyebb értelméhez jutottunk. E mélyebb értelem szerint a világunkat teljességében, egyetemességében megragadó szemlélet nem csak egy sajátos tükrözésmódja a tudat és a tudaton kívüli világ kapcsolatának, hanem egy hit, egy remény, egy létformáló akarat cselekvő kivetítése, beavatkozó jelenléte is. Azaz a holisztikus

világkép alanya nem egyszerűen egyetemes érvényű törvényszerűségeket lát, hanem hittel felfogott létigazságok egyetemleges érvényesítésére törekszik. Balla könyvét már az is figyelemre méltóvá tette volna, ha csak kitágítja szaktudománya, a szociológia horizontját a vallás felségterülete felé. Kivételesen maradandó értékét azonban az adja az ő tanulmányainak, hogy a vallást sem elvont „eszmei értékei” alapján, hanem gyakorlatának történeti valóságával és gyakorlóinak emberi gyarlóságával együtt ítéli meg. Mert nem az a döntő kérdés, hogy hívőknek vagy nem hívőknek valljuk-e magunkat, hanem hogy teszünk-e valamit embertelenedő – hitünk szerint Istentől elrugaszkodott – világunk rosszra csábító – hitünk szerint ördögi, mert embertársainkkal szembefordító – erői ellen. Tétlenként vagy „társutas”-ként ugyanis nem sokat ér hívőségünk. Márpedig „A keresztény pozíciók modern társadalomhoz fűződő bizonytalanságát két attitűd jelzi: az egyik a »bűnös világ« kultúráját, értékteremtő erejét ignoráló és elítélő maradiság és elzárkózó sértődöttség, a másik a buzgó és kritikátlan alkalmazkodni akarás a »tudományos világrend« sok kétes és talmi értékéhez, s ennek szélsőséges szimptomái: a felkéredzkedés ez evilágivá vált megváltástanok expresszvonatára és az evilági hatalmasságok kiszolgálása.” (237. l.) Egyetlen kóros és káros vallásos attitűd kritikája kívánkozik ehhez a különben lényegét láttató és pontos diagnózishoz, igaz, azt nem „a modern társadalomhoz fűződő bizonytalanság”, hanem éppen túlzott magabiztossága jellemzi. A fundamentalizmusra gondolunk, amelynek – iszlám és zsidó alakzatain kívül – keresztény változatai is voltak és vannak, s amelyek közül ez utóbbiak egyikét: az amerikai protestáns fundamentalizmust jelenkori világunk politikájában komoly felelősség terheli.

E szellemi ragálynak minden kontinens valamennyi kultúráját megfertőző ereje pedig arra int, hogy a kereszt-

ténység korszerűségét – a modern világhoz való értékteremtően aktív viszonyán túl – elsősorban saját „túlhajtásait” megfékező képessége, szeretet-vallásának vitathatatlansága minősíti. Mert csak így teljesítheti a küldetést, amellyel – a hívő tudós Balla Bálinttal együtt – magunk is azonosulhatunk. „A kereszténység értéktávlata ily módon egyrészt radikálisan transzcendens, hiszen a legfőbb, az isteni tökéletesség keresésére szólít fel, másrészt ennek a keresésnek minden megnyilvánulása evilági és szükségképpen társadalmi is, amennyiben istenkeresésünk egyik legfőbb mércéje embertársi, közösségi kapcsolataink átalakítása.” (225. l.)

KULIN FERENC

AZ ELSŐ MAGYAR ISKOLÁK CSÁNGÓFÖLDÖN

Tudjuk, hogy mikor és milyen módszerekkel számolták fel a magyar oktatást a moldvai Csángóföldön. Ismerjük a majdnem száz iskolát és egy tanítóképzőt kitevő magyar iskolahálózat fél évszázaddal ezelőtti rövid, alig egy évtizedes történetét. Ezek az ismeretek a magyar pedagógia, a magyar kultúra, sőt a magyar nyelv történetének elválaszthatatlan részei. De hát a „csángó iskolák” nyilván nemcsak megszüntetésük okán fontosak számunkra, hanem alapításuk körülményei révén is. Erről már sokkal kevesebbet tudunk.

Két moldvai csángó községben, Pusztinán és Klézsén a 2002/2003-as tanévben megint tantárgyként tanítják a magyar nyelvet a helybeli általános iskolákban. A sepsiszentgyörgyi *Háromszék* tudósítása szerint heti három magyarórát engedélyeztek 24, illetve 17 csángó gyermek számára. Első „nekifutásra” ennyi kisdíákot írtak be szüleik külön magyarórára, a pusztinai Bilibók Jenő és a klézsei Hegyeli Attila „keze alá”. Negyvenegy csángó-magyar család kiharcolta azt, ami az ország alkotmánya, a tanügyi törvények alapján kéretlenül járna nekik. Beadványok a bákói megyei tanfelügyelőségre, a bukaresti minisztériumba; újra meg újra visszautasították a kérésüket. El kellett viselniük papjaik, iasi-i püspökük szidalmait, fenyegetéseit. Nem adták fel, noha sok társuk visszahátrált az alázatos megadásba.

Mikor alapították és milyen körülmények között ama bizonyos első száz magyar tannyelvű állami iskolát Mold-

vában? (Az állami jelzõt föltétlenül hozzá kell tennünk, ugyanis Zöld Péter csíki katolikus pap, moldvai száműzete idején, a 18. század végén, Szabófalván, már létrehozott csángó iskolát, de az felekezeti tanintézet volt, és az egyházi iskolák alapítása akkor nem volt állami engedélyhez kötve.) Zöld Péter távozása után iskolája megszűnt. A csángók továbbra is nyelvi-lelki félszegségben éltek életüket, mindjobban távolodva Csokonai Vitéz Mihály álmától, amit a *Marosvásárhelyi gondolatokban* énekelt meg, hogy a moldvai csángók egyszer majd „polgártársaink” lesznek... A csángó gyermekek román iskolába jártak – ha jártak egyáltalán –, a férfiak román katonaruhában ontották a vérüket 1877-ben a bulgáriai csatamezőkön, 1916-ban Erdélyben is, nemzettestvéreik ellen; saját népükből való papjaik elorozták egyetlen örökségüket, a magyar misét, a magyar éneket, magyar gyónást.

Trianon után feltámadt a reménység erdélyi magyar-értelmiségiekben, hogy mivel nincs többé országhatár a Kárpátok gerincén, az erdélyi magyarság végre a maga, egyébként eléggé mostoha kisebbségi sorsához kapcsolhatja a moldvai csángók életét. Mikecs László, a fiatalon orosz fogságban elpusztult kolozsvári történész adott hangot a reménységnek: egyazon ország alattvalóiként kiegyenlíthetnek az egyenlőtlenségben. Csakhogy most a román csendőrök vették át a határőrök helyét, és még „légmenetesebben” elzárták a Szeret mentét az erdélyi, egyáltalán a magyar kutatók előtt.

A második világháború után váratlanul alkalom nyílt az erdélyi és moldvai magyarok közötti szakadék áthidalására. Nagyon rövid ideig tartott ez az állapot, amikor lehetőség adódott magyar iskolák alapítására, a csángók belépésére a Magyar Népi Szövetségbe, sőt 1948-ban parlamenti képviselővé választhatták a csángók jelöltjét, Duma Györgyöt Bákó városából. Máig sem tisztázott, hogy a mindenkor agresszív román nacionalizmus miként bizonytala-

nodott el annyira – ha átmenetileg is –, hogy beletörődjön a csángók megvallott magyarságába. Csak találgathatunk. A szovjet megszállás, amely a román etnikai vonások elmosódását szerette volna elérni – a román nyelv szláv eredete, az orosz nyelv tanulásának hajszolása stb. –, a Groza-kormány hatalomra hozása, Bessarábia és Észak-Bukovina elvesztése, a máramarosi ukrán lázadás, amely a megye átcsatolását követelte Szovjet-Kárpátaljához. (Erről ma már szinte semmit nem tud a közvélemény.) Erdély megszerzése végett kellett engedményeket tenni a bukaresti kormány az erdélyi magyaroknak. Ezekhez képest eltörpült a magyar elemi iskolák szervezése Moldvában. Egyébként is az alapító Magyar Népi Szövetségtől nem volt miért tartaniuk, 1945 őszén maga mondta ki ragaszkodását a trianoni határokhoz. Mindez magyarázat lehet arra, hogy miként történhetett: a közigazgatási hatóságok megkülönböztetett ünnepélyességgel fogadták az érkező magyar tanítókat, épületet biztosítottak a magyar iskoláknak, a csángók egyszerre az otthonosság légkörét érezhették maguk körül...

Kérdéseinkre a választ a brassói, illetve sepsiszentgyörgyi kiadású *Népi Egység* című napilap gyűjteményeiben találhatunk. A Magyar Népi Szövetség lapja lévén – meg azért is, mert földrajzilag közel esett Moldvához – hírt adott az iskolaalapítás mozgalmáról, az oktatás gyors kiépüléséről. Azért is érdemes összevetni az akkori alapításokat a magyar oktatásért folyó mostani küzdelemmel, mert az idők különbözősége áll elénk: mennyit romlott a csángók helyzete Moldvában az eltelt évtizedek során, különösen az utóbbi évtizedekben.

Szervezkednek az ókiráltságbeli magyarok. (Népi Egység, 1945. július 10.) Elsőnek Ploiesti városában, az olajvidéken alakítottak magyar egyesületet, a régóta megszűnt helyébe. Majd a Magyar Népi Szövetség tagozatot létesített Braila és Galac dunai kikötővárosokban. Mind a két városban elhatározták a reakciós román kormányok által betil-

tott magyar iskolák újbóli megnyitását. Cziko Nándor bukaresti MNSZ-elnök bejelentette, hogy felkutatják Bákó és Pitesti városok lappangó magyarságát, „és azután fog sor kerülni a moldvai csángó-magyarok megszervezésére, akiknek a lélekszáma több mint százezer”.

[Cziko Nándor a Magyar Népi Szövetség egyik jelentős vezetője volt. Bukarestbe vándorolt csíki székely kovácsmester fia. 1945-től a nemzetiségügyi minisztérium osztálytanácsosa. Illegális kommunista. Nagy része volt a moldvai csángók, egyáltalán az ókiráltságbeli magyarok ügyének istápolásában.

Ploiesti a havasalföldi olajbányászat fontos központja. Magyarok a 19. század elejétől laknak itt. Ugyancsak a 19. században alakult meg a város (magyar) református egyházközsége. Galac és Braila dunai kikötővárosok, iparközpontok. Századok óta lakják magyarok is. Feljegyezték, hogy kiváló gyári munkások, szakemberek, együtt a csehekkal. Braila egyik szép térségén áll a református templom. A magyar iskolát 1866-ban nyitották meg, 24 magyar család közösen bérelt épületében. Különösen sok erdélyi magyar munkás vándorolt ide a két háború között. Akkoriban 14 magyar iskola működött Havasalföldön, beleértve Bukarestet.]

Újabb hír a moldvai csángó-magyarokról több mint egy esztendő múlva kerül a lap hasábjaira, 1946. szeptember 5-én: *A MNSZ az egész magyarság gondjait hordozza a vállán – mondotta Csíkban Kurkó Gyárfás*. Az országos elnök a Csík megyei magyar tanítók értekezletén beszélt. „Bara Sándor csíkszentdomokosi tanító a moldvai magyarság szomorú helyzetét vetette fel. Kurkó Gyárfás válaszában kijelentette, hogy a moldvai magyarság jóléte a MNSZ szívügye. Tudomására jutott, hogy a régi, reakciós világ maradványaként, egyes helyeken még mindig tilos a magyar szó a templomokban. Cisar bukaresti katolikus érsek-nél több ízben panaszt emeltek a fasiszta uszítások miatt. Most a demokratikus pártokkal egyetemben megismétel-

ték a kérést, és remélhető, hogy a moldvai magyarság helyzetében rövidesen változás történik.”

Érdemes figyelni Kurkó szóhasználatára. A renegát papok magatartását, vagyis a magyar nyelv tiltását „fasiszta uszítás”-nak nevezi. Akkoriban kommunista oldalról a másik fél minden nemtetsző lépése egyszerűen „fasiszta uszítás” volt. Jellemző Kurkó Gyárfás naivitása is. Azt hiszi, hogy elegendő tiltakozniuk Cisar bukaresti érseknél, és ő nyomban parancsot ad papjainak, hogy tessék a csángó falvakban magyarul misézni. Nyomaték kedvéért megjegyzi a MNSZ elnöke, hogy a demokratikus pártok is támogatják őket a nyelvhasználat ügyében, tehát most már hamarosan megoldódik a kérdés.

Mindenesetre a MNSZ komolyan elhatározta, hogy minden erejével fellép a csángók érdekében, és megkezdte a csángók helyzetének felmérését. Első ilyen lépés a történelemben! Egy hét múlva a lap már a felmérésről ad hírt: *Hatvanezer moldvai csángónak visz iskolát a Magyar Népi Szövetség. Ahol a templomokban még ma is tilos a magyar szó.* (Népi Egység, 1946. szeptember 12.) Czikó Nándor, a MNSZ központi végrehajtó bizottságának tagja és Antal Árpád egyetemi hallgató, a kolozsvári Móricz Zsigmond Kollégium tagja, látogatást tett a moldvai csángó-magyar falvakban. Czikó jelentésében elmondta, hogy mintegy 60 ezer csángó él Bákó megyében, ezen kívül kisebb-nagyobb településeken találni csángókat a környező megyékben is. Általában szegény emberek, földjük kevés. A vasútnál végeznek alkalmi munkát, bejárnak a bákói gyárakba, eljutnak még Galacig és Konstancáig is. Gazdasági szintjük igen alacsony. Czikó szerint Bákó megyében a csángóknak csak a fele tud magyarul. A nők jobban ragaszkodnak anyanyelvükhöz, mint a férfiak. Nagyon vallásosak, de a templomokban tilos a magyar szó. Közművelődési életük nincs. „Azok, akik tudnak magyarul, nagyon nélkülözik a magyar könyveket. Petőfit ismerik és szeretik, de nehezen

jutnak hozzá. Általában nagyon félnek a hatóságoktól, aminek fő oka az Antonescu-uralom alatt szerzett tapasztalatokban keresendő, amikor – elbeszélésük szerint – jármot akasztottak annak a gyermeknek a nyakába, aki magyarul beszélt.” Czikóék utazásának fő célja a Moldvában élő magyarság megszervezése és anyanyelvű iskolák létesítése volt.

[Antal Árpád nyugalmazott egyetemi tanár a csíkszeredai Székelyföld hasábjain felidézte 1946-es moldvai utazásuk élményeit. (*Kései számvetés csángóügyben*, 2002. november.) A Kézdi székéből, Nyújtód községből származó tanárjelöltet a kolozsvári Móricz Zsigmond Kollégiumból ismerte Balogh Edgár, a Magyar Népi Szövetség vezető embere, aki erre az utazásra, Czikó Nándor kísérőjének kiszemelte. Antal Árpád szívesen vállalkozott a feladatra, személyes, családi emlékei is voltak a moldvai csángókról, s a „fényes szelők” nemzedékének tagjaként – Erdélyben is jelen volt ez az „új márciusi ifjúság” – népi-nemzeti szolgálatnak tekintette a csángók életének felkutatását. Ugyanilyen társadalmi feladat volt számára a Móricz Zsigmond nevét viselő, főiskolai diákkotthon egyféle „fiókjának”, a Szabó Dezső középiskolás kollégiumnak a vezetése. Ennek a kollégiumnak a lakója volt többek között Sütő András. Balogh Edgár azt magyarázta a fiatal tanárjelöltnek, hogy eljött az idő, mikor a Magyar Népi Szövetség kiterjesztheti gondoskodását a moldvai csángókra. A kolozsvári magyar egyetemi ifjúság cselekvő csapata ezt a lobogó optimizmust csodálta Balogh Edgárban. Másként ilyen merész terv megvalósításába nem lehetett volna belekezdeni. Igaz, hogy ez a derűlátás nem a csángó állapotokat jellemezte, hanem Balogh Edgárt, aki soha nem járt Moldvában.]

A MNSZ imakönyveket küld a moldvai csángóknak. (Népi Egység, 1946. szeptember 30.) A Magyar Népi Szövetség országos közművelődési bizottsága, ezt irányította Balogh Edgár, „száz öregbetűs Mennyei szép koszorú című ima-

könyvet rendelt a kolozsvári ferencrendi atyák Bonaventura nyomdájában. Ez az a régi imakönyv, amelyet a moldvai magyarok régen is szívesen használtak. Az imakönyv eljuttatása Bákó megyébe kezdete annak a felvilágosító munkának, amellyel a Magyar Népi Szövetség, a Groza-kormány megértő nemzetiségi politikájával karöltve, az anyanyelven folyó kulturális felemelkedéshez kívánja eljuttatni Moldova elhagyott sorsú magyarságát."

[Antal Árpád „kései számvetése” a józanság jegyében igazítja ki a fenti tudósítást: „... ma már az a gyanúm is kezd megerősödni, hogy aligha felelt meg az igazságnak az a hírlapi közlés, miszerint 1946 őszen – az első »tanulmányút« sikerein felbuzdulva, az MNSZ közművelődési bizottsága száz darab öregbetűs imakönyvet rendelt a kolozsvári ferencrendi atyák Szent Bonaventura nyomdájában.” Antal Árpád kételyét erősítette P. Papp Leonard kolozsvári ferences templomigazgató közlése, aki naprakész kimutatással rendelkezett a Szent Bonaventura nyomda kiadványairól. Eszerint 1946-ban nem adtak ki semmiféle imakönyvet, pláne „öregbetűs” szedésűt. Az említett *Mennyei szép koszorú* 1943-ban jelentették meg utoljára, és az imakönyvből 1946-ban már aligha akadt fölös példány. Miért röpítette fel hát a hírt Balogh Edgár? Antal Árpád 2002-ben jól látja: „Mindenesetre a választási kampány napjaiban jól hangzott az efféle, kiemelt cím: Száz öregbetűs *Mennyei szép koszorú* indul a moldvai magyarokhoz. (1946. november 19-én parlamenti választásokat tartottak Romániában.) A választási siker után jöhetett az osztályharc, és az Erdélyre koncentrált vallásüldözés”.]

Egyáltalán nem idilli hangulatú a jó egy évvel később – a választások után – megjelent újabb riport Czíkó Nándor megismételt utazásáról. *A MNSZ harcol a moldvai csángók magyar imájáért. Reakciós katolikus papok a sátán nyelvének nevezik a magyar szót. Töviskoszorú a leányanyán, gyeplő az anyák szájában, harangkötéllal összekötözött hívek, egyházi átok*

a magyar könyörgésért és egyéb rémségek a Csángóvidéken. (Népi Egység, 1947. augusztus 14.) A névtelenségben maradó riporter elmondja, hogy Czikó Nándor újabb moldvai utazásán elkísérték a Román Kommunista Párt és az Ekésfront képviselői is. Ez alkalommal csángó falvakban helyi MNSZ-szervezeteket alakítottak.

„Lészped népének késhegyig menő harcot kell vívnia anyanyelvéért – így a riport. – Küzdenie kell még azért is, hogy anyanyelvén imádkozhassék, hogy anyanyelvén temethesse el halottait. De ezt a harcot már nem a hatóságokkal kell vívnia. A reakciós önkényuralom elsöprése után, a demokratikus Groza-kormány hatóságai lehetővé tették számára a szabad nyelvhasználatot. Minden hatóság a legteljesebb jóindulattal kezeli a csángók ügyét, és támogatják őket az anyanyelvükért vívott harcukban.” A riport megemlíti Minucz pátert, akiért rajongott a nép. „Ő magyarul prédikált és imádkozott. Az emberek sírtak a templomban az örömtől és meghatottságtól. De Minucznak mennie kellett, a iasi-i püspökség utasítására.” Utódja Simon Ferenc, „egy csángóból lett janicsár”, üldözni kezdte a magyar nyelvet, a „sátán nyelvének” nevezte. A csángók le is térdeltek eléje, könyörögve anyanyelvükért, hiába. Erre a templom előtt kezdtek el imádkozni magyarul. „Visszajön Maniu, és jaj lesz azoknak, akik magyarul beszéltek” – fenyegetőzött a janicsár pap.

Pedig a község népe – mikor erről megszavaztatták – 310:92 arányban a magyar nyelv mellett döntött. A főispán utasítást adott, hogy az anyanyelv használatában senki ne gördítsen akadályt. Lészpedről a csángók küldöttséget mentesztettek Iasi-ba, a püspökségre, ahol deportálással fenyegették meg őket. Végül „előzetes, homályos kijelentései után, a iasi-i püspök 1947. május 17-én írásban is engedélyezte a magyar nyelv használatát”, de Simon Ferenc, a küldöttség hazatérése után, több férfit és nőt kiátkozott az egyházból.

BERKI VIOLA, 1973

Lészped után Klézsén tartottak MNSZ alakuló gyűlést. „Amikor Czikó Nándor magyarul kezdett beszélni, figyelmeztették: ne tegye, mert tilos a magyar szó. Nem akarták elhinni, hogy valakinek nem lesz bántódása, ha magyarul beszél.”

Ferdinánd csángó községben – most: Nicolae Balcescu – egy Gherguti nevű pap „a magyarul imádkozni akarókat úgy bünteti, hogy istentisztelet alatt fekete keresztet rak a hátukra, összekötözteti kezüket a harang kötéllével, és a miséről kitóduló nép leköpdösi őket. A régi neve Gyerkó András volt, és a vasgárdista időben zöld inget viselt.” (Ez volt a légionárius párt tagjainak viselete.)

Mindezek ellenére a riport befejezése optimista: „Az ország demokrata érzelmű tömegei érdeklődéssel fordulnak a mintegy félszázezernyi csángó felé. A fehér inges, vörös öves magyar fölműveseknek a demokrácia mai kibontakozása tette lehetővé a szabad nyelvhasználatot.”

Szó se róla, a janicsár moldvai papok mindent megtettek – és megtesznek ma is – a magyar nyelv tiltásáért. De az inkvizíciós vádak, az eltúlzás hiteltelenné tették a tényleges panaszokat is. Annak idején is sokan felismerték, hogy a jó ügy – a magyar oktatás kiépítése – mögött ott áll egy gonosz szándék is: a katolikus egyház lejáratása. Nem a moldvai, hanem az erdélyi katolikus egyház ellen indított hadjárat, amelynek legfőbb célpontja Márton Áron püspök. Néha olyan érzésünk támadhatott, hogy a moldvai csángók magyar iskoláit is azért engedélyezte a bukaresti hatalom, azért adott egyik kezével a Groza-kormány, hogy annál nagyobbat üthessen a másikkal. Antal Árpád világosan megfogalmazza most ezt a balkáni taktikát:

„A képlet egyre világosabb. A csángó iskolák kérdése csupán ürügy a falusi osztályharc és a katolikus egyház elleni hajsza felpörgetésére. És ami a legmeghökkenőbb: napnál világosabb, hogy a valódi célpont nem is annyira a moldvai janicsár papság, mint inkább az erdélyi katolikus és görög katolikus egyház papjai, püspökei s egész intézményrendszere.”

Íme, egy példa, a kolozsvári *Világosság* 1947. augusztus 11-i számának vezércikke: *Moldvai magyarok*. A cikk – írja most Antal Árpád – „állítólag a nemzetiségi szervezet és a magyar iskolaügy csángóföldi diadalútjáról szól, csupán az a meghökkenítő benne, hogy Márton Áron munkatársának, az időközben állásából menesztett György Lajos professzornak, az Erdélyi Római Katolikus Egyházmegyei Tanács világi elnökének a neve pontosan hétszer fordul elő a rövidke írásban. György professzor talán soha nem is tette lábát Moldva földjére, s most a névtelen cikkíró

a »György Lajosokat« szidja megállás nélkül, akik állítólag a magyar nyelv moldvai jogainak érvényesülését akadályozzák.”

Összehangolt sajtótámadások ezek. A Magyar Népi Szövetség hivatalos lapjának számító *Világosság* mellett a kommunista kolozsvári *Igazság* is ugyanakkor kezd szenvedélyesen érdeklődni a moldvai csángók iránt. Kiküldött munkatársa megrázó képet fest a csángók nyelvi kirekesztettségéről, majd miután felkeltette a rokonszenvet moldvai testvéreink iránt, váratlan fordulattal, azzal fejezi be írását, hogy lám csak, ezek a janicsár papok Márton Áron püspök igazi szövetségesei! Az olvasók haragját Gyulafehérvár ellen kell fordítani. Visszatekintve az időbe, immár csodálkozni sem tudunk igazán! A lapokat akkor még nem kikopott pártaktivisták szerkesztették, hanem neves, köteteket publikáló közírók és filozófusok: ne tudták volna, hogy az erdélyi egyházmegye püspöke, Márton Áron semmilyen mértékben nem avatkozhat be a moldvai egyházmegye belső életébe? Miként fogadhatták el harci fegyvernek – a rágalmozást? Tehették minden bátorság nélkül, az egyháznak nem volt nyomtatott sajtója, a „világi” sajtó akkor már Erdélyben unalmasan, fájdalmasan egyszínű!

Ez a teljes mértékben uniformizált és eljelentéktelenített erdélyi magyar sajtó rontotta meg végképp a viszonyt a Magyar Népi Szövetség és Márton Áron, illetve az egész erdélyi magyar katolikus egyház között. Míg 1944-es alakulásakor Márton Árontól kért tanácsot a MNSZ vezetősége, személyesen Kurkó Gyárfás elnök, a püspök közeli rokona, addig 1947 nyarán a MNSZ sajtója méltatlan és megálázó szerepet vállalt – a kommunista párt parancsára – az Áron püspökkel való leszámolásban. A *Világosság* hamisított György Lajos-levéllal törte szét a tudós pedagógusi és közéleti pályáját (hamarosan belehalt az üldözésbe); a hamisítvány kiagyalói és közzéadói tisztában voltak azzal, hogy Áron püspök nem tűri el közvetlen munkatársának,

barátjának a megrágalmazását. A szakítás a MNSZ és a katolikus egyház között lélekhasadást okozott az egész erdélyi magyar társadalomban.

Az igazság kedvéért el kell mondanunk, hogy Áron püspök többször is megpróbálta védelmébe venni a moldvai csángók magyar nyelvét, de ezt csak az egyházi kerektek között tehette, teljes kudarccal. Gyulafehérvár később is, Márton Áron fogságbóli szabadulása után, majd utódja, Jakab Antal püspök idejében nemegyszer került éles vitába Iasi-sal, a moldvai püspökséggel, „csángóügyben”.

Czikó Nándor becsületére legyen mondvá, az Áron püspök ellen folytatott ádáz harc idején sem hagyta cserben a csángók iskoláinak ügyét; legmagasabb állami fórumon tette szóvá a moldvai magyar nyelv üldözését. *Czikó Nándor képviselő ismertette a magyarság álláspontját a trónbeszédre adandó válaszfelirati vitájában.* (*Népi Egység*, 1947. november 5.) Megnyílt az 1946. november 19-én megválasztott román parlament ülészaka; a hagyományoknak megfelelően I. Mihály király mondott trónbeszédet, amit a válaszfelirati vita követett. A Magyar Népi Szövetség vezérszónoka ezúttal Czikó Nándor: „A most megnyíló ülészakon megoldandó kérdés elsősorban az anyanyelv használata a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, különösen az olyan kerületekben, amelyekben a lakosság többsége magyar.” Ezután Czikó szóvá tette, hogy a moldvai csángó-magyarok között „még a templomban is megtiltották az anyanyelv használatát.” Nehezményezte azt a megkülönböztetést, ami az utóbbi időben az erdélyi magyar színházak és opera, más magyar kulturális intézmények, valamint a Bolyai Tudományegyetem pénzellátásában nyilatkozott meg, a hasonló román intézmények ellátásához viszonyítva.

Ide kívánczik a megjegyzés, hogy Romániát már két és fél éve a Groza-kormány vezeti. Továbbá: 1947 őszére kialakult a Magyar Népi Szövetség új irányvonala: a magyar egység szétzúzása, fellépés az egyházak ellen, a kom-

munista párttal szembeni nyílt alárendeltség. Ezt foglalta határozatba a MNSZ harmadik, temesvári kongresszusa, 1947 novemberében. Megjelent Petru Groza is, akit a magyar egyenlőség kiharcolójaként ünnepeltek. Csángó kiküldött is részt vett a kongresszuson, Tóth György Lészpedről. Stílszerűen „a moldvai 80 000 lelket számláló csángó-magyarország üdvözetét tolmácsolta a nagygyűlésnek, és kérte, járjon közbe, hogy demokrata papok kerüljenek a moldvai csángóvidékre. Olyanok, akik megengedik a magyar anyanyelv használatát.”

[Tóth György fiatal korában egyike volt az 1907-es parasztlázadás lészpedi vezetőinek. A felkelést elfojtó román katonák ló farkához kötözve futtatták egészen Bákó városáig.]

Nem maradt utalás arra, hogy az 1947. évi temesvári kongresszust „jelenlétükkel megtisztelő” Groza miniszterelnök és Vasile Luca, hol románként, hol magyarként szereplő kommunista vezető, immár kormánytag, pénzügyminiszter, meghallották-e Tóth György csángó küldött, a hajdani bátor felkelő, most alázatosan könyörgő kérelmét? Eszükbe jutott-e, hogy immár hatalmukban állna tenni a csángó-magyarok szabad nyelvhasználatáért? Vagy nem is rajtuk múltott? Antal Árpád ezt a kérdést teszi fel „kései számvetésben”: Helyzetünkben feleletre vár a kérdés, miként lehetséges, hogy a berendezkedő s az élet minden területét átfogó diktatúra képtelen érvényt szerezni akarátának? Mert hát minden sajtóanyag azt hirdeti, hogy a párt, az állam, a hatóságok saját politikájuknak tekintik a csángó iskolaügy sikerét. A felelet számomra egyértelmű: a berendezkedő nacional-kommunista párt-diktatúra és a magyart »a sátán nyelvének deklaráló« moldvai janicsárpapság között ebben a kérdésben teljes a harmónia.”

Végre, 1947 végén biztató tudósítás: *Még karácsony előtt megnyílnak Csángóföldön az első magyar népiskolák.* (Népi Egység, 1947. november 22.) Megtudjuk, hogy Czíkó Nán-

dor országgyűlési képviselő az elmúlt héten bejárta a Csángóföldet, és megállapította, hogy sok községben az iskolás magyar gyermekek száma meghaladja a százat is. A megyefőnökkkel és a tanügyi hatóságokkal folytatott megbeszélések eredményeképpen „intézkedtek, hogy megfelelő épületek a magyar gyermekek számára megürüljenek, és a Csíkból áthelyezett magyar tanítók megkezdhessék munkájukat.”

Magyar nyelvű iskolát kapnak a moldvai csángók. (Népi Egység, 1947. december 22.) Emlékeztet a Magyar Népi Szövetség elhatározására, hogy támogatja a magyar iskolák megnyitását a moldvai magyar-csángók községeiben, továbbá Cziko Nándor hónapok óta folytatott tárgyalásaira az illetékes kormánysszervekkel. Ezek eredményeképpen, a nemzetnevelési minisztérium – így nevezték akkoriban a román oktatásügyi minisztériumot – egy magyar és egy román tanfelügyelőt küldött ki a csángó vidékre, akik számba veszik a tanköteles magyar gyermekeket, és az iskolaépületek kérdésében is megoldást találnak. A tanfelügyelők jelentése alapján a minisztérium határozatot hozott, amely szerint a csángó vidékeken egyelőre nyolc magyar tanszéket létesít. Ugyanakkor Lészpeden és Klézsén három-három, két másik faluban egy-egy tanerős elemi iskolát állít fel. A minisztérium a tanszemélyzet kiválasztásán dolgozik. „Örvendetes, hogy nagy számú fiatal tanító jelentkezett, akik a csángó vidéken akarnak tanítani.”

Adjunk könyvet a csángó gyermekeknek! (Népi Egység, 1947. december 31.) Örömmel nyugtázza a magyar iskolák létrehozását Moldvában. De a csángók nagyon szegények, folytatódik a cikk, saját erejükből nem tudják megvásárolni a tankönyveket. „A MNSZ az erdélyi magyarság támogatását kéri ehhez.” A gyűjtés módja: a csángók feleségelyezését szolgáló „szilveszteri emléklapokat” árusítanak. A lapszám első oldalán, fő helyen, címbetűkkel: *Adjunk könyvet a csángó gyermekeknek!*

A következő lapszámában felhívás: *Testvér! (Népi Egység, 1948. január 1.)* A MNSZ Háromszék megyei végrehajtó bizottsága a magyar közönséghez fordul: járuljon hozzá mindenki, hogy a moldvai csángó-magyar gyermekek magyar tankönyveket kaphassanak. Ugyanabban a lapszámában tudósítás: *A bacăui megyefőnök autóján érkeztek állomáshelyükre a csángóvidékre helyezett magyar tanítók.* Háromszék megyéből négy tanító állt munkába: ifjú Bakk Pál, Deák Dóra, Kerekes Irma és Tompos Ferenc. Bákó városában a Magyar Népi Szövetség megyei elnöke, Kádár István – románul: Stefan Dogariu – fogadta őket, majd a kommunista megyefőnök saját autóján vitte ki Tompos Ferencet Lészpedre. Tompos így nyilatkozott az újságíróknak a csángókról: „Legfőbb vágyunk, hogy magyarul írni és olvasni megtanuljanak, magyar kultúrtermékekhez jussanak és a magyar kultúrát megismerjék. Mindemellett a román nyelvet sem akarják elhanyagolni, mert földrajzi helyzetük ezt megköveteli.”

(Az ötvenes években, a moldvai magyar iskolák felszámolásának évtizedében Lészpeden maradt meg utolsónak a „csángó iskola”. A csángók ragaszkodását bizonyítja, hogy önkéntes munkával épületet emeltek az iskolájuknak. Most, 2003-ban is elsők között itt nyílt meg újra a magyar iskola.)

Gazdasági tanfolyamokat rendez Csángóföldön az EMGE (Népi Egység, 1948. február 18.) A több mint százéves Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület – a Magyar Népi Szövetség támogatásával – kéthetes és háromnapos tanfolyamokat szervez moldvai falvakban, elsőnek Lészpeden, Klézsén, Szövérdi Ferenc EMGE-főtítkár és Szeghó Dénes osztályvezető irányításával. Ilyen gazdatanfolyamok addig soha nem voltak Csángóföldön. A mezőgazdasági műveltség gyarapítására és a csángók demokratikus öntudatának emelésére megszervezik az EMGE-gazdaköröket is.

Hogyan ébrednek öntudatra, valósággal szívják magukba a művelődést, és demokratikus papokat kérnek a moldvai csángók. Beszélgetés Boér János megyei tanfelügyelővel Bacau megyében tett körútjáról. A lap munkatársa, Holló Ernő, a Népi Egység 1948. február 24-i számában elmondja, hogy Klézsn elhíresztelték: aki a népszámláláskor magyarnak vallja magát, azt „messze földre” kitelepítik. „Közben természetesen népgyűléseken világosították fel a népet, hogy nincs mitől tartania, a demokrácia nem ideiglenes valami, hanem örökké tartó eszme, amely végleges győzelmet aratott. Rövidesen 200 tanulót írnak be.” Bakk Pál fiatal magyar tanító az egyik moldvai csángó-magyar községben rövid egy-két hét alatt 300 tagot szervezett be a Magyar Népi Szövetségbe. „A tanfelügyelőség most indít útnak 1000 irkát. Mert az is kell. És főképpen könyv! könyv! Mert a Kárpátokon túli magyarság tanulni akar, tudni, és a még fennálló sötétséget is ki akarja űzni falvaiból.”

Nagyszabású előkészületek a negyvennyolcas évfordulónak a román-magyar barátság jegyében való megünneplésére. Több figyelmet moldvai csángóinkra. (Népi Egység, 1948. február 3.) Balogh Edgár, a MNSZ központi művelődési bizottságának felelőse, Brassóban a 48-as centenáriumi előkészítéséről, a műemlékek védelméről, a betűvető – „írásművelési” – tanfolyamok megszervezéséről beszélt. Hangsúlyozta, hogy a moldvai csángók könyvekkel való megsegítését minden magyar tekintse szívügyének. Feladatként jelölte ki, hogy „minden megye MNSZ-szervezete vegye támogatásba egy-egy moldvai csángó falu népét, teremtsen a MNSZ országos központja segítségével kapcsolatot vele, és értesülve művelődési és egyéb szükségleteiről, igyekezzék azokon segíteni”.

Úgy tűnhetik az újság tükrében, hogy a moldvai csángókat gazdasági és művelődési vonatkozásban is sikerült teljes mértékben bekapcsolni az erdélyi magyarság életébe. A Népi Egység 1948. március elsején megszűnt.

A lapcím ingerelte a bukaresti pártvezetést: mi az, hogy magyar népi egység az osztályharc éleződésének időszakában? Sepsiszentgyörgy „túlságosan” magyar környezetet jelentett. Brassóban új lapot indítottak, *Népújság* címmel. De a Kurkó Gyárfás alapította újság utolsó tudósítása még csupa jó hírt hozott Moldvából: *Már tizenhat magyar tanító működik a csángóvidéken. Boér János és Kémenes József tanfelügyelők szervező munkájának eredményeképpen sok-sok csángó-magyar gyermek tanul anyanyelvén.* Az 1948. február 29-i riport szerint 1947 végéig nyolc moldvai községben kezdődött meg a magyar nyelvű oktatás, egyebek között Lészpeden, Klézsén, Somoskán, Bogdánfalván, Trunkon, Külső-Rekecsényban. Háromszék megyében 80 ezer lej gyűlt össze a csángó gyermekeknek vásárlandó magyar tankönyvekre...

Ha a *Népi Egység* továbbra is életben marad, és megőrzi érdeklődését a nemzeti ügyek iránt, éppen földrajzi közelsége okán bizonyosan képet nyújthatna most a magyar oktatás további moldvai kibontakozásáról és kíméletlen felszámolásáról. Az erdélyi magyar közvéleményt – és részint az anyaországit is – érdekelte és aggasztotta a moldvai magyarok sorsa, ennek is tulajdonítható, hogy a hetvenes évek elején, mikor híradások érkeztek újból, elsőnek Kallós Zoltán balladás könyve Moldvából, a nemzeti érdeklődés szinte hihetetlen mohóságát váltotta ki.

A nagy kísérlet, amelynek megismétléséhez most maguk a csángó értelmiségiek kezdtek hozzá – ilyen is van, Is-tennek hála: csángó, „bennszülött” értelmiség –, maradandó tanulságokat hagyományozott reánk. Az ötvenes évek végén egyik kiváló kolozsvári folklórtudósunk, maga is szerkesztett „csángó könyvet” 1954-ben, e dolgozat szerzőjének így magyarázta a kudarcot.

Kétségtelenül a Magyar Népi Szövetségé az érdem, hogy a magyar iskolák egyáltalán létrejöttek. A csángók saját erejükből nem tudták volna kiharcolni.

[Függetlenül attól, hogy mi is volt a központi pártvezetés igazi szándéka, vagyis csupán taktika volt-e a Márton Áron püspök ellen indított háborúban, az iskolák a csángók vágyakozását testesítették meg, és a püspök bebörtönzése után nem lehetett egyetlen tollvonással, bukaresti parancsal eltüntetni őket!]

Csángóföldön lelkes örömmel fogadták az érkező magyar tanítókat, szállást, kosztot biztosítottak nekik. De hamar elkezdődött a kiábrándulásuk. Ezek a magyar tanítók, ítéletük szerint, vallástalanok voltak. Étkezés előtt és után nem imádkoztak, vasárnap nem jártak templomba, egyáltalán: nem nagyon vették számba Istent és a parancsolókat. Igaz, az addigi román tanítók se jártak el a csángók katolikus templomába, de hát azok ortodoxok voltak, más hiten éltek, mint a csángók. Ezek a magyar tanítók azonban úgy mutatkoztak be, hogy az ő nemzetükből valók...

Ezzel a végtelenül vallásos csángó néppel a janicsár papok könnyen elhitették, hogy a magyar tanítók a sátán gyermekei, nyelvük a sátán nyelve, s tudjátok, híveim, miként bánt el Jézus a kísértő sátánnal!

A magyar oktatás ügye, az ötvenes években, részint a csángók megrendült bizalmán bukott el.

A Magyar Népi Szövetség vezetői – maguk is jószerint félig ateisták, vagy egészen azok – tudatlanságukban szembeállították a nyelvet és a hitet. Szabad lett volna-e ennyire felkészületlenül látniuk hozzá a történelmi feladathoz?

BEKE GYÖRGY

NEMZEDÉKVÁLTÁS AZ AMERIKAI MAGYARSÁGNÁL

A magyar nyelv és kultúra megőrzésének
kérdései a 21. század elején

A statisztikák alapján másfél millióra tehető amerikai magyarsággal kapcsolatban számtalan kérdés merül fel.¹ Valójában még azt sem tudjuk, mit takar ez a meglehetősen nagy szám. Egy 1993-ban készült összegzés az amerikai magyarokat három kategóriába sorolta: 1. Magyarországi születésűekre; 2. Magyar származásúakra; 3. Otthon magyarul beszélőkre.² A felmérésből kiderül, hogy a legnépesebb csoportot azok alkotják, akik csak „magyar származásúak”-nak vallják magukat; körülbelül 10 százalékuk született az óhazában; és 10 százalék körül vannak azok is, akik otthon magyarul beszélnek. Mindebből azonban nem következik természetesen, hogy csak azok beszélnek otthon magyarul, akik az óhazában születtek. Emellett az is említésre méltó, hogy az összes magyarul beszélők 70 százaléka 45 évesnél idősebb.³

A felmerülő kérdések megválaszolása azért is nehéz, mert kevés forrásanyaggal rendelkezünk, és egyelőre alig készültek átfogó – a nyelvhasználatot, a szokásokat, a közösségi életet érintő – felmérések az amerikai magyarság körében. Az eddigi kutatások és a megjelent publikációk legnagyobb részét a 19. század végén és a 20. század elején kivándorolt úgynevezett öreg amerikások sorsát, életét, közösségeik létrejöttét dolgozták fel.⁴ A II. világháború után több hullámban Amerikában letelepedett csoportokról már jóval kevesebb információval rendelkezünk, és az utolsó harminc év kivándorlóival szinte alig foglalkozott a kutatás. A nyolcvanas években az American Council of Learned Societies és

a Magyar Tudományos Akadémia kezdett közös kutatási programot az amerikai magyarság műveltségi csoportjainak megismerésére,⁵ amelynek keretében főként a korai bevándorlókat vizsgálták.⁶ Ezért e tanulmányban figyelmünket – a korábban bevándorolt rétegek bemutatása mellett – főként a legutolsó fél évszázadban megtelepedett és még kevésbé ismert népességre fordítjuk. Írásunk a rendelkezésre álló források, személyes megfigyelések és tapasztalatok, valamint az amerikai magyarság körében felvett interjúk alapján készült.

Az amerikai magyarság csoportjai

A magyar nyelv és kultúra megőrzése szempontjából jelentős különbségek vannak az egyes bevándorló rétegek és leszármazottaik között. Ennek megismeréséhez elsőként fel kell tárni a különböző emigráns csoportok társadalmi és kulturális jellemzőit.

A II. világháború után politikai okok miatt kivándoroltak két csoportja érkezett Amerikába.⁷ Az elsőbe főként katonatisztek, a Horthy-korszak reprezentánsai, valamint arisztokraták és családjaik tartoztak, akik a háború alatt nyugatra kerültek, és nem kívántak a szovjet megszállás alá eső országba visszatérni. Sokan közülük éveket töltöttek európai menekülttáborokban, majd az 1948-as, honatlanokat befogadó törvény (*Displaced Persons Act*) lehetőségével élve mentek a tengerentúlra. Az emigrációban általában *dipiseknek* nevezik az ehhez a csoporthoz tartozókat. A másik, az előbbivel némileg rokon kivándorlóréteget főképp azok a politikusok és hozzátartozóik alkották, akik 1945 és 1948 között Magyarországon részt vettek az ország irányításában, majd a kommunista hatalomátvétel után nyugatra menekültek. A két csoport, bár származás szempontjából különböztek, számos hasonló vonással ren-

delkezett, és az emigrációs évek során némileg összeolvadtak. E két réteghez hozzávetőleg 15–20 ezren tartoztak.

A fenti emigrációs csoportok tagjai magas iskolázottságúak voltak, és szorosan kötődtek magyarságukhoz. Nagy többségük hosszú ideig csak átmenetinek tartotta az amerikai létet, és igyekezett a magával hozott kultúrát minél tovább konzerválni. E csoportok tagjait erős társadalmi aktivitás jellemezte. Az „öreg amerikások” által létesített magyar intézmények (egyházak, iskolák, kulturális egyesületek stb.) munkájába lelkesen bekapcsolódtak, tevékenységüket felpezsdítették, s nemegyszer irányításukat is átvették. E réteg Amerikában felnőtt leszármazottaira is magas iskolázottság jellemző: a *dipis* családok igyekeztek gyermekeiket a lehető legjobb amerikai egyetemekre bejuttatni. A magyar nyelv megőrzését is fontosnak tartották, de ehhez nem állt rendelkezésükre megfelelő intézményrendszer. Ebből a két nemzedék között gyakran konfliktusok is származtak, mert a fiatalok úgy érezték, hogy a magyar kultúrához való csökönös ragaszkodás gátolja érvényesülésüket az amerikai társadalomban. A nyelv és a kultúra megőrzéséhez és gyakorlásához korosztályi csoportokra van szükség. Az emigrációs magyar cserkészlet⁸ – amelynek megalakulásában szintén a *dipis*ek játszották a főszerepet – sokat segített az idegenben született nemzedékek identitásának fenntartásában.⁹

Az amerikai magyarság következő jelentős csoportját az 1956-os forradalom után nyugatra kivándorlók alkotják.¹⁰ (Magyarországon ezeket „disszidensek”-nek nevezik; az amerikai magyarság körében „menekülteknek”, „szabadságharcosoknak” vagy „*refudzsik*nek” hívják őket.) Bár hivatalosan „politikai menekülteknek” tartották ezt a körülbelül 200 ezres csoportot, többségük – a tapasztalatok szerint – gazdasági okok miatt, vagy kalandvágyból vállalkozott az emigrációra. Az ötvenhatosokkal együtt többen érkeztek Amerikába, akik az előző rétegbe sorolha-

tók, de korábban nem volt lehetőségük elmenekülni Magyarországról. Az ötvenhatosok többsége szakmával rendelkező vagy még tanuló fiatal férfi volt. Miután az angol nyelvet megtanulták, könnyen beilleszkedtek az amerikai társadalomba. A magyarságtudat megtartása esetükben a párválasztáskor és a családalapításkor dőlt el. Ha amerikai házastársat választottak, kevés esély maradt nyelvük és kultúrájuk megőrzésére. Egy részüknél megfigyelhető az is, hogy többszöri próbálkozás után végül Magyarországon igyekeztek házastársat találni maguknak.

A fenti, közismert emigrációs csoportokon túl említést kell tenni az utóbbi három évtized során Amerikába érkezettekről is. Igaz ugyan, hogy e kései kivándorlókat nem lehet egységes „csoport”-ként kezelni (mi több, önmagukat sem tartják egy csoportba tartozóknak), de számos közös tulajdonsággal rendelkeznek. Azonos célok miatt hagyták el például az országot, beilleszkedésük hasonlóan történt, létszámuk is elég jelentősnek tartható. Ezekre az újabb kori bevándorlókra furcsa asszimilálódás jellemző. Kezdetben igyekeznek minél gyorsabban beolvadni az amerikai társadalomba, majd néhány év elteltével a magyar közösségek felé fordulnak. Ennek a rétegnek az első csoportja a 70-es években érkezett Amerikába, amikor már viszonylag könnyebben lehetett utazni. Ekkor több fiatal értelmiségi döntött amellett, hogy képességeit nyugaton próbálja hasznosítani. Nincsenek pontos adatok arról, hogy hányan maradtak illegálisan nyugaton és telepedtek le Amerikában, de számuk hozzávetőleg néhány tízezerre tehető. Gyermekeik általában gyorsan beilleszkedtek, de jól beszélnek magyarul, és gyakran töltik nyári szünidejüket az anyaországban.

A 80-as években újabb magyar csoportok jelentek meg Amerikában. Ezúttal a Kárpát-medence nemzetiségi sorban élő magyarsága választotta – többnyire ugyancsak illegálisan vagy családegyesítés ürügyén – szülőföldje elha-

gyását és az Újvilágban való megtelepedést. Legnagyobb számban Erdélyből, azután a Délvidékről és kisebb számban a Felvidékről érkeztek. Általában már Amerikában megtelepedett, rokon családok működtek közre a hivatalos papírok intézésében, és segítettek lakást és állást szerezni. E csoport tagjai egy idő után csatlakoztak a magyar szervezetekhez, vagy létrehozták saját érdekvédelmi egyesületüket, amelyek beilleszkedésüket segítették.

A magyarországi rendszerváltás jelentős hatással volt az amerikai magyarság életére.¹¹ Egyrészt a nyugatra menekülés okafogyottá vált, másrészt a II. világháború után kivándorolt csoportok tagjai – akiknél magától értetődő lenne a repatriálás – nagyrészt előregedtek. Amerikában született leszármazottaik közül ugyanakkor kevesen gondolnak a Magyarországra telepedésre. Talán a harmadik generációnál tapasztalható egyfajta érdeklődés az ősök szülőföldje iránt. A visszaköltözés lehetőségével legnagyobb számban az – időközben nyugdíjba vonult – ötvenhatosok éltek. Számukra előnyös megoldást jelentett az Amerikában ledolgozott évek után kapott nyugdíjból Magyarországon élni.

Noha 1989 óta szabadon lehet kiutazni, az amerikai beutazás és letelepedés jelentős mértékben megnehezült. A korábbi, politikai menekült státus megszerzésének lehetősége megszűnt. Ennek ellenére a 90-es években is sokan próbálkoznak hosszabb-rövidebb időre Amerikában megtelepedni, és szerencsét próbálni. A diplomások közül kikerülő legújabb bevándorlóréteg tagjai általában legálisan érkeznek (például ösztöndíjasként vagy néhány éves szerződéssel), aztán „ott ragadnak”, és idővel hivatalosan is bevándorlókká lesznek. Azt is tapasztalhatjuk, hogy az újabb letelepedők egy része néhány év után hazatér, és a két ország között „ingázik”. Láthatunk példát arra is, hogy a család felnőtt gyermekei, tanulmányaik elvégzése után, Amerikában maradnak.

Az utóbbi évtizedben egy újabb bevándorlótípust is megfigyelhetünk: a *babysitter*eket, akikkel főként a magyar központok környékén találkozhatunk. Ezek a húsz év körüli, egyedülálló lányok, némi angol nyelvtudással, turista-vízummal érkeznek, és, munkavállalási engedély nélkül, gyermekfelügyelőként helyezkednek el – gyakran magyar családoknál, ahol segítenek a legkisebbeknek a magyar nyelv elsajátításában. Ha sikerül hosszabb ideig kint maradniuk, igyekeznek legalizálni ott-tartózkodásukat. Nem ritkán úgy, hogy (sokszor magyar származású) amerikai állampolgárral kötnek házasságot. A babysitterek egy része lelkesen vesz részt a magyar közösségek életében, és friss magyarországi tapasztalataikkal hasznos szerepet játszanak. Sokszor vállalnak feladatokat a cserkészetben és a hétvégi magyar iskolákban is.

A magyar nyelv és kultúra átadásának szinterei

A bevándorlócsoportok vázlatos bemutatása után a nemzetkékváltást, a magyar nyelv és kultúra elsajátításának szintereit és intézményeit igyekszünk áttekinteni.¹² Ehhez először vizsgálat alá vesszük az amerikai magyarságra jellemző családi hátteret, majd a rendelkezésükre álló különböző szintű oktatási intézményeket, végül a magyarság megtartását szolgáló egyéb lehetőségeket.

Nemzedékváltásról csakis ott lehet beszélni, ahol erre tudatosan törekszenek. Az amerikai magyarság körében élő közfelfogás szerint ugyanis, ha a magyarság megőrzéséért nem tesznek semmit, könnyen elmerülhetnek az amerikai társadalom „nagy olvasztótégely”-ében.¹³ A tudatosság eredményességét mutatja, hogy egyes házasságokban is előfordul, noha ez a ritkább eset, hogy a második nemzedék mindkét nyelvet tökéletesen beszél. Ugyanakkor, mint említettük, az is előfordul, hogy két Magyarországon

nevelődött szülő Amerikában született gyermekei egyáltalán nem beszélnek magyarul.

A magyar nyelv és kultúra megőrzéséről, valamint továbbadásáról való elképzelésekben jelentős különbség tapasztalható az egyes emigráncsoportok között. Az öreg amerikások kezdetben erősen ragaszkodtak identitásukhoz, s teljes mértékig önerejükre támaszkodva számos magyar intézményt, közösségi létesítményt hoztak létre.¹⁴ Az Amerikában született nemzedékeknél ugyanakkor megindult a nagyarányú beolvadás. Példaként a louisianai magyarságot lehetne említeni, ahol két generáció alatt szinte teljesen kiveszett a magyar nyelv használata.¹⁵ A 70-es években, állami segítséggel megpróbálkoztak ugyan a magyar nyelvű iskolai oktatás bevezetésével, de néhány év elteltével ez is elsorvadt. Fennmaradt ugyanakkor a magyar identitás egyfajta furcsa, anyanyelv nélküli formája (például közösségi szokások, néhány etnikus szimbólum).

A II. világháború után Amerikába került *dipisek* egészen más magyarságtudatot hordoztak. E csoportnál gyakoriak voltak a sokgyermekes családok, erős identitástudatot és szigorú vallásosságot igyekeztek továbbadni az utódoknak. Említsünk példaként néhány jellemző esetet. A magyar nyelvhez ragaszkodó családokban otthon általában csak magyarul beszéltek. Ha az édesanya vagy más családtag a születés után néhány évig a gyermekkel otthon maradt, megtörtént, hogy a kicsi iskoláskoráig nem is tanult meg angolul. Hatéves korában aztán gyorsan elsajátította a másik nyelvet, és tökéletesen kétnyelvű lett. Azokon a településeken, ahol kevés magyar élt, nem működött magyar közösség és hétvégi iskola. Ott a családon belül oldották meg az anyanyelv mellett az írás, olvasás, valamint a magyar irodalom, a történelem tanítását is.¹⁶ Egyes házasságokban előfordul, hogy mindkét szülő csak a saját anyanyelvén beszél a gyerekekkel, így érik el a kétnyelvűséget. Olyan esettel is találkozni, hogy idős korban

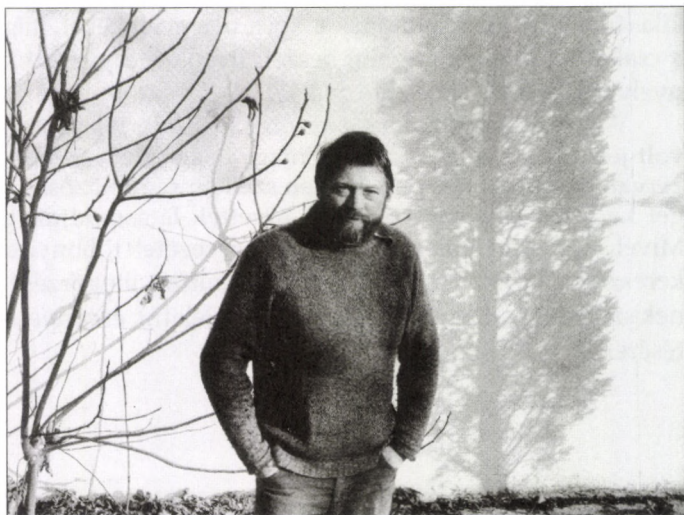
kikerült nagyszülők tanították magyarul a gyerekeket, míg a család többi tagja angolul beszél. Ilyenkor a gyerekek nyelvtudása többnyire passzív lesz.

Az ötvenhatosokra és a későbbi kivándorlókra nem volt jellemző a *dipisek* szigorú magyarságtudata és konzervativizmusa, ha azonban ilyen szellemiségű közösséggel kerültek kapcsolatba, ők is átvették látásmódjukat. Mivel a működő emigráns magyar szervezetek többnyire keresztény-konzervatív jellegűek, a kultúra megőrzésének számos területén törekszenek szemléletük érvényesítésére.¹⁷

Magyar iskolák

A magyar nyelv és kultúra elsajátítását szolgáló „intézményrendszer” áttekintéséhez először a különböző etnikumok oktatásával kapcsolatos amerikai felfogást kell megvizsgálnunk. Mindenekelőtt látni kell, hogy az Egyesült Államok – bár soknemzetiségű betelepülők lakják – angol nyelvű ország. Az elmúlt száz évben erősen érvényesült az amerikai nemzeti kultúrpolitika „*melting pot*” elve, azaz az egy nyelvre és egy kultúrára való törekvés, bár ezen az utóbbi évtizedekben az egyre nagyobb létszámú spanyol anyanyelvű bevándorlók igyekeznek változtatni.

A magyar nyelv és kultúra továbbadásának legfontosabb színtere az iskola volna, mivel családi közösségekben legfeljebb a „konyhanyelv” elsajátítására nyílik lehetőség. A magyar iskolák szervezése évszázados múltra tekinthet vissza az Egyesült Államokban.¹⁸ A 20. század elején a magyar közösségek nagy számban építettek templomokat, és szerveztek közösségi létesítményeket és iskolákat is.¹⁹ A korai telepések szükségesnek tartották, hogy az újabb nemzedékek továbbvigyék a magyar nyelv és kultúra is-

CSÍKSZENTMIHÁLYI RÓBERT, 1983

meretét. Ennek biztosítását általában az egyház vállalta magára. A II. világháború után érkezett csoportok különösen fontosnak tartották az anyanyelvű iskoláztatást. Lelkesen bekapcsolódtak a munkába, és az akkorra már elhalóban lévő magyar oktatást felélesztették.

A század végére gyakorlatilag ugyanennek az intézményrendszernek a töredéke maradt fenn: vagyis az amerikai magyarság az anyanyelvi iskoláztatás lehetőségével nem vagy alig rendelkezik. Ha ismét a statisztikákhoz fordulunk, elég megdöbbentő adatokat kapunk: a másfél millió magyar származású amerikai közül – akiknek tizedrésze használja mindennapi életében a magyar nyelvet – mindössze 500–600 fő jár (hetente egyszer) magyar iskolába.²⁰ (A kanadai magyarságnál egy fokkal jobb a helyzet. Az állam – „multikulturális” politikájából adódóan – támogatásban részesíti az etnikai iskolákat. Ennek kö-

szönhetően a 150 ezerre tehető kanadai magyarság gyermekei közül arányítva jóval többen, körülbelül ötszázán részesülnek rendszeres anyanyelvi oktatásban.)

A jelenleg működő magyar iskolák szemléletét és feladatrendszerét jól jellemzi az egyik legnépesebb magyar központban működő, clevelandi magyar iskola pontokban megfogalmazott „hivatása”:²¹

- magyarságismeret tanítása,
- magyarságtudat átadása,
- beolvadás megelőzése,
- a környezet erkölcsromboló hatásának ellensúlyozása,
- a magyar, keresztény és hazafias szellem megőrzése, továbbadása.

A hatvanas évek óta készült néhány felmérés az észak-amerikai magyar iskolákról.²² Ezek abban a tíz államban működtek, ahol a legnépesebb magyar közösségek élnek (Ohio, New York, Kalifornia, Pennsylvania, New Jersey, Michigan, Florida, Illinois, Connecticut és Washington DC). Az iskolák száma 20–25 körül volt, sajnos számuk csökkenőben van. Egy részüket az egyházak tartották fenn, működtetésükben a cserkészlet és más szervezetek jelentős szerepet játszottak.²³ A tanerők közel fele szakképzett pedagógus (többségük anyaországi oklevéllel), a többiek cserkészvezetők és önkéntesek. Nincs egységes tanmenet, a tanterveket is önállóan állítják össze. Az iskolák között kevés az együttműködés, bár évente megrendezik a magyar iskolák tanárainak konferenciáját. Legnagyobb probléma a pedagógusképzés megoldatlansága.²⁴ Felsőfokú tanítóképzés megszervezésére nincs mód, legalább szakmai továbbképzésre volna szükség.

Az iskolák döntő többsége hétfélig jellegű. Általában szombatonként, 9 és 1 óra között tartják az órákat. Két helyen (New Jerseyben Passaicban és New Brunswickon) a hetvenes évekig működött mindennapos magyar iskola,

ahol délutánonként, az angol nyelvű tanítás után, 2–3 órát magyarul tanultak a gyermekek. New Brunswickon a mindennapos magyar óvoda a kilencvenes évek közepén szűnt meg. (Itt említjük meg, hogy kifejezetten magyar középiskola az egész nyugati diaszpórában mindössze két helyen létezett: Németországban a Burg Kastl-i Magyar Gimnázium, ami ma is működik; valamint Argentínában, Buenos Aires mellett, Platanoson az Angolkisasszonyok Maria Ward iskolája, ahol a hetvenes években szűnt meg a magyar oktatás. Az elmúlt években Torontóban szerveződött magyar középiskola.)

Az amerikai magyar iskolák egy része nyári iskola.²⁵ A korábbi időszakokban a szünidei iskoláknak sokkal nagyobb volt a jelentőségük, szinte minden magyar egyház szervezett – néhol egész nyáron át működő – iskolát a gyülekezeti tagok gyermekeinek. A két világháború között vezetésükre nem egy esetben magyarországi vendégtanítókat hozattak ki. A református egyház a mai napig megszervezi nyári iskoláit.²⁶ Az észak-amerikai magyarság legjelentősebb nyári iskoláját a cserkészlet tartja fenn, immár több mint negyedszázada.

Az amerikai magyar iskolákban a tantárgyi struktúra sem egységes, általában az alábbi tantárgyak szerepelnek az órarendben: írás, olvasás, beszélgetés, fogalmazás, helyesírás, nyelvtan, irodalom, történelem, földrajz, néprajz, ének és hittan. A tankönyvek nagy változatosságot mutatnak: egy részük még a háború előtt kiadott helyi tankönyv, amelyet kifejezetten az emigránsok gyermekei számára készítettek. Néhány iskolában (pl. a clevelandiben) saját tankönyveket írtak. Másutt a cserkészlet kiadásában megjelent tankönyveket és segédanyagokat használnak. Az anyaországi tankönyveket hosszú évtizedeken át eléggé bizalmatlanul fogadták. Még az Anyanyelvi Konferencia²⁷ kifejezetten a nyugati magyar gyermekek számára íródott könyveit sem használták. Az ideológiai ellentét

nyomai még ma is felfedezhetők. Újabban a széles magyarországi tankönyvválasztékból egyre többet használnak az amerikai hétvégi magyar iskolákban.

Cserkészzet

A hétvégi iskolák és a cserkészzet között legtöbb helyen szoros és eredményes együttműködés alakult ki. A cserkészszövetség az oktatási feladatok ellátására tanfelügyelői hálózatot hozott létre, és rendszeresen szervezett tanügyi konferenciákat. Egy 1974-es felmérés szerint az összes magyar iskola több mint felét a cserkészzet gondozza.²⁸ A szombat sok családnál úgy telik el, hogy reggel 9-re a magyar iskolába viszik a gyerekeket, ahol a tanítás déli 1 óráig tart. Ebéd-szünet után kezdődik a cserkészzet, ami délután 4 órakor fejeződik be. A gyerekek 80 százaléka mindkét programra jár, így a nap nagy részét kortársaik között, magyar közösségben töltik el. Az iskolák tananyaga és a szövetség követelményrendszere között szoros összefüggés van. A cserkészpróbák magyarságismereti része nagyrészt azonos az iskolai tananyaggal. Hosszú évtizedeken át a 16–18 éves fiataloknak lehetőségük volt „cserkész érettségi” letételére, amely megfelelt a segédtszti rang magyarságismereti követelményeinek. Az ötvenes évektől harminc éven keresztül ezernél több amerikai magyar fiatal tette le ezt a vizsgát. A cserkész érettségi mintája a magyarországi érettségi volt, amelyen a történelem, föld- és néprajz, valamint irodalom tantárgyak szerepeltek.

A cserkészzet az emigráció talán legnagyobb tömeget elérő mozgalma, amely a négy kontinensen élő teljes szórványmagyarságot átfogja.²⁹ Nemcsak az oktatás a célja, hanem a nevelés egyéb, iskolán kívüli formái is, amelyek lehetővé teszik az újabb nemzedékek számára a magyar korosztályi közösségek kialakulását. A szövetség

programjai közül talán a táborok a legeredményesebbek. A természeti környezetben, közösségben eltöltött, egy-két hetes együttlétek során a cserkészfeladatokat magyar nyelven végzik, és a magyar kultúra köréből merítik. Ezek az alkalmak az Amerikában felnőtt gyermekek életkorának és felfogásának megfelelő közelségbe hozzák az óhazát, népet és kultúráját. A magyar identitás kialakítása mellett a cserkészlet sokszor hatással van a személyiség, a magánélet alakítására. A szövetség több mint félévszázados fennállása során második, harmadik, sőt negyedik nemzedékek kapcsolódtak be a mozgalmába.

Bár a nemzedékváltás megvalósításában a cserkészlet mindenképpen rendkívül eredményes szerepet játszott, a nyolcvanas évek második felétől egyre nagyobb problémát jelent a jól képzett vezetők hiánya. Manapság az is előfordul, hogy a közelmúltban kivándorolt családból származó kiscserkész jobban beszél magyarul, mint a másodgenerációs cserkészvezető. A rendszerváltáskor az emigrációs szervezet jelentős segítséget nyújtott a cserkészlet magyarországi újraindulásához, a diaszpórában működő csapatok viszont fokozatosan meggyengültek. A kilencvenes években a nyugati cserkészlet magyarországi és Kárpát-medencei csapatokkal való együttműködéssel és programok szervezésével igyekezett erősíteni munkáját.

Felsőoktatás

A másod-harmad generációs amerikai magyarság egyik legégetőbb problémája, hogy van-e lehetőség arra, hogy a magyar nyelvet és kultúrát felsőfokon tanulhassák, és – végső soron – kialakulhat-e a diaszpórában egy új magyar értelmiségi réteg? A kérdés megválaszolásához meg kell vizsgálnunk, hogy Észak-Amerikában milyen formá-

ban lehet magyar témájú egyetemi tanulmányokat végezni.

Az Egyesült Államok több egyetemén foglalkoznak valamilyen szinten a magyar nyelvvel és a kultúra egyes területeivel.³⁰ Az egész kultúrát felölelő magyarságtudományi tanszék egyelőre nem létezik, így „*Hungarian Studies*”-t nem lehet végezni, legfeljebb magyar témájú tárgyakat lehet hallgatni. Az elmúlt fél évszázadban számos egyetemen indult hosszabb-rövidebb élettartamú magyar témájú program. Jelenleg is több egyetemen találkozhatunk – többnyire nyelvi – kurzusokkal. A legszélesebb körű munka a bloomingtoni Indiana Egyetemen folyik, ahol magyarországi vendégprofesszorok közreműködésével a finnugrisztikához, az irodalomhoz és a történelemhez kapcsolódóan lehet magyarságtudománnyal foglalkozni. E témakörökben PhD letételére is lehetőség van. A New Jersey-i állami Rutgers Egyetemen szintén működik magyar program, amelynek létrehozásában a magyar kormány is szerepet vállalt. A Fulbright alapítvány támogatásával itt is rendszeresen működnek közre hazai előadók. Az egyetemnek helyet adó New Brunswick városában működik a tengerentúli magyarság legjelentősebb magyar alapítványi múzeuma és tudományos könyvtára. Sajnos ezen az egyetemen sem jött létre átfogó feladatokat ellátó magyar tanszék – jobbára csak nyelvoktatás folyik, változó tematikájú magyarságismereti kurzusokkal kiegészítve. A hírneves New York-i Columbia Egyetem Kelet-európai Intézetében is rendszeresen zajlanak magyar kurzusok, főleg a történelmi témakörökben.

Felmerül a kérdés: voltaképpen kik látogatják az amerikai egyetemeken folyó magyar programokat? Játszanak-e ezek valamilyen szerepet az identitás fenntartásában, egy új értelmiségi nemzedék nevelésében? A tapasztalatok szerint a programok magyar hallgatóinak egy része magyar származásúnak vallja magát, de egyébként nem kötődik a magyar emigráció nagy aktivitású csoportjaihoz. A többi

hallgató nem a magyarsághoz való kötődésből, csupán intellektuális érdeklődésből választja a magyar vonatkozású tárgyakat. Az egyetemi oktatás tehát nem játszik lényeges szerepet a diaszpóra magyarságtudatának fenntartásában. Talán ha valahol létrejönne egy komolyabb, tudományos bázison alapuló magyar intézet, amely oktatásra és a kutatásra is lehetőséget adna, megváltozna a jelenlegi helyzet.

Néhány évvel ezelőtt indult egy kezdeményezés, a *Collegium Hungaricum Juventutis Occidentalis*, amely a nyugaton felnőtt másod-harmad generációs, egyetemista korú, magyarul beszélő fiatalok számára Magyarországon kínál felsőoktatási tanulási lehetőséget.³¹ Az eredeti elképzelés szerint a diákok egyéves részképzésen vesznek részt, amely beilleszkedne az amerikai egyetemen folytatott tanulmányokba. A program azt tűzte ki célul, hogy a diaszpórában élő, magyarságukat megőrzött családok gyermekei, unokái megkapják azokat a kulturális értékeket, amelyek amerikai körülmények között nem sajátíthatók el. A program lényeges része volt az egész Kárpát-medence ismeretét felölelő országismeret, amely igyekezett hozzájárulni a nyugati magyarság új értelmiségi nemzede identitástudatának alakításához. A jelenleg is működő program némileg eltért az eredeti elképzeléstől, s éppen a célul kitűzött országismeret szenvedett csorbát.

Az Amerikában született magyarok főbb jellemzői

Az Amerikában született másod-harmad generációs magyarság legfőbb nyelvi-kulturális jellemzőit talán az alábbiakban lehetne összefoglalni:

1. Kétnyelvűség

A szakirodalomból ismert az úgynevezett „*hunglish*” nyelv, amely a korai bevándorlók körében alakult ki, és lényegében az angol szavak magyar kiejtés és nyelvtani szabályok szerinti használatát jelenti.³² Ez a nyelvi forma általában az első generációs bevándorlókra jellemző. (Például: Vacsolom a tivit, azaz: Televíziót nézek. vagy: Szélen van az odzsé, azaz: Olcsóbb a narancslé stb.) Az újabb nemzedékeknél más nyelvi jelenséget tapasztalhatunk: az amerikai környezetben felnőttek gyakorlatilag angol kiejtéssel és angol nyelvi szabályok szerint használják a magyar nyelvet. Ezt nevezik „fordításos kétnyelvűségnek”. (Például: Vedd le a rádiót! azaz: Kapcsold ki a rádiót! vagy: Ruhát cserélek. azaz: Átöltözöm stb.)

A második-harmadik generáció nyelvhasználatára az úgynevezett „konyhanyelv” jellemző: a legegyszerűbb, mindennapi kifejezéseket magyarul, míg az iskolázottságot igénylő, bonyolultabb fogalmakat angolul használják. Emellett számos angol szót, kifejezést kevernek magyar beszédükbe. Többségük kizárólag a beszélt nyelvet ismeri, magyar szövegeket általában nehezen olvasnak. Megfigyelhető továbbá egyfajta nyelvi konzervativizmus, mely a Magyarországról érkezett korábbi nemzedékek kifejezéseit, szlengjét őrzi, nemritkán anakronisztikus módon. Ha a keveréknyelv valakinél rögzült, többéves magyarországi tartózkodás után is megmarad, a nyelvi hibákat nehezen tudja kijavítani, az angolos akcentustól nehezen tud szabadulni.

Az Amerikában született magyarokkal kapcsolatban – még abban az esetben is, ha mindkét szülő magyar – felmerül a kérdés: valójában milyen anyanyelvűek? Sokan közülük nem is tartják magukat magyar anyanyelvűnek, mivel sokkal jobban beszélnek angolul. A magyar számukra csak „*second language*”.

2. Vallásosság és közösségi élet

A magyar nyelvhez ragaszkodó rétegek szemlélete többnyire konzervatív. Ez mindenekelőtt gyakorló vallásosságban nyilvánul meg. Többségük valamelyik egyház – lehetőség esetén természetesen magyar egyházi közösség – tagja, minden héten rendszeresen eljár a templomba, és részt vesz az ünnepeken. Az aktívabbak bekapcsolódnak a gyülekezeti életbe, segítenek a fenntartásában, és adományokkal támogatják az egyházközségeket. Rendszeresen és öntevékeny módon dolgoznak a programok megszervezésében és lebonyolításában is. Gyermeküket általában magyar iskolába járatják, és ha lehetőség van rá, részt vesznek a cserkészmozgalomban.

3. Magyarország-kép

Az Amerikában született nemzedékeknél furcsa, sokszor nem valóságos kép él az óhazáról. Valószínűleg ez is a kivándorló nemzedék hagyatéka. Nem ritka az olyan másod-harmad generációs magyar, aki szinte tökéletesen beszéli a nyelvet, sok mindent tud a magyar kultúráról, ugyanakkor – feltehetően a II. világháború után érkezettek hatására, akik mély meghasonlottsággal hagyták el az országot – sohasem járt Magyarországon. Az „elképzelt Magyarország” kifejezetten idealisztikus, míg az ország jelenlegi állapotát, politikáját, kultúráját és erkölcsait – főleg az idősebbek – elég negatívan ítélik meg. Ezt az idealizált képet fedezhetjük fel az etnikus jelképek és a hagyományőrzés különböző formáiban – magyaros lakásberendezésekben és dísz tárgyakban, a magyar templomok, létesítmények és ünnepek dekorációjában, a különböző közösségi rendezvényeken (magyar piknik, magyaros ételek, szüreti bál stb.),³³ a magyar iskolák és a cserkészlet folklor jellegű programjaiban.

A másod-harmad-negyed generációs, magyar környezetben felnövő fiatalok számára rendkívül tanulságos egy-egy magyarországi látogatás. A tudatukban élő kép szerint az óhazában mindenki népviseletben népi táncot jár, és népdalokat énekel. Ehhez képest elég meglepő az eléjük táruló valóság, ami azonban mégsem teljesen kiábrándító számukra. A fiatal amerikai magyarok az anyaországot romantikus, izgalmas, élményekkel teli országnak látják.

4. Kettős identitás

Az amerikai magyarság jellemző vonása a kettős identitás: többségük egyszerre tartja magát magyarnak és amerikai-nak is. Vonatkozik ez, már néhány évtized elteltével a Magyarországról elvándorolt első generációsokra is; a kint születettek pedig általánosan jellemző. Felfogásuk szerint az óhaza csak a nyelvet, a szokásokat és bizonyos kulturális szimbólumokat hagyományozott rájuk – míg életmódjuk, világszemléletük, céljaik, vágyaik, közösségi életük, ünnepeik stb. teljesen megváltoztak, amerikaiak lettek. Jelentős részük véleménye szerint a mai Magyarország idegen világ – ahol jól lehet szórakozni, rokonokkal találkozni, utazgatni, de élni nem nagyon lehet a kommunizmus hagyatékát magán viselő országban.

Az emigráció szűkebb csoportjai úgy gondolják, hogy mintegy a magyarság „nyolcadik törzsét” alkotják, akik elszakadtak a Kárpát-medencétől, és az Újvilágban hozták létre új hazájukat, és egyedül ők őrzik tisztán a magyarság számos értékét, amelyeket az óhazában már elfelejtettek vagy elhanyagoltak. Véleményük szerint „az igazi magyarok elhagyták a hazát, és nem működtek együtt a szovjetekkel, a kommunistákkal...” Ehhez a felfogáshoz közel állnak az óhazakeresők, eredetkutatók, sumerológusok és a „magyar vallás” hívei. Az amerikai magyarok nagy többségét azonban hidegen hagyják ezek a nézetek.

Összefoglalás

Elemzésünk végén fel kell tenni a kérdést: Remélhető-e, hogy az amerikai magyarság megőrzi nyelvét és kultúráját, vagy felgyorsul az asszimiláció, és a magyar származású, de a nyelvet már nem beszélő réteg beolvad az amerikai társadalomba? Ha a tendenciákból következtetni lehet a bekövetkező állapotokra, a jövő kilátásai nem túlságosan kedvezőek. Számítani kell rá, hogy jelentősen növekedni fog a magyarul már nem beszélő, de magyar származását még vállaló amerikaiak száma. (A tapasztalatok szerint ma is ők vannak a legtöbben.) Hogy ennek a milliós rétegnek mennyire lesz fontos a nyelvtudás nélküli magyar identitás, az erősen függ – többek között – az anyaország határon túliakat érintő politikájától. A közeljövőben valószínűleg tovább gyengülnek a ma még élő magyar közösségek, s idővel el fog tűnni az a réteg, amely az elmúlt fél évszázadban a különböző egyházakat és egyéb szervezeteket működtette. (Ma a magyar központokban azt tapasztalhatjuk, hogy az egyházi szertartásokon, a magyar iskolákban, a cserkészletben, a magyar rendezvényeken a környékből mindig ugyanaz a néhány tucat család vesz részt – ők a szervezők, a lebonyolítók, a résztvevők, a támogatók stb.) A magyar közösségek meggyengülésében jelentős szerepet játszik, hogy ritkulnak, illetve megszűnnek a magyar nyelvű egyházi szertartások. A rendszerváltás óta – különösen a katolikus egyháznál – nagyon sokat romlott a helyzet, mivel a papok nagy részét áthelyezték Magyarországra. (1997-es adatok szerint mindössze 22 helyen volt magyar nyelvű római és görög katolikus szertartás az Egyesült Államokban.)³⁴ Magyar papok, illetve lelkészek hiányában néhol már angolul tartják a szertartásokat, miközben a hívek még magyarul imádkoznak és énekelnek.

Számos magyar szervezetnél tapasztalni ugyanakkor, hogy a fiatalok azért nem vesznek részt a programokon,

mert az csak magyarul folyik. A közösségek fenntartása érdekében fel kell készülni mind nagyobb számú angol nyelvű, de magyar témájú program szervezésére. Mindez állandó probléma az amerikai magyarság nevelésével foglalkozó legjelentősebb szervezetnél, a cserkészetnél is. A foglalkozások ugyan magyarul folynak, de a gyerekek minduntalan átváltanak angolra, mivel ez a nyelv a könnyebb és természetesebb számukra.

A magyar iskolák jelen formában való fennmaradása is erősen kétséges. Ha ezek az intézmények nem kapnak külső segítséget, rövid időn belül minden bizonnyal megszűnnek létezni. Talán több esélyük van a fennmaradásra a magyar nyelviskoláknak, de ezeknek a finanszírozása sincs megoldva. Ha az anyaország fontosnak tartja a diaszpórában élő körülbelül kétmillió – magyar identitását őrző – ember megtartását, valamilyen segítséget kell nyújtania. A státustörvény nyugati magyarságra való kiterjesztésére nincsen szükség, viszont fontos lenne a még működő magyar iskolák hazai tankönyvekkel, taneszközökkel, esetleg oktatókkal való ellátása. (Az elmúlt években az Apáczai Közalapítvány keretében már tettek lépéseket ebben az ügyben, egyelőre nem túl sok eredménnyel.) Szükséges volna továbbá, hogy minél több magyarországi tanulmányi lehetőséget teremtsenek a diaszpórában élő (és magyarul már nem beszélő) magyaroknak is.

TARJÁN GÁBOR

Jegyzetek

- 1 Fejős Zoltán: Az etnicitás árnyalatai. Identitások az amerikai magyar diaszpórában. In: 2000. *Irodalmi és társadalmi lap* 2001. november 51–61.
- 2 *A magyar nyelv és kultúra megtartása. USA* 1998. (Szerk.: Nagy Károly és Papp László) Budapest, 1998. 28–30.
- 3 Fejős 2001. 52. l.

- 4 Lásd.: Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest, 1982.; Tezla, Albert: „Valahol túl, meseországban...” *Az amerikai magyarok 1895–1920*. 1–2. Budapest, 1987.; Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940*. Budapest, 1993.
- 5 Tanulmányok az amerikai-magyar etnikus hagyományokról 1. *Folklór Archívum* 18. (szerk.: Hoppál Mihály) Budapest, 1989.
- 6 Hoppál Mihály: *Etnikus jelképek és hagyományörzés egy magyarországi és egy amerikai magyar közösségben*. Budapest, 1989.
- 7 Nagy Kázmér: *Elveszett alkotmány. Vázlat az 1944 és 1964 közötti magyar politikai emigráció kialakulásáról*. München, 1974.; Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Budapest, 1989.
- 8 Bodnár Gábor: *Külföldi magyar cserkészlet*. In: *Magyar cserkészlet – világ-cserkészlet* (Szerk.: Zombori István) Szeged, 1989.
- 9 Szétszórt árvalányhaj. *A külföldi magyar cserkészlet 50 éve*. Emlékkönyv Bodnár Gábor 75. születésnapjára. Garfield, 1995.
- 10 Nagy Kázmér 1974; Borbándi 1989.
- 11 Várdy Béla–Várdy Huszár Ágnes: *A hazai és a nyugati magyarság viszonyának alakulása a rendszerváltást követő években*. In: *Itt-Ott* 1997. 30. évf. 1–2. sz.
- 12 *A magyar nyelv és kultúra...* 1998.
- 13 Kríza Ildikó: *Az életmód és a kultúra változása az amerikai magyaroknál*. In: *MTA I. osztály közleményei* 1980. 251–271.
- 14 Puskás 1982.
- 15 Fejős Zoltán: *Magyar szórványok multietnikus környezetben és az etnikus politika*. In: *Magyarságkutató* Budapest, 1989. 30. l.
- 16 Klement Kornél: *Gyermeknevelés a szórványban*. Obernburg, 1998.
- 17 Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban*. Budapest, 2000. 456–474.
- 18 Fejős Zoltán: *Az anyanyelvi oktatástól az etnikus kultúra átörökléséig. Magyar iskolaügy Amerikában 1890–1940*. In: *Magyarságkutató* 1990–91. 7–40. l.
- 19 Puskás 1982. 274–283.
- 20 *A magyar nyelv és kultúra...* 37. l.
- 21 Szentkirályi Ödön kézírata a clevelandi magyar iskola hivatásáról
- 22 Nagy Károly: *Külföldi magyar iskoláink gondjairól*. h. n. 1972.
- 23 Bodnár Gábor: *A külföldi magyar oktatás 1974-ben. Cserkészlet a magyar iskolákért*. Garfield, 1974.
- 24 Nagy Károly 1972. 24. l.; Bodnár Gábor 1974. 4. l.
- 25 Bodnár Gábor 1974.
- 26 *A magyar nyelv és kultúra...* 60. l.
- 27 Nagy Károly: *Tarka lepke. Magyar szavak világa. Hogy mondjuk helyesen? Az Anyanyelvi Konferencia három tankönyve külföldi magyar gyermekek számára*. In: *Népünk és Nyelvünk* 15. 1974.
- 28 Bodnár Gábor 1974.
- 29 *Szétszórt árvalányhaj*. 1995.; *A magyar nyelv és kultúra...* 49. l.

- 30 Várdy Béla: Az egyetemi szintű magyarságtudomány helyzete a kilencvenes évek közepén Észak-Amerikában. In: *Nyelvünk és Kultúránk* 94–95 1996. 70–82. l.
- 31 Tarján Gábor: Az unokák visszatérnek. Nyugati magyar fiatalok kollégiuma Magyarországon In: *Nyelvünk és Kultúránk* Bp. 2000 109. szám 40–42. l.;
Tarján Gábor: A nyugati magyarság jövője. In: *A XL. Magyar Találkozó Krónikája*. Cleveland, 2001 72–76. l.
- 32 Nagy Károly: *Magyar szigetvilágban ma és holnap*. New York, 1984.;
Vázsonyi Endre: *Túl a Kecegárdán*. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár. Budapest, 1995.
- 33 Fejős Zoltán: Magyar ruha, szüreti bál és az amerikai magyar etnikus kultúra néhány kérdése In: *Magyarságtudomány 1987*. 267–282.
- 34 *A magyar nyelv és kultúra...* 65. l.

A LÉLEK AZ ELSŐ

Ötven éve halt meg Soos Géza

A Magyar Szemle olvasói tud(hat)ják, hogy ki volt Soos Géza, hiszen nem egy dolgozat foglalkozott – főleg az utóbbi években – tevékenységével, mely fontos része volt az 1944-es náciellenes és zsidómentő mozgalomnak. (Lásd: Az olaszországi küldetés [2002. 7–8. sz.] és A Magyar Függetlenségi Mozgalom zsidómentő tevékenysége I-II. [2003. 1–2. és 3–4. sz.]) Itt az ideje, hogy megismertessük az egész embert, aki sokkal több volt, mint a hitleri megszállókkal szembeszálló hazafi és az üldözötteket segítő humanista. Mikor megkérte Tüdős Ilona kezét, fontosnak tartotta azt is hangsúlyozni (ami pedig nyilván ismert volt leendő élettársa előtt), hogy számára nagyon fontos a család, de még fontosabb a haza, és még annál is fontosabb Isten szolgálata. Persze ez a hármas szolgálat elválaszthatatlanul összefonódott.

Vallásossága családi gyökerű volt. Édesanyja sokszor olvasott gyermekeinek ó- és új-testamentomi történeteket, s kilencéves volt, amikor nagynénjétől kapott egy Bibliát. Mint egyik önéletrajzában írja: „Attól az időtől kezdve minden nap olvasom Isten Igéjét. ... Tizenhárom éves koromban konfirmáltam. Akkor lelkészem megkért, hogy a vasárnapi iskolában tanítsak. Így 1926–36 között ezt a szolgálatot végeztem: először kicsinyeknek, majd serdülőknek.” Élete végéig soha nem hagyta abba igehirdető tevékenységét.

Gimnáziumi vallástanára, Töltéssy Zoltán vallásos ifjúsági mozgalmak (Keresztyén Ifjúsági Egyesület, SDG) hiva-

tott vezetője volt, akit Soos Géza példaképének választott és akinek révén életre szóló kapcsolatba került a Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetségével. Töltéssy hamarosan, 1932-ben meghalt, de akkor már őt elszakíthatatlan szálak fűzték a református diákmozgalomhoz. A kötődést jelzik funkciói is: 1930–32 – üdülőtítká, 1932–34 – középiskolai fiútitká, 1934–35 – főtítká, 1935–40 – alelnök, 1940–46 – elnök.

A *Köbányai Hét* című helyi újság 1930. július 12-i száma közölte az akkor érettségizett fiatalembernek az évrzáró ünnepélyen elmondott beszédét: „...a közép- és alsóbb osztályok eladósodása, a népnymor, a tuberkulózis terjedése oly hangos lavinzúgással sodorja mind mélyebbre a magyar életet, hogy mi, tapasztalatlan kis középiskolások is sokszor rémülten várjuk a holnapot”. Majd így folytatja: „Világos, hogy a helyes út csak a segítség... útja lehet. Erre az útra pedig az áldozat, az önfeláldozás vezethet el, s a rajta való megmaradáshoz csak az adhat erőt, aki maga is a legszentebb áldozatot hozza értünk: a mi Mennyei Atyánk. Mert mi az áldozat? Az áldozat a gyarló ember legfenségebb tevékenysége.” Ezután gyakorlati programot is ad: „...le kell döntenünk a kínai falat, melyet lelkiismeretlen emberek építenek a különböző osztályú és felekezeti magyar emberek közé”. Végül felteszi a szónoki kérdést: „Miért ne válasszuk...a küzdelmes, rövid, de boldogítóan áldozatos életet, mikor hitünk szerint ez a lehetőség a nagyhangú, tepsedő, romlásnak indult magyar élet gyökeres megváltoztatására, új erővel való feltöltésére.” Ebben az iskolai búcsúbeszédben benne van Soos Géza egész élete: hit, hitvallás, munka, áldozatvállalás, a társadalom és a haza szolgálata. És nemcsak látta a feladatokat, hanem mások szívét felmelegítette és sok ezer magyar ifjú lelkében meggyújtotta a „boldogítóan áldozatos élet” lángját.

Nem véletlenül nevezte Kiss Sándor (vezetőtársa az SDG-ban, küzdőtársa az 1944-es ellenállásban, majd vád-

lott-társa az 1947-es perben) „keresztyén szociális forradalmár”-nak. Hiszen a gimnazista kora óta végzett evangelizációs munkában igen fontos helyet foglalt el az akkori Magyarországon is igen súlyos szociális problémák megoldása. Kőbányán a református ifjúsági csoportból megalakította az SDG-kört. A tagokat beosztotta a közeli nyomornegyed, az Augusztá-telep szegényeinek a gondozására. Mindenki kapott egy családot, s azt rendszeresen látogatni, segíteni kellett (élelemmel, ruhával). Természetesen nemcsak kiosztotta a munkát, maga is részt vett benne.

Közben elvégezte az egyetemet. Bár ő arra gondolt, hogy a lelkészi pályát választja, Ravasz László tanácsára – édesapja kívánságának megfelelően – a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára iratkozik be. 1935-ben megszerezte a doktori diplomát, s a bíróságra került. Ekkor már az SDG főtitkára. Amennyire munkája engedte, járta az országot, főleg diákok előtt vallást tett hitéről, s az SDG programjával összhangban, beszélt a magyar társadalom szociális helyzetéről, de nem feledkezett meg a magyarságra leselkedő náci veszedelemről sem. Személye egyre ismertebbé vált az országban, s nem csak egyházi körökben.

Ennek köszönheti, hogy megbízást kapott arra, hogy – a külügyminisztérium és a református egyház megfigyelőjeként – részt vegyen az eviani konferencián. Evianba 1938. július 5-ére az amerikai elnök menekültügyi tanácskozást hívott össze, melynek valójában a zsidók megmentése volt a tárgya. Az Amerikai Egyesült Államok budapesti követe azt tanácsolta, hogy Magyarország csak megfigyelővel képviseltesse magát. Kapóra jött, hogy éppen akkor Svájcban tanácskoztak az európai református diákszövetségek képviselői, s ezen a Soli Deo Gloria részéről neki kellett részt vennie. Magánemberként így feltűnés nélkül jelen lehetett a konferencián. A megbízóinak adott jelentésében részletesen beszámolt azokról a veszélyekről, amelyek a a magyar zsidóságot fenyegetik, s amelyekre nemcsak a kon-

VASZKÓ ERZSÉBET, 1979

ferencia, hanem a svájci protestáns egyházi vezetők is felhívták a figyelmet. Sajnos a világ, így a magyar világ is süket maradt a figyelmeztetésre.

Tulajdonképpen Eviannal kezdődött Soos Géza illegális tevékenysége. A zsidóellenes megnyilvánulásokkal előzőleg is találkozott, de idegen volt számára minden gyűlölködés. Keresztyén hitével ellenkezett volna az emberek közötti különbségtétel. Az egyetemen például egy hatos baráti kör tagja volt: a hatból kettő magyar, kettő sváb,

kettő pedig zsidó volt. Magyarságához ragaszkodott, de más népek fiait is becsülte. Ez a mentalitás volt az alapja későbbi zsidómentő munkájának és a Hitler-ellenes mozgalomban való részvételének.

1939. február 16-án Teleki Pál lett az ország miniszterelnöke, ami sokak számára nyilvánvalóvá tette, hogy megerősödtek a nemzeti szocializmust ellenző erők. A tudósminiszterelnöknek az ország szuverenitását védő politikáját Nyugaton is elismerték. Sir Alexander Cadogan, az angol külügyminiszter állandó helyettese a magyar követ előtt külpolitikánkról kijelentette: „It is a masterpiece of diplomacy.” A magyar viszonyokat jól ismerő, kiváló skót történész, Macartney véleménye szerint a magyar külpolitika Teleki kormányzása alatt „nem hozott sem szorosabb baráti együttműködést a németekkel, sem tőlük való fokozottabb függőséget, inkább sakkhúzások és kitérések sorozatát, amik végül is ugyanabban a helyzetben hagyták Magyarországot, mint ahonnan kiindult, mindez részben Teleki személyes bátorságának, szívósságának és találékonyságának volt köszönhető, valamint munkatársai lojális támogatásának”. Ezek közé a „lojális munkatársak” közé tartozott Soos Géza is.

Teleki pár hónappal kinevezése után felállította a miniszterelnökségen a Tájékoztató osztályt, s vezetésével régi tanítványát és munkatársát, Szent-Iványi Domokost bízta meg. A kormányfő „privát kabinet”-jének tartott részleg a Hitler-ellenes titkos tevékenység központja lett. Országos ismertsége, eviani „szereplése” és nem titkolt náciellenessége is szerepet játszott abban, hogy Soos Gézát is ide rendelték. Itt rengeteg tapasztalatra tett szert, és nagyon sok kapcsolatot épített ki. Sokat tanult főnökétől, akinek közvetlen munkatársa lett, amit az is jelzett, hogy hivatali szobáik között csak egy titkárnői irodahelyiség volt.

Ekkor már az SDG alelnöke, majd 1940-től elnöke volt, s változatlanul járta az országot, s hirdette az ígét a ta-

nulóifjúságnak, amely az „Isten, haza, család” program-vállalásnak megfelelően mindig tartalmazott szociális és egyre inkább politikai elemeket. Soos Géza olyan meggyőződéstől átitatott szuggesztivitással adta elő gondolatait, érveit, hogy megérintette a magyar ifjúság jó részét. De nem a szuggesztivitás volt sikerének egyetlen titka. Szavait tettekkel támasztotta alá.

Már szóltunk diákkori Augusztá-telepi tevékenységéről, ezt kiegészítendő említem meg, hogy az általa alapított és irányított kőbányai SDG-kör egy időben 125 nélküöző családot támogatott. Példáját más városokban is követték. Sokat tett a diákifjúság szociális helyzetének javítása érdekében. Vezetési időszakára esik több fiú- és lánykollégium felállítása.

Az ő javaslatára hozta létre 1942-ben a Magyar Ifjúság Ökumenikus Bizottsága és a katolikus Pax Romana a Fiatal Magyarok Bizottsága a Menekültekért szervezetet. A bizottság 140 000 frankot szerzett és osztott szét. Több francia tiszt ettől a bizottságtól kapott ösztöndíjat, hogy folytathassa tanulmányait a budapesti egyetemen. A fővárosi SDG-diákszálló adott menedéket tizenkét holland katonatisztnak, akik német fogolytáborokból szöktek meg. Hasonlóan segítették a lengyel menekülteket is. A Soli Deo Gloria Kálvin téri központja időnként lengyel szótól volt hangos. Még a német megszállás alatt is sikerült Szent-Iványi Domokossal együtt egymillió frankot szerezni a lengyel menekültek számára.

Teleki Pál halála után az új miniszterelnök, Bárdossy László megszüntette a Tájékoztató osztályt. Soos Géza a külügyminisztériumba került, ahol a svájci, svéd és finn ügyek előadója lett, de az ő feladata volt a Magyarországra menekültekkel való foglalkozás. Ekkor került szoros kapcsolatba idősebb Antall Józseffel, aki a belügyminisztérium keretében irányította a menekültügyet. Munkaköre lehetővé tette, hogy az ellenállási mozgalomban később hasz-

nosítható kapcsolatokat építsen ki, s a menekültügyben végzett tevékenység révén – mivel a németek előtt e téren sok titkolnivaló akadt – tapasztalatokat szerezzen az illegális munkában is.

Ezekben az években sem szakadt meg a kapcsolat Szent-Iványi és Soos Géza között, sőt baráтивá fejlődött. Mindkettlen a külügyminisztériumban dolgoztak, s tovább folytatták azt a náciellenes munkát, ami a Magyar Függetlenségi Mozgalom kialakulásához vezetett. Amikor aztán 1944. március 19. után ténylegesen is megalakult ez a mindig informálisan működő illegális szervezet, a német megszállás következtében igen megszaporodott a tenni-való.

Mielőtt Soos Géza 1944-es tevékenységével foglalkoznánk, szólni kell a Magyar Függetlenségi Mozgalom ellenállási koncepciójáról. Szent-Iványi és barátai, köztük Soos Géza, felmérték a magyarországi politikai helyzetet és a háborús körülményeket, s ennek alapján arra a megállapításra jutottak, hogy az ország földrajzi és speciális társadalmi, történelmi adottságai miatt sem a lengyel, sem a francia ellenállás nem másolható le. A kormányzóban és környezetében, az államapparátusban (de még a hadseregben is) meglévő náciellenesség kihasználásával akarták elhárítani a háborúba való belesodródásunk beláthatatlan következményeit, vagy legalábbis csökkenteni azok mértékét. Ismerték Veessenmayer német diplomata 1943-as magyarországi látogatásainak végkövetkeztetéseit, hogy tudniillik hazánkban külső segítség (értsd német beavatkozás) nélkül a szélsőjobbaldalnak nincs akkora ereje, hogy át tudja venni a hatalmat, ezért számításba kellett venni akár egy katonai megszállás lehetőségét is. Mindezeket figyelembe véve úgy gondolták, hogy egy olyan szervet kell létrehozni, amely nincs betagolva az állami hivatalok sorába, s amely közvetlen kapcsolatot tart fenn az ország vezetőjével. Az 1944. január elsejével felállított hivatal a kormányzói megbízás

szerint az ország határán kívül élő magyarok ügyeivel foglalkozott. Vezetője ifjú Horthy Miklós lett, s az iroda munkájának irányításával Szent-Iványi Domokost bízták meg. A két és fél hónappal később bekövetkezett náci katonai megszállás után „kiugrási iroda”-ként kezdték nem hivatalosan emlegetni. A Kiugrási Irodának formálisan nem lett munkatársa Soos Géza, mert az MFM döntése értelmében a külügyminisztériumban kellett maradnia, mint az ellenállás titkos képviselőjének. Ott is maradt a nyilas puccsig, amikor végleg és teljes mértékben illegálisba vonult.

A német megszállás után – nem elhanyagolva a távlati célt: a kiugrást – a Magyar Függetlenségi Mozgalom elsőrendű feladatának tekintette az üldözött zsidók mentését. Erről a tevékenységről így ad számot későbbi svájci teológiai disszertációjában: „Táborokban annyi üldözöttet rejtett el az SDG, amennyit csak a hely engedett. Az SDG és a KIE (Keresztyén Ifjak Egyesülete) titkárai rendkívüli erőt fejtettek ki az üldözöttek megmentésére. Az SDG (azaz Soos Géza) szerzett egy diplomáciai jelzéssel ellátott autót, ami lehetővé tette számos zsidó megmentését. (...) Magánszemélyek, lelkipásztorok, állami alkalmazottak, titkos nyomdák ezerszámra gyártották a hamis keresztleveleket. Mindez halálbüntetés veszélyével járt. Amikor ez az uralom csúcspontjára ért, csupán Budapesten több mint 30 000 üldözött személy volt elrejtve a peremkörnyéki munkások házaiban, a középosztály lakásaiban.”

Saláta Kálmán, aki az MFM-en belül közvetlen munkatársa volt a zsidók megmentését szolgáló akciók megszervezésében, a *Hírünk a Világban* című emigráns lap 1953. évi szeptember–novemberi számában így értékeli Soos Géza tevékenységét: „A sárga csillag, a deportálások és a nácik által kierőszakolt többi szörnyűség idején Soos Géza megint ott volt az őrhelyén. Kulcsszerepe volt a deportálások leállítására vezető politikai és katonai akciók megszervező kis csoport munkájában, amint utóbb szere-

pet játszott a német tankok árnyékában kinevezett magyar quislingek eltávolításában is.”

Jellemző Soos Géza nemcsak hazai, hanem nemzetközi ismertségére is, hogy Wallenberg, Budapestre érkezése után azonnal felvette vele a kapcsolatot. Ember Mária írja *Wallenberg Budapesten* című könyvében: „Raoul Wallenberg mindjárt a második napon keresni kezdte az érintkezést dr. Soos Gézával – zsebnaptárába csupa nagybetűvel van beírva: SOOS.” Közös munkájukról, éppen annak illegális jellege miatt nincsenek ismereteink.

Az egyes zsidó személyek vagy kisebb zsidó csoportok megmentésénél sokkal jelentősebb az a történelmi jelentőségű tevékenység, amit Soos Géza a Magyarországon lévő összes zsidó megmentéséért tett. Elsősorban az ő érdeme, hogy az *Auschwitzi jegyzőkönyv* címen ismert beszámoló, melyet két Auschwitzból megszökött szlovákiai zsidó (Walter Rosenberg alias Rudolf Vrba és Alfred Wetzler alias Josef Lanik) állított össze német nyelven, magyarra és angolra lefordítva illetékes magyar személyek kezébe került, és kijuttatott Nyugatra is.

Az egész úgy kezdődött, hogy Soos Géza egy szilicei SDG-konferencián bevonta az ellenállási tevékenységbe Éliás József református teológust. Nem sokkal ezután megalakult a Jó Pásztor Bizottság (teljes nevén: a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Jó Pásztor Missziói Albizottsága), melynek feladata a zsidó származású keresztyének érdekében való tevékenység volt, de mint Éliás (a bizottság rövidesen kinevezett lelkész-titkára) mondta egy interjúban: „...a Jó Pásztor munka középpontjában már kezdettől – különbségtétel nélkül – az embermentés egyre nagyobb méretű és egyre nehezebb feladatai állottak.”

Nyilvánvaló, hogy a református egyház vezetőivel jó kapcsolatban lévő Soos Géza keze is benne volt Éliás kiválasztásban. S ez jó döntésnek bizonyult. Nem szólunk

most Éliás egyéb, igen hasznos tevékenységéről, de azt ki kell emelnünk, hogy fontos szerepet játszott az *Auschwitzi jegyzőkönyv* lefordításában és abban, hogy a jegyzőkönyv eljutott a megfelelő személyekhez. Hogy milyen úton került Soos kezébe ez a náciakat leleplező irat, azt nem tudjuk, de az a körülmény, hogy rendkívül gyorsan szert tett egy példányra, s már a kézhezvétel napján megbízta Éliás munkatársát, Székely Máriát a fordítással, azt jelzi, hogy a Magyar Függetlenségi Mozgalom illegális gépezete igen jól működött, s kapcsolataik voltak a szomszédos országok náciellenes csoportjaival. Meg kell említeni, hogy megbízóját a fordító csak akkor ismerte meg, amikor az immár magyar nyelvű dokumentum egy példányát átadta neki. Soos Gézára így emlékezik vissza ez a bátor lelkű, halálos veszedelmet vállaló, nagyszerű fiatal lány: „Alacsony termetű ember volt, de belső ereje és szemének kisugárzása valami olyan megragadó volt, hogy mindig mint valami óriásra emlékszem rá.”

Ez ügyben az a legfontosabb, hogy az *Auschwitzi jegyzőkönyv* Horthy István özvegyén keresztül eljutott a kormányzóhoz, aki végül is ennek hatására döntött a zsidók deportálásának leállításáról. Arie Ben-Tov izraeli szerző az 1944-es holokausztról szóló művében is igen nagy jelentőséget tulajdonít az *Auschwitzi jegyzőkönyv* közzétételének: „A kormányok, politikusok, társadalmi szervezetek magatartásában... elsősorban azért állt be változás, mert közzétették a magyar zsidók Auschwitzba való deportálásáról s... Auschwitz-Birkenauban való kiirtásáról szóló borzalmas jelentéseket.”

E döntés természetesen nem tetszett sem Eichmannéknak, sem magyar kiszolgálóiknak. Csendőralakulatokat hoztak fel Budapestre és csendőrruhába öltöztetett nyilas suhancokból felállított alakulatokat gyűjtöttek össze a fővárosban, hogy a zsidókat meglepetésszerű gyorsasággal deportálják. Ez azonban az MFM vezetőinek tudomásá-

ra jutott, s megszervezték, hogy a feladatot önként vállaló Koszorús Ferenc vezérkari ezredesnek Horthy kormányzó kiadja a parancsot a készülő deportáció megakadályozására. Az előkészítő munkában Soos Géza is részt vett. Koszorús akciója sikerrel járt.

Hogy nem csak a mi véleményünk szerint történelmi jelentőségű Koszorús Ferenc akciója (melyről részletes tájékoztatás olvasható a *Magyar Szemle* 2000. évi 5-6. számában), ékesen bizonyítja Tom Lantos amerikai képviselőnek az esemény ötvenedik évfordulóján, 1994. május 26-án elhangzott kongresszusi felszólalása, mely szerint: „Koszorús ezredes példátlan tette az egyedüli ismert tény, hogy egy tengelyhatalom katonai erővel megakadályozta a zsidók elhurcolását.”

A Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetőinek, köztük Soos Gézának múlhatatlan érdeme, hogy illegális szervezetük száalai a legmagasabb köröket, a hadsereg egyes részeit, sőt még a külföldi náciellenes szervezeteket is elértek. Ugyanakkor nem hanyagolták el a magyar társadalom egyes részeinek bevonását az ellenállásba. Soos Géza ötlete volt, hogy ha nem sikerül felülkerekedni a német katonai erőkn, akkor magyar keresztyének és zsidók közös fellépéssel akadályozzák meg Budapest zsidóságának elhurcolását. A polgári akció tervét a Jó Pásztor és a Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetői dolgozták ki, a tanácskozáson az SDG képviselőjében Soos Géza is részt vett. Elgondolásaik értelmében mozgékony, két-három főből álló kis csoportokat szerveztek katolikus, protestáns és zsidó fiatalokból. A terv szerint ezek a deportálás elkezdésekor azonnal megjelennek a számukra kijelölt csillagos házakban, és megszervezik, hogy a lakók együttesen kivonuljanak a közeli parkokba, terekre, s ott ülve vagy fekvve tiltakozzanak a kollektív elhurcolás ellen. Ezzel kidolgozták a mai polgári engedetlenség példáját. De akkor a tiltakozók életéről volt szó! Szerencsére – a Koszorús-akció sikeré-

nek köszönhetően – nem került sor az ellenállásnak erre a kockázatosan hősiesség formájára.

A Sztójay-kormány megbuktatása után, a Lakatos-kabinet időszakában lehetővé vált a kiugrás előkészítése. Amikor szeptember 28-án a fegyverszüneti delegáció (Faragho Gábor, Szent-Iványi Domokos és Teleki Géza) Zólyomon keresztül Moszkvába repült, a Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetése Soos Géza és Szent-Miklós István feladata lett. Pár héttel később, a náci-nyilas puccs után Szent-Miklóst letartóztatták, Soos egyedül maradt. Körülötte azonban olyan kiváló – vezetésre is alkalmas – ellenállók voltak, mint Saláta Kálmán, Bognár István, Arany Bálint, Kupa László, Kiss Sándor stb.

November 9-én megalakult a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (MNFFB). Megszervezésében Bajcsy-Zsilinszky, Dudás József, Soos Géza, valamint ifjú Bethlen István vett részt a legaktívabban. Tildy a Magyar Front létrehozására hivatkozva nem tartotta szükségesnek az új összefogó szervezet.

A demokratikus pártok (Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt), valamint a Kommunisták Magyarországi Pártja, a Magyar Függetlenségi Mozgalom és a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja részvételével végre kialakult az ellenállás különböző mozgalmait egyesítő szervezet. A bizottság elnöke Bajcsy-Zsilinszky Endre, helyettese Csorba János lett. A vezetőségben Soos Géza képviselte a Magyar Függetlenségi Mozgalmat, a pártokat (sorban haladva) Tildy Zoltán és Dessewffy Gyula, Szakasits Árpád, Kovács Imre, Kállai Gyula, az ifjúsági ellenállást pedig Kiss Sándor és Gyenes Antal.

Zsilinszky, bár világosan látta, hogy az MNFFB vezetésének vállalása élete kockáztatását jelenti, nem hátrált meg. Mint mondta: „Vannak pillanatok egy nemzet életében, amikor a politikus becsülete azt parancsolja, hogy a si-

ker minden reménye nélkül is áldozza fel életét a nemzet becsülete és jövője érdekében”.

November 11-én megszerveződött a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának katonai szekciója. A Katonai Vezérkar vezetője Kiss János altábornagy, helyettese Nagy Jenő ezredes, a személyi ügyek vezetője Tartsay Vilmos vezérkari százados. A katonai szervezkedésben kiváló katonatisztek egész sora vett részt. Jó részük már előzőleg kapcsolatban volt a Kiugrási Irodán keresztül a Magyar Függetlenségi Mozgalommal.

Sajnos Bajcsy-Zsilinszky szavai jóslásnak bizonyultak: november 22-én árulás folytán az egész katonai vezérkar lebukott, Zsilinszkyt magát is letartóztatták. Soos Géza szerencsére másutt tárgyalt, így elkerülte a letartóztatást. A nyilas puccs után teljes illegalitásba vonult, gyakran változtatta szálláshelyét. Nemegyszer Ordass Lajos evangélikus lelkész, a későbbi püspök, majd a kommunista „igazságszolgáltatás” áldozata adott neki menedéket, nem törődve azzal, hogy így családját is veszélyeztette.

A nyilas uralom alatt az MFM minden kapcsolata megszakadt a külfölddel, s ami a legnagyobb baj volt, a moszkvai fegyverszüneti delegációval, vagyis Szent-Iványi Domokossal is. A szemben álló szovjet katonai egységek vezetőihez küldött üzenetekre nem érkezett válasz. Ezért az ellenállás megmaradt vezetőivel – beleértve a magyarországi kommunisták képviselőit is – megegyezve az MFM vezetősége elhatározta, hogy kiküldi Soos Gézát Olaszországba, hogy egyrészt felvegye a nyugatiakkal a kapcsolatot, másrészt hogy rajtuk keresztül próbáljon érintkezésbe lépni Szent-Iványival, s ezek révén egy utolsó kísérletet tegyen Budapest megmentésére.

December 9-én a Hellebront vezérőrnagy számára előkészített He-111-es „elkötött” repülőgépen Soos Géza, Hadnagy Domokos repülő őrnagy, Toperczer Árpád főhadnagy, navigátor, Rakovich Sándor őrmester, motorsze-

relő, Hadnagy Domokos felesége, valamint két és fél éves kislánya elhagyta a magyar légteret. Pap László református teológiai tanár javaslatára magukkal vitték Johannes Adolf Bentinck Németországból Magyarországra szökött holland katonatisztet.

Dél felé szerencsésen befejezték a nem veszélytelen utat. San Severo, Foggia, végül Bari városában először az amerikai Military Police, majd az angol Intelligence Service vendégei lettek. 1944. december 9-től 1945. április 10-ig „barátságos őrizetben” éltek, április 11-től már szabadabban mozoghattak, de hadifogoly státusuk csak május 3-án szűnt meg. Természetesen ez a hadifogság nem hasonlítható egy „rendes” hadifogsághoz, de mégis csalódást okozott számukra. De ha figyelembe vesszük, hogy a szövetséges holland hadsereg hadnagya csak február 28-án indulhatott haza egy angol hajón, akkor ne szóljunk egy szót se.

Az Office of Strategic Services (OSS), az Amerikai Egyesült Államok Stratégiai Szolgálatok Hivatala (a CIA elődje) 1944. december 12. és 30. között kihallgatta Soos Gézát és Hadnagy Domokost. A kihallgatásokról 1945 januárjában részletes összefoglalót állítottak össze. A jelentés két részből áll. Az első az 1944. március 19. és október 15. közötti eseményeket foglalja össze, a második az október 15. és december 9. közötti időszakkal foglalkozik. Mindkét anyag megjelent angolul a Ráday Gyűjtemény évkönyvében (1986) „Soos Géza és Hadnagy Domokos tájékoztatása a magyarországi helyzetről s a Magyar Függetlenségi Mozgalomról 1944 decemberében” címen, Karsai Elek bevezető tanulmányával.

Az OSS elég „nagyvonalúan” kezelte a jegyzőkönyvezést (vagy idegen kéz változtatta meg a szöveget), mert nemcsak elírást, de torzítást, sőt hamisítást is találtak a nekik megmutatott három részben. Tiltakozásukat jelentették be, s követelték a megfelelő korrekciót. Súlyosbította

a helyzetet Soosék előzetes hozzájárulása ahhoz, hogy szovjet szerveknek is átadják a jegyzőkönyv egy példányát, pedig – mint kiderült – abba valótlan megállapítások kerültek Szent-Iványi megítéléséről és szovjetellenes beállítottságáról. Megígérték a korrekciót, de a javított példányt soha nem mutatták meg nekik. Sőt közölték velük, hogy nincs mód a teljes jegyzőkönyv megtekintésére.

Közben Soos nyolc, Hadnagy pedig egy összeállítást készített az amerikaiak számára a Magyarországgal kapcsolatos problémákról (történelem, németkérdés, zsidókérdés, lengyel ügy, Horthy stb.). A jegyzőkönyv ellenőrzésének megtagadása után kijelentették, hogy csak az átadott dolgozatokkal összhangban lévő állításokért vállalnak felelősséget. Az amerikaiak azonban nem tulajdonítottak jelentőséget az egész ügynek.

Amikor február végén bevitték a „hadifoglyokat” Rómába, Soos Géza első dolga volt, hogy felkeresse a szovjet és a csehszlovák követséget. Az elsónél kérte mielőbbi hazatérésének lehetővé tételét, a másodiknál pedig baráti látogatást tett, s tárgyalópartnerével, Dutka követségi tanácsossal rövid idő alatt megegyezett abban, hogy „a cseh és magyar nép demokratikus alapon kölcsönös áldozatokkal komolyan összebarátkozhat”. A szovjet hazautazási engedélyt csak 1945 decemberében kapta meg („elvi” hozzájárulást már áprilisban), a csehek meg sem áldozatokra, sem demokratikus barátkozásra nem voltak hajlandók. A cseh követség meglátogatása mégsem volt felesleges, mert világosan bizonyítja, hogy az MFM és személy szerint Soos Géza őszinte híve volt a szomszédos népekkel való baráti kapcsolat megteremtésének. Még „kölcsönös áldozatok” árán is.

Pontosan egy hónappal „szabadulása” után, június 3-án magyar istentiszteletet tartott a Rómában tartózkodó menekülteknek, akik számára a Vöröskereszttől igyekezett minél több segítséget szerezni, megkönnyítendő életüket.

Szeptemberben áttelepedett Genfbe, ahol felvette a kapcsolatot az Egyházak Világtanácsával és a Nemzetközi Vöröskereszttel. Főleg azzal foglalkozott, hogy élelmet, gyógyszert és pénzbeli segélyeket küldessen Magyarországra számára. Közben felmerült az a gondolat is, hogy a nagyon nehéz helyzetben lévő családja kimenjen hozzá. Barátai (főleg Kádár Géza) segítségével egy vöröskeresztes autóbusszon (mely deportált zsidókat hozott Budapestre) az egész Soos-család kijutott Svájcba. Ugyanakkor kapta meg végre Soos Géza is a szovjet hazatérési engedélyt Rómában. Szerencsére sikerült értesíteni, így 1946. január 4-én végre egyesülhetett a család.

1946. január 26-án Budapestre utazott. Természetesen igazolásával nem volt semmi probléma, sőt március 8-án már kezében volt a Nagy Ferenc miniszterelnök által aláírt igazolás, mely szerint a „nemzeti ellenállási mozgalomban... önfeláldozó magatartást tanúsított”. Itthon felvette a kapcsolatot barátaival, akikkel együtt dolgozott a Magyar Függetlenségi Mozgalomban (Szent-Iványi Domokossal, Saláta Kálmánnal, Arany Bálinttal, Szent-Miklósy Istvánval stb.). Rendszeresen találkoztak, s természetesen megvitták a bel- és külpolitikai helyzetet, a gazdasági problémákat, s mint régi „függetlenségi” elkötelezettek foglalkoztak az ország akkor még korlátozott, de kiteljesítendő szuverenitásával kapcsolatos problémákkal.

Közben megkörnyékezték a kommunisták. Először beakarták léptetni a pártba, majd megelégedtek volna azzal is, hogy kötelezi magát a kommunista utasítások teljesítésére. Ez lett volna a feltétele annak, hogy érdemeinek és képességeinek megfelelő diplomáciai beosztást kapjon. Felajánlották neki a római magyar külképviselet vezetői posztját. Soos Géza, akinek vallásos elkötelezettsége a nehéz időkben tovább erősödött, s az ajánlattal erkölcsi szempontból sem értett egyet, természetesen visszautasította azt. Ezután rövidesen nyilvánvalóvá vált számára, hogy életét, de szabadságát

mindenképpen veszély fenyegeti. Ezt megerősítette Éliás József egyik ávós ismerőse, akinek az életét az MFM mentette meg 1944-ben, s aki kész volt megoldani Soos külföldre juttatását. Ez a Molnár László nevű derék százados azért vállalta az ávós beosztást, hogy mindenkin segítsen, akin csak tud, meghálálva, hogy mások meg rajta segítettek, amikor bajban volt. Soos és Molnár találkozása után pár nappal utóbbi jelentette Éliásnak, hogy kérését teljesítette, s közölte: „Nagyon örülök, hogy ezt az embert megismerhettem.” Ez 1946 júniusának első napjaiban történt.

Svájcban egy darabig még reménykedett Soos, hogy a külügyminiszter ígéretének megfelelően kap valami beosztást. De addig is élte a régi „SDG-s életét”, vallásos ifjúsági konferenciákon vett részt és előadásokat tartott Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban. Volt olyan nap, hogy két városban is szerepelt. Ezért azonban nem fizettek. A család pedig nőtt: júniusban megszületett a negyedik gyerek: Ilonka. Így aztán, amikor az amerikai Északi Presbiteriánus Egyház nevében B. J. Bush, akit az Egyházak Világtanácsából ismert, ösztöndíjat ajánlott fel, elfogadta, és beiratkozott a genfi teológiára. A teológiai tanulmányok óriási erőfeszítést követeltek tőle, de kitartott: 1950. június 8-án pappá szentelték. Közben megszervezte a genfi magyar reformátusok gyülekezetét, 1948 őszén pedig elvállalta az Egyházak Világtanácsának megbízásából a Németország amerikai zónájában élő protestáns menekültek lelkigondozását, ami többnyire napi 500–600 kilométer autózással járt (eleinte sofőr nélkül).

A lelkigondozás természetesen nem csak Isten ígéjének hirdetését jelentette. Szociális munkát kellett végeznie: segélyeket, ételmet, ruhát szerzett és osztott szét. Soos Géza felfogása szerint azonban még bizonyos kulturális feladatok is bele tartoztak e munkakörbe. Ezért még magyar iskola szervezésével is foglalkozott, sőt Bakó Elemérrel megteremtette a Külföldi Magyar Levelező Iskolát.

1949-re már nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió elnyomó politikája elsősorban a magyar szellem és a magyar függetlenség elnyomását jelenti. S ez – sajnos – hatással volt az emigránsná vált magyar tömegekre is (sok beépített ügynök került közéjük). Ez indította Soos Gézát arra, hogy kezdeményezze a Magyar Szellemi Munkaközösség megszervezését. 1949 decemberében megjelent nyilatkozatukban kifejtették, hogy a magyar jövő érdekében lelki és erkölcsi, szellemi, valamint szociális megújulásra van szükség. Elengedhetetlennek tartották „a magyarság bekapcsolódását a nagy európai és egyetemes szellemi áramlatokba”, az emberiség demokratikus fejlődését, valamint a magyarság „igazságon és szereteten” alapuló megbékélését és összefogását a szomszédos népekkel. E ma is vállalható célok szolgálatára rövidesen kiadták az *Új Magyar Út* című, havonként megjelenő folyóiratot. A lapot 1951 után Amerikában adták ki, és az emigráció egyik legmagasabb színvonalú orgánuma lett.

Ez a munka azonban szinte állandó távollétet jelentett a családtól (közben megszületett az ötödik gyerek is), ezért 1950-ben komolyan kezdtek az amerikai kivándorlásra gondolni. Természetesen az 1947-es hírheft konstrukciós perbe őt is belekeverték. 1947. január 20-án a *Kossuth Népe* első oldalán ilyen címet olvashattak a gyanútlan polgárok: „Rómában Soos Géza szervezte az összeesküvést”. Később megfosztották állampolgárságától. Ezután a svájci hatóságok közölték, hogy ha a kommunista magyar állam kikérné, kénytelenek lennének megtagadni ott-tartózkodását. Ebben a hazugsághajszában nem csoda, hogy megváltották még antiszemitizmussal is, éppen a magyarországi zsidók egyik legeredményesebb mentőjét. Mindez megkönnyítette a nehéz döntést.

1951. október 18-án indultak Genfből, s november 5-én hajóztak be New York kikötőjébe. Washingtonban Csicsery-Rónay Istvánéknál lakott a család, s találkoztak

Nagy Ferencsel is. November 9-én érkeztek meg Montreatba, ahol Soos Géza a Montreat College tanára lett. A hét elején tanított, a hét végén járta a (földrésznyi) országot ugyanolyan fáradhatatlanul, mint annak idején Magyarországot, majd Németország amerikai zónáját. Az 1952-es húsvéti programja például ilyen volt: nagypéntek – Indianapolis, nagyszombat – Columbus, húsvétvasárnap – Washington. Hétfőn családjával szeretett volna lenni, de közbejött egy New York-i megbeszélés. Egyik 1953-as leveléből idézzük: „Az amerikaiak rendkívül megbecsülnek, alig tudom ellátni a sok megtisztelő meghívást, felkérést. Februárban 17 napig előadó és prédikáló körúton voltam Floridában, ahol 17 nap alatt 55-ször beszéltem. Vagy 10–15 ezer ember hallgatott meg összesen.” Amerikában is ugyanaz az eszme vezette: Isten és a magyar haza szolgálata. Mint egy másik levelében írta: „... a magyar ügyet már több ezrek előtt ismertethettem”. Végül minősítsük amerikai előadói tevékenységét Wass Albert szavaival: „Ő volt Amerika földjén az első magyar, aki egyetemi tanárkodás közben feledhetetlen előadás-sorozataival bátran és százszázalékosan állást mert foglalni a magyar igazság mellett és a kommunizmus ellen.” Sőt, egy Nagy Ferenchez írt levelben, az úgynevezett összeesküvés perben meghurcolt ellenállási barátaival kapcsolatban kijelentette: meg van győződve arról, „hogy ők egy harmadik totalitárius rendszer sem lesznek hajlandók kiszolgálni, még akkor sem ha 'nyugati tőke' állna is mögötte.”

Soos Géza élete olyan gazdag, hogy egy ilyen – életművéhez képest – rövid tanulmányban nem lehet mindenről foglalkozni. Csak néhány témát említek meg a nem vagy alig érintettek közül: SDG-beli majdnem 15 éves vezetői munkája, az 1943-as szárszói konferenciával kapcsolatos szerepe, a Magyar Közösség, a Magyar Szellemi Munkaközösség, az Új Magyar Út értékelése, a Vatai-ügy, a világban szétszórtan élő reformátusok megszervezése, a keresztyén-

keresztény egyházak együttműködése stb. S feldolgozásra vár a Ráday Levéltárnak átadott gazdag hagyatéka.

Életének legeredményesebb korszaka az SDG-s évek, a miniszterelnökségi Tájékoztató osztály munkatársaként eltöltött két esztendő és az ellenállási mozgalomban végigküzdött időszak, amelynek egyik legjelentősebb alakja volt. A Németország amerikai zónájában végzett önfeláldozó munkának és a világban, főleg az Amerikai Egyesült Államokban szétszórt magyarság megtartása érdekében kifejtett tevékenysége a körülmények folytán kevésbé járt látható eredményekkel. Egész élete szolgálat volt, hite szerint Isten és a magyar haza szolgálata.

Soos Géza 1953. szeptember 5-én indult el Washingtonból barátjával, az 1944-es zsidómentés másik nagy alakjával, Koszorús Ferencsel, hogy részt vegyenek a pennsylvaniabeli Ligonierben egy egyházi gyűlésen. Útközben halt meg, közlekedési balesetben. Még nem volt negyvenegy éves! Koporsója mellett 56 magyar református lelkész állt. Feleségét, öt kisgyermekét és szeretett magyar népet hagyta itt.

1953 húsvétján még üzenhetett az éter hullámain Magyarországra. Rövid beszédében figyelmeztette hallgatóit, hogy amíg csak a testnek tud szenvedést okozni a kommunista rendszer, addig van remény a megmaradásra, de ha el tudják hitetni az emberekkel, hogy az anyag a minden, akkor a magyar társadalom végveszélybe kerül. Ez a figyelmeztetés – sajnos – helyesnek bizonyult. A Rákosi-érában még nem sikerült megtörni a lelket, mely 1956-ban csodálatos magasságokba szárnyalt. Az anyag hatalma a Kádár-érában erősödött meg. Ma is érvényesek Soos Géza szavai: „De ne feledjétek: a lélek az első.”

Soos Gézára emlékező írásunk méltó befejezése az őt alig néhány évvel túlélő jó barát, Saláta Kálmán tömör megállapítása: „Soos Géza az el nem múló szerelem szenvedélyességével szerette nemzetét, és szinte lázas, nyug-

talán aktivitással szolgálta, s ebben a pihenést a szó szoros értelmében nem ismerő munkában valósággal elégette magát.”

TÖRÖK BÁLINT

Felhasznált irodalom

Soos Gézáné Tüdös Ilona: *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze. Emlékezés Soos Gézára.* Budapest, 1989

Evangéliumot Magyarországnak! Soos Géza emlékkönyv. 1912–1953. Bp. 1999. Ráday Gyűjtemény kiadása

Ráday Levéltár. Soos Géza hagyaték. C/230

Ráday Levéltár. Szent-Iványi Domokos hagyaték. C/80

MILYEN ISKOLÁRA VAN SZÜKSÉGÜNK?

Gondolatok az oktatási törvény módosításáról

A magyar közoktatási törvény módosításának vitája idején adtak ki egy kiváló közoktatási dokumentumot Ontarióban. A torontói egyetem tanárképző szakának dékánja, Michael Fullan – aki Tony Blair kormányának a felkérésére vezető szerepet játszott az angol iskolarendszer közelmúltban végrehajtott korszerűsítésében is – és két munkatársa, Kenneth Leithwood és Nancy Watson egy magánalapítvány támogatásával készítette el Ontario iskolarendszerének az értékelését *The Schools we Need (Milyen iskolákra van szükségünk?)* címen.

Az értékelés szerint Ontario iskolarendszere megbukott a vizsgán. Ezt az elégtelen osztályzatot a helyi konzervatív kormánynak az úgynevezett „józan ész forradalma” jelszava alatt érvényre juttatott közoktatási törvénye kapta. A „józan ész forradalmára” viszont az előző oktatási rendszer teljes csődje miatt volt szükség. Ez az „előző” rendszer a körülbelül tizenöt évvel ezelőttig érvényben lévő liberális iskolarendszer volt – amelyet most egy ellenkező irányba kilengő iskolarendszer sem volt képes orvosolni –, amely ugyanazokra a pedagógiai feltevésekre és politikai megfontolásokra épült, mint a jelenleg beharangozott magyar iskolareform.

Kanadai tapasztalatok

Az értékelés szerint a jó és eredményes iskolarendszer alapja a magas színvonalú teljesítmény lehetőségeinek a megteremtése és a diákok tanulási feltételeinek a biztosítása, amelynek hét alapvető követelménye van:

1. Átfogó elképzelés arról, hogy a társadalomnak olyan közoktatási rendszerre van szüksége, amely magas színvonalú eredményeket képes felmutatni, és minden tekintetben eleget tesz a méltányosság elvének.

2. Tényleges önkormányzati lehetőségek. Az állam szerepe korlátozódjék az általános előírások meghozására; az oktatási folyamat egészének a folyamatos követésére; a tanulók teljesítmények összehasonlító és általános kiértékelésére.

3. Következetes és összefüggő törvényhozás. Az állami törvényhozás legyen minimális és következetes. Összpontosuljon az iskolák alapvető szerepének meghatározására.

4. Bizonyítékok alapján történő határozatok. A tanulók és a tanulási folyamat sikerességére vonatkozó kutatási eredmények igénybevétele.

5. A tanítók, illetve a tanárok támogatása. Az államnak szorosan együtt kell működnie a tanítókkal, tanárokkal és az igazgatókkal ahelyett, hogy egyszerűen a fentről meghozott rendeletek megvalósítására köteleznék őket. A közoktatás-politika irányítóinak arra kell törekedni, hogy megtartsák a jó tanítókat és jó minőségű tanítói, tanári utánpótlást biztosítsanak a közoktatás számára.

6. Visszajelző mechanizmusok. A kormánynak folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a felmerülő nehézségeket, és készen kell állnia arra, hogy szükség esetén közbeeső változtatásokat fogantosszon.

7. Megfelelő és rugalmas anyagi támogatás. Az iskolarendszer anyagi költségeire előírányzott összeg a jelenlegi árakat tükrözze, ne pedig az elmúlt évek árfolyamait.

Az értékelés szerint ezek a feltételek csak összességükben hatásosak. Tehát a jó iskolarendszer működéséhez minden feltétel megvalósulása szükséges. Ha a feltételek közül csak néhány valósul meg, akkor a kívánatos „magas követelmény, magas szintű támogatottság mellett” elve helyett gyakran a „magas követelmény, alacsony szintű támogatottság” elve érvényesül. Ez a közoktatás válsága.

A jelenlegi magyar iskolareform az Ontarióban az 1970-es években végrehajtott liberális oktatási törvényeknek a zavaros és kétes indítékú utánpótlása. Egy magyarországi típusú iskolareformot a maga jól felfogott érdekében Ontarióban ma egyetlen politikai párt sem támogatna. A szülők megtanulták a leckét, és a saját gyermekeik kárán okulva megkövetelik és elvárják az iskoláktól a minőségi nevelést és az érthető, összehasonlításra alapuló iskolai bizonyítványokat.

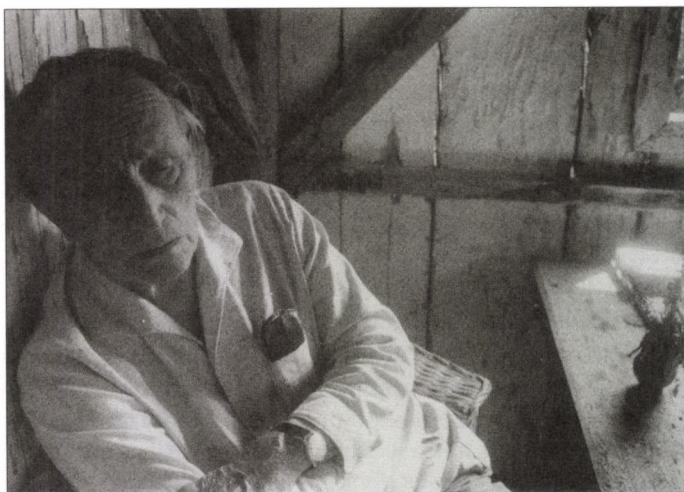
Indokolt-e a magyar iskolarendszer megváltoztatása?

A törvénymódosítás szerint a magyar oktatási törvény megváltoztatását a következő tényezők indokolják:

„– a gyermekek, tanulók jelentős része nem tudja befejezni az általános iskolai tanulmányait, ezért kevés eséllyel tud megjelenni a munkaerő-piacon.

– A tanulók jelentős hányada nem képes feldolgozni az iskolai tananyagot, mivel a kezdeti, korai szakasza az oktatásnak nem fejleszti ki megfelelően az alapkészségeket, az értő olvasás készségét.

– A közoktatás jelenlegi formájában számos lehetőséget biztosít a tanulók közötti esélyegyenlőtlenségek kialakítására, a hátrányos helyzetű, köztük a roma tanulók elkülönítésére.”

BERNÁTH AURÉL, 1974

A közoktatási törvénymódosítás fő pontjai

– „az általános iskola első–negyedik évfolyamán kizárólag a tanítók készíthetik fel a tanulókat, és ezeken az iskolai évfolyamokon nem végezhetnek nevelő és oktató munkát a tanárok.”

– „nem kezdődik előlről a tananyag átadása a középfokú iskolák kilencedik évfolyamán. E változás lehetővé teszi az átadásra kerülő ismeretanyag lényeges csökkentését, hiszen az ismétlés rengeteg időt foglal le.”

– „az iskoláknak tehát nem feltétlenül kell saját helyi tantervet készíteniük, az oktatási miniszter által kiadott kerettanvert alkalmas arra, hogy betöltse a helyi tanterv feladatait.”

– az osztályozás és értékelés területén lehetővé teszi, hogy meghatározott körben, a helyi tanterv előírásai alap-

ján a tanuló érdemjeggyel, illetve osztályzattal történő minősítésétől eltekintsen az iskola.

– ugyancsak lehetővé teszi, hogy az osztályzattal történő értékelés helyett az iskola más, olyan megjelölést – például szöveges értékelést – alkalmazzon minden évfolyamon, amely pedagógiai szempontból előnyösebb a tanuló, illetve a szülő részére.

– a törvénymódosítás nem teszi lehetővé az általános iskola első-negyedik évfolyamán a tanuló „megbuktatását”.

– megtiltja az írásbeli házi feladat adását a munkaszüneti napokra, szombatra és vasárnapra, illetőleg a tanítási szünetekre. Ez a tilalom az általános iskola első-negyedik évfolyamára terjed ki.

– 2005-től az egyetemi, főiskolai felvétel alapja a közpiskolai érettségi lesz.

Megvannak-e az iskolareform általános feltételei Magyarországon?

Az Ontarióban kiadott értékelés szerint az iskolarendszer megváltoztatásához a következő feltételek megléte szükséges:

- a. a közvélemény egyértelmű és kinyilvánított akarat,
- b. a diákok teljesítményéről szóló adatok,
- c. a rendszer megváltoztatásához szükséges költségvetési alap, illetve rendelkezések,
- d. a korszerű kutatások eredményeinek figyelembevétele.

A értékelés alapján az iskolareform csak akkor lehet eredményes, ha a fenti feltételek mindegyikének eleget tesznek. Megvannak-e ezek a feltételek a magyarországi közoktatási törvény megváltoztatásához?

A nép nevében?

A magyarországi iskolareform végrehajtását egy olyan párt igyekszik megvalósítani, amely a leadott szavazatok mindössze öt százaléka alapján került a parlamentbe. Beszélhetünk-e a közvélemény egyértelműen kinyilvánított akaratáról? Ki határozott arról, hogy Magyarországon milyen iskolákra van szükség?

Milyen iskolákra van szükségünk?

Az értékelés egyértelmű következtetése alapján a társadalomnak magas szintű és a méltányosság elveit érvényesítő iskolákra van szüksége. Hogyan tükrözi a magyar törvény-módosítás ezt a nemzetközileg kikristályosodott nézetet? A minőség és a méltányosság a közoktatásban együtt járó fogalmak. A tanulók teljesítményei közötti különbségek kiküszöbölése tehát nem valósítható meg a tananyag kárára és a tanulmányi követelmények szintjének csökkentése árán.

A törvénymódosításban nem esik szó az oktatás minőségének biztosításáról, sem az átlagos előmenetel nyilvános ellenőrzéséről vagy annak kiértékeléséről.

A törvénymódosítás negatívan határozza meg a közoktatás célját. A hátrányos megkülönböztetések kiküszöbölésére és a tanulók megterhelésének a csökkentésére helyezi a hangsúlyt. A hátrányos megkülönböztetést és a tanulók túlterheltségét a törvénymódosítás az „iskola megkönnyítésével”, illetve az elvárások csökkentésével és az elbírálási rendszer hatástalanítása árán szándékozik megoldani. Ha, nincs mit mérni és nincs mihez igazodni, akkor a hátrányos megkülönböztetés megszűnik. (??) A törvénymódosítás szövegét olvasva azonban a „hátrányos megkülönböztetés” kiküszöbölésének tényleges

lehetősége is értelmét veszti a törvényhozás útvesztőiben: „a rendelkezésre álló lehetőségek között” és a „többi gyermek érdekének mérlegelésével”.

A törvényt módosítás a diákok többségének kárára valósítja meg célkitűzéseit. Ha a tananyag mennyiségét és minőségét a viszonylagos jellegű „túlterheltség” szempontjai határozzák meg, akkor a másik oldalon, az átlagos és a kiváló képességű tanulók jogai sérülnek, mert a tananyag nyilvánvalóan nem az átlagos és átlagon felüli tanulók szellemi képességeihez igazodik. A tanulásra való jog a tanulónak a képességeihez mért megfelelő jogot jelent. Ennek alapján a kiváló képességű tanulónak is joga van a képességeihez mért, megfelelő oktatáshoz. A törvényt módosítási javaslat az egyik igazságtalanságot egy másikkal helyettesíti.

A hátrányos helyzetű tanulók megkülönböztetésének a megszüntetése különben is az alkotmányra tartozik. Az egyenlő bánásmódot és társadalmi igazságot a társadalom egész vonalán kell megvalósítani. De a társadalmi igazságtalanságok kiküszöböléséhez is a magas színvonalú és megfelelően támogatott iskolákon keresztül vezet az út.

A mindenható munkaerőpiac

A törvényt módosítás az oktatás célját a munkaerőpiacon való megjelenés esélyének függvényeként határozza meg. Értelmezése alapján a munka-piac változatlan és kívülről adott tényezőként jelenik meg. „Az élet értelme a haszon” neoliberális elve reinkarnálódik az általános iskolák szerepének meghatározásában is: „A közoktatás megújulása lényeges kihatással van a munkaerőpiacra, a felkészült munkaerő-utánpótlás biztosítására.”

A (globális-nagyvállalati) befektetők számára a munkaerőpiac nem az egyetlen meghatározó tényező, hanem

csak a tényezők egyike: ugyanolyan mint a bőséges adókedvezmények, a környezetvédelmi előírások eltörlése, vagy a politikai rendszer befolyásolhatósága stb. A munkaerőpiac igényeihez igazodó oktatási rendszer már az időbeli eltolódás miatt sem tudja előrelátni annak követelményeit, mert mire a „megfelelő” képesítésű tanulók kikerülnek az iskolákból, addig a munkaerőpiac követelményei megváltoznak.

A közoktatás szerepe – nevelés vagy kiképzés?

A „Mi a közoktatás célja?” és a „Mit tanítsunk?” típusú kérdések a szélesebb értelemben vett társadalmi egyetértés alapján kristályosodnak ki. Hihető-e, hogy a magyar társadalom tagjainak többsége egy olyan közoktatási rendszert igényel, melynek célkitűzéseit negatív minimumok határozzák meg, nem a kiválóságra való törekvés eszménye vezérel? Sokkal fontosabb, hogy *mire* tanítsuk meg a gyermekeket, mint az, hogy *mit* tanítunk. Nevelés vagy kiképzés? A közoktatásnak arra kell választ adnia, hogy milyen polgárookra van szüksége a magyar társadalomnak és nem arra, hogy a munkaerőpiac mit vár el tőlük. Pálinkás József szerint: „Olyan iskolarendszert, (igénylünk) amelyben felébred az igazság és a szépség iránti igény, kialakul az értékek szilárd, következetes, munkára nevelő rendszere, amelyben kibontakozik a tehetség, és amelyben megteremtik a közösség szellemi, lelki, erkölcsi tartóoszlopait. S ebben a folyamatban kulcsszerepe van a tanárnak, aki ösztönöz, inspirál, segít, irányít – és értékkel”.

Az iskolarendszernek eszményképekhez kell igazodnia. Szenczi Molnár Albert szavainak nyomán: a tanítás és a tanulás is, mint a szabadság, csillagokra való felnézés, az örökké nyugtalan pálya ősképe, nem pedig a „munkaerőpiac” függvénye.

Tényleges önkormányzati lehetőségek?

A törvénymódosítási előterjesztés szerint: „Számos olyan kérdésben, amelyben eddig az iskola egyedül dönthetett, a jövőben ki kell kérni az iskolaszék vagy a szülők közössége és a diákönkormányzat véleményét. Ezek közé tartozik a tankönyvek kiválasztása, a különböző felszerelések megválasztása.”

A törvénymódosításnak a tankönyvek vásárlásáról való rendelkezései félreismerik a tankönyvek szerepét és helyét az oktatási folyamatban. Az oktatási alapelvek alapján a tankönyvek megválasztása szorosan összefügg a tanterv megvalósításával, a tanulók tanulási szintjének ismeretével, és a tanár/tanító egyéni tanítási módszereivel. A tankönyvek szerepének meghatározása, azok kiválasztása teljes egészében a módszertani kérdések sorába tartozik, nem pedig a szülők hatáskörébe. A tanulás forrása a tanító.

A törvénymódosítás egyes rendelkezéseinek következtében néhány év múlva a harmadik vagy a negyedik osztályban lesznek olyan tanulók, akik első osztályos szinten írt tankönyveket igényelnek, és lesznek olyanok, akik a nyolcadik és a kilencedik osztályos tankönyveket is igénybe vehetik. Az egyes osztályokon belüli különbségek tényleges érzékelése nélkül még a legjobb akaratú szülők sem képesek eldönteni, hogy melyik könyvből hányat kell vásárolni. Ha tekintetbe vesszük, hogy a tankönyveket előre kell megrendelni, nehezen elképzelhető, hogy a szülők hatásosan hozzájárulhatnak a tankönyvek kiválasztásához. Arról nem is beszélve, hogy még a legodaadóbb tanár/tanító is szívesebben használ olyan tankönyveket, amelyeket saját maga választott ki. Előfordulhat az is, hogy a tankönyveket nem a leginkább érintett, hanem a lehangoskodóbb, és legjobban ráérő szülők választják ki. A tankönyvek kiválasztásának a szülőkre bízása tünet-

szerűen jelzi a törvénytörvénymódosítás kapkodó és hozzá nem értő jellegét.

„A jövőben az iskolának nagyobb figyelmet kell fordítania a családok anyagi helyzetére, és nem hozhatnak olyan döntést, amely figyelmen kívül hagyja az oda járó tanulókat, illetve szülei anyagi helyzetét”. A tanszerek megvásárlását tehát nem azok szükségessége, hanem a tanulók anyagi helyzete határozza meg. Ahol van pénz, ott megveszik, ahol nincs, ott nem veszik meg. Ennyit talán a tanulók esélyegyenlőségéről Ontarióban a tankönyveket az iskola költségvetéséből, a tanítók/tanárok rendelik meg, és azok az iskola tulajdonát képezik. Ez a rendszer igen gazdaságosnak bizonyult, és teljes egészében kielégíti a tanítók/tanárok önnállóságának és a tanulók egyenjogúságának szempontjait.

A törvénymódosítás alapján: „Az egyetemek és a főiskolák az érettségien elért eredmények alapján választhatják ki azt a jelentkezőt, aki felvételt nyerhet”. Ha a főiskolára, illetve az egyetemre való beiratkozás feltétele az érettségi vizsga eredménye, ez azt feltételezi, hogy minden egyes iskola érettségi bizonyítványa azonos értékű. Mi biztosítja ezt az egyöntetűséget? Ha a tanulók „túlterheltségének csökkentése” a tananyag felhígítása révén történik, nem pedig a pedagógusi szakma hitelének és önmegbecsülésének helyreállítása alapján valósul meg, akkor igen rövid időn belül kialakul az iskolák hivatalos vagy nem hivatalos rangsorolása, amely alapjaiban ellentmond az esélyegyenlőségnek. Vajon a mátészalkai gimnázium érettségi vizsgája is ugyanannyit ér majd, mint a valamelyik budapesti villanegyed gimnáziumának a bizonyítványa?

Ahhoz, hogy valakinek a gyermeke „jó” iskolába járjon, a szülőknek „jó” helyen kell lakniuk. Ehhez viszont jó helyen kell dolgozniuk, s aki jó helyen dolgozik, az valószínűleg azért dolgozik jó helyen, mert jó iskolába járt. Vagy-

is, mert annak idején iskolába járhatott. Így lesznek a gazdagok gazdagabbak és a szegények szegényebbek.

A következő és összefüggő törvényhozás (hiánya)

Az ontariói értékelés szerint a közoktatási reformot jobb kisebb szakaszokban elvégezni. A magyarországi törvény-módosítás túl sokat markol, és össze nem tartozó részeket szándékozik egységesíteni. A módosításban a politikai manipuláció csapdái keverednek az általános jogi kérdésekkel és a nevelőmunka szakmai szempontjaival. Ez minden bizonnyal évekig tartó zűrzavart és határozatlanságot okoz a közoktatásban. Tudvalevő, hogy törvénnyel nem lehet mindent szabályozni. Amit pedig szabályozni lehet, arra az előterjesztés nem jelöli ki a megvalósításra alkalmazható eszközöket és a megvalósítás folyamatának ellenőrzését és kiértékelését. A közoktatási törvények esetében a megvalósítás és a folyamatos értékelés a döntő, és nem maguk a rendelkezések.

Tilos a HF!

A házi feladat önmagában se nem rossz, se nem jó, ugyanolyan nevelési eszköz, mind a többi. Értéke és indokoltsága attól függ, hogy hogyan és milyen helyzetekben alkalmazzák. A házi feladat mibenlétének meghatározása, annak jellege és mennyisége a jól képzett tanító/tanár számára, normális körülmények között nem okoz különleges nehézséget. Mi a különbség a „házi feladat” és az iskolában be nem fejezett munka között? Mi a teendő, ha a tanuló egész nap az idejét vesztegette, és nem fejezte be a napi munkáját? Mire tanítja ez a rendelkezés a tanulókat? A tananyag elsajátításának a módja a tanárok, a tanu-

lók és a szülők dolga. A házi feladat törvényerejű betiltásának az iskolák, a tanítók/tanárok és a szülők tekintélyének rombolásán kívül semmilyen tényleges értéke nincs. A házi feladat szerepe összefügg az osztályok nagyságával és összetételével, a tanár egyéni tanítási módszerével és a tanulók egyéniségének ápolásával. Vannak tanulók akik szeretnek otthon, nyugodtan dolgozni. Vannak olyan szülők is, akik elvárják, hogy a gyermek otthon is dolgozzon. A szülőket az is joggal érdekli, hogy a gyermek mit tanul az iskolában, és milyen segítségre van szüksége. A szülők szerető gondoskodását és a „szerető és igazságos szülőként” fellépő tanító, tanár véleményét nem helyettesítheti semmilyen elrendelés vagy törvényi tilalom. A házi feladat nevelési értéke és a család szerepe a gyermek iskolai előmenetelében külön tanulmányt érdemel. Nagyon jó lenne egy ilyen tanulmányt látni a közeljövőben.

A házi feladat és a „szegénypárti” politika

Ha a törvény betiltja a házi feladatot, akkor a tényleges szociális kérdésekre sem kell választ adni:

Van-e egy szoba, ahol a gyermek nyugodtan tanulhat?

Megvan-e a lehetősége a gyermeknek, hogy munkájával kiérdemelje a szülőktől a neki kijáró figyelmet?

Megvannak-e a lehetőségek, hogy a gyermek elmerüljön a munkában és büszke legyen a teljesítményére?

Hol tanul meg a gyermek könnyebben segítséget kérni, az ismerős szülői környezetben, vagy a nagyobb és sokszor ismeretlen csoportban?

Hogyan tölti el a gyermek a szabadidejét?

A házi feladat szerepe, többek között, a felelősségtudat kifejlesztése, az önálló tanulás, valamint a jó munkaszokások kifejlesztése. Ez a felső fokú tanulmányokra

való felkészülés lényege. A házi feladat betiltása ellenkezik az egyéni különbségek tekintetbevételének alapelvével is. Minden gyermeknek a megadott időben kell elvégeznie a munkát. Ez ellenkezik a tanulási folyamat természetével is. Van olyan anyag, amelyet otthon is önállóan vagy kevés ellenőrzéssel el lehet végezni (például rajzok, modellek elkészítése, verstanulás, írásgyakorlatok stb.).

A törvénytörvénymódosításban egyetlen utalás sincs a tanulás serkentésére vagy a jó tanulási eredmények méltányolására. Mi történik azokkal, akik otthon titokban tanulnak? Megbüntetik őket?

A tanítók, illetve a tanárok támogatása

Az ontariói értékelés egyszerűen és világosan kimondja: „A tanítók/tanárok, és az igazgató nélkül nem sokra jutunk.” A tanítói/tanári pálya megítélésének egyik egyszerű módja, hogy megkérdezzük: Iskolatársaink közül kiből lett tanár, vagy tanító? Szeretnénk-e, hogy a gyermekünk tanári vagy tanítói pályát választana?

A házi feladat „betiltása” gyengíti és aláássa a tanítók tekintélyét, és megnehezíti a fegyelem fenntartását leszűkíti a tanító/tanár és a szülők közötti kommunikáció lehetőségét.

A törvénymódosítás, a tanítói/tanári hivatás tekintélyének egyértelmű helyreállítása helyett az egyes tanítókkal/tanárokkal kötött „külön alku, és külön pénzek” rendszerét vezeti be. Ez ellenkezik a nevelői pálya szellemével és károsan érinti a tanítók/tanárok egymás közötti viszonyát. A tanítás, annak legnemesebb értelmében, odaadás kérdése. A tanító/tanár meghatározásánál fogva teljes mértékben felelős a tanulók előmeneteléért. A jól megfizetett és közmegebecsülést élvező tanítók/tanárok nem igényelnek külön térítést ahhoz, hogy választott hivatásukat odaadóan

végezzék. Ezeknek, a „külön pénzeknek” a szerepét talán nem kell külön elemezni a magyarországi kollégák számára.

A szülők bevonása a tankönyvek megvásárlásába külön megkötöttségeket ró a tanítókra/tanárokra. A tankönyveknek a szülők általi kiválasztása pedagógiailag indokolatlan, mert a tanítót/tanárt alárendeli a tankönyvnek, és mellőzi a tanító/tanár szaktudását és tapasztalatát. A jól képzett tanárok/tanítók tudják, hogy mi működik, és mi nem. A nem működő tankönyv, ha olcsó is, kidobott pénz. A törvénymódosítás ezen a téren is korlátozza a tanító/tanár önállóságát, és megnehezíti azok munkáját.

Kinek a jogai sérülnek?

A „hátrányos helyzetű csoportok megkülönböztetésére és a diákok megterhelésének enyhítésére vonatkozó rendelkezések felcserélik az ok és okozati viszonyt. A „hátrányos helyzetű” csoportok felemelkedése a társadalmi igazság megvalósításának a kérdései közé tartozik. Igaz, hogy a romák hátrányos helyzetén sokat segíthet egy demokratikus és megértő iskolarendszer, de a romákat elsősorban nem az oktatási rendszer juttatta hátrányos helybe. A megfelelő oktatásra való jog az általános emberi jogok csoportjába tartozik, és annak szabályozása az alkotmány feladata. A „hátrányos megkülönböztetés” egyszerű betiltása, és tanulók túlterheltségére való hivatkozás tehát sem pozitív, sem negatív értelemben nem megfelelő érv a közoktatás színvonalának leépítésére. Ha semmit nem tanítanak és semmit nem mérnek, akkor (papíron) mindenki ugyanolyan sikeres (és sikertelen) lesz.

Az iskolák csupán tükrözik a megoldatlan társadalmi különbségeket. A társadalmi igazságtalanságokat országos szinten, a társadalom minden területén kell megoldani. És

nem csak a romák esetében. A tanulók túlterheltsége és a társadalmi igazságtalanságoknak az iskolákban való megnyilvánulásai csak kifogás a közoktatási rendszer minőségének a további leépítésére.

Megvannak-e az iskolareform feltételei Magyarországon?

– A Törvénymódosítási előterjesztésnek nincs átfogó elképzelése arról, hogy a társadalom egészének milyen oktatási rendszerre van szüksége.

– Nincsenek meg az iskolák működéséhez szükséges tényleges önkormányzati lehetőségek.

– Az iskolareform (párt)politikai megfontolásokra épül, előírásai helyenként hiányosak, néhol pedig túl részletesek.

– Hiányos és ellentmondásos a tanárok/tanítók támogatása.

– Az előterjesztés nem veszi igénybe az iskolarendszer tényleges értékelésére vonatkozó adatokat, hanem az iskolarendszer keretein belül megnyilvánuló társadalmi problémákra hivatkozva, a propaganda eszközeivel igyekszik végrehajtani az iskolareformot.

– Az előterjesztés semmilyen visszajelzési rendszert sem állapít meg az iskolareformot követő változások kiértékelésére.

– Hiányzik a reform végrehajtására szánt megfelelő és a rugalmas anyagi támogatás (összege és forrásai.)

A jól működő iskolarendszer megvalósulásához az ontariói előterjesztésben felsorolt hét feltétel mindegyikének jelen kell lennie. Amint láttuk, a magyarországi törvénymódosítás az ontariói értékelés követelményeit nem hogy összességében nem elégíti ki, de azok egyikének sem tesz maradéktalanul eleget. Ha a feltételek közül egyetlen-

egy is hiányzik, akkor a kívánatos „magas követelmény, magas szintű támogatottság” elve helyett a „magas követelmény”, „alacsony szintű támogatottság” elve érvényesül. Ez a közoktatás válsága. Ha feltételezzük, hogy a magyar közoktatásban ez idáig a „magas követelmény”, „alacsony támogatottság” modellt valósult meg, és az a közoktatás válságát jelentette, akkor a jelenlegi törvénymódosítás egy „alacsony követelményű”, „alacsony támogatottságú” modellt valósít meg. Ez a negatív irányú beavatkozás a közoktatás teljes mérvű leépítését jelenti.

Bízzuk-e a szakemberekre?

Nyugaton (az Amerikai Egyesült Államokat kivéve) egyetlen politikai párt, vagy politikus- sem merne egy ilyen „magyar modellre” hivatkozni. A jelenlegi törvénymódosítás általános és legalapvetőbb mulasztása, hogy politikai megfontolásokra épül, és tévesen értelmezi a szülő és a gyermek közötti alapvető viszony mibenlétét, illetve nem veszi tudomásul a szülőknek a gyermekeik oktatása iránt támasztott jogos igényeit. A törvénymódosítás szellemében és rendelkezéseiben is, mellőzi azt a magától értetődő emberi tényt, hogy a szülő büszke akar lenni gyermekére, és arra törekszik, hogy az sikeres legyen. A gyermekeik iskoláztatása iránt elkötelezett szülők megértik és elvárják azt is, hogy az iskolák megeddzék a gyermeket. A szülők igen jó ráérzéssel és jogosan elvárják azt is, hogy amikor eljő az idő, többé ne „puha kásával” etessék a gyermeket, mert az csak „puhánnyá és finnyássá” teheti azt... hanem itassák meg olykor fanyar borral is. István király intelmei különleges időszerűséget nyernek a jelenlegi törvénymódosítás némely kétes indíttatású előírása kapcsán.

Az iskolarendszerrel általában megelégedett szülők elfogadják, és indokolt esetekben el is várják a tanító, a ta-

nár szigorát. Ezt a gyermekek is elfogadják, ha a tanulási környezet serkentő, előrelátható és igazságos. A tananyag mennyisége, az ismétlés indokoltsága, a házi feladat meghatározása, alapvető pedagógiai és módszertani kérdések, amelyek a tanító, tanár napi munkájának a hatáskörébe tartoznak.

Miért olyan fontos Magyarországon a közoktatás megváltoztatása a megfelelő feltételek hiányában? Amint láttuk, a magyarországi iskolareform lényege a követelmények leépítése és az értékelés elhomályosítása. Amíg a magas szintű követelmények jelen vannak az iskolarendszerben, még ha csak eszményként is, addig, annak ellenére, hogy a közoktatás válságban van, az értelmes, rátermett és a szülők által támogatott tanulók arra töreksenek, hogy eleget tegyenek a követelményeknek. A nehézségek és akadályok ellenére sokan eleget is tesznek a magas szintű követelményeknek is. Az iskolareform már nem az ellenzéki pártokat támadja, hanem a szülők és a tanulótársadalom legjobbjai ellen irányul. Azokat a családokat veszi célba, amelyek hajlandóak minden tőlük telhetőt megtenni gyermekeik jövőjének biztosítása érdekében. Amint láttuk, a jelenlegi törvénymódosítás a gyermekeik jövőjébe befektető családok igyekezete ellen irányul, a társadalom legfelelősebb tagjainak az erőfeszítéseit igyekszik hatástalanítani. Az „alacsony követelmények”, „alacsony szintű támogatottságú” közoktatási rendszer magát a közoktatási folyamatot semmisíti meg.

Távlatok és lehetőségek

A jelenlegi iskolareformot, annak téves indítékai és minden hibája ellenére meg fogják valósítani. Az iskolareform nyomán keletkező zavaros állapotok és ellentmondások roppant hatásos érveket szolgáltatnak az ellenzék számára.

ra, mert azok közvetlenül a gyermekeket és a családokat érintik. Az iskolákban történeteket nem lehet úgy eltitkolni, mint mondjuk azt, hogy mi történik a gazdasági minisztériumban. A házi feladat betiltásaellenére, a gyermekek, magatartásukkal, hangulataikkal s csalódásaikkal is, minden este hazaviszik, ami az iskolában történik (vagy nem történik). A szerető és gondoskodó szülő minden pedagógiai tudás nélkül is meg tudja állapítani, hogy tanul-e a gyermek valamit az iskolában, vagy sem. A szülőknek döntő szerepük van a közoktatás minőségének helyreállításában. Tudvalevő, hogy a szülő sok mindent hajlandó megtenni a gyermeke érdekében, amit különben a saját érdekében esetleg nem tenne meg.

Nem fogadható el az az érv sem, hogy nincs elegendő pénz a közoktatás tényleges megreformálására. Hogy mire van pénz, és mire nincs, még a legszegényebb országokban is elsőbbség kérdése. Mi a fontos? Magyarországon nem engedhet meg magának több „elveszett generációt.” Ennek a felismerésnek kell mielőbb érvényt szerezni. És annak, hogy az iskolák szerepét nem a „munkaerőpiac” határozza meg, hanem a költői ideál: „Szeretni az embert és küzdeni. S hűn állni meg Isten s ember előtt.”

KASLIK PÉTER

Irodalom

1. OKTATÁSI MINISZTER IGAZSÁGÜGYI MINISZTER ELŐTERJESZTÉS a Kormány részére a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény törvénymódosításáról VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ Az előterjesztés összefoglalója

2. Kenneth Leithwood, Michael Fullan, Nancy Watson *The Schools we Need*, Ontario Institute for Studies in Education

3. Pálinkás József: Quousque tandem abutere? *Heti Válasz*, 2003. I. 24.

4. Ian Urúhart: Academics give Tories a failing grade (Az akadémikusok elégtelen bizonyítványt adnak a konzervatív kormánynak) *The Toronto Star*

5. Hoffmann Rózsa: Jogi útra terelt szakmai kérdések, *Magyar Nemzet*, 2003. február 4.

HUSZÁROK HINTALOVA

Ma háromszáz éve annak a napja volt. 1703. május 21.–2003. május 21. Nap szerint háromszáz éve indultak el Rákóczi nevében és Rákóczi nevével Esze Tamás talpasai.

Szent István koronája, csak sosem viselte. Rákóczi-induló, csakhogy nem éppen korabeli. Minden mozdulásunk égi háttereket tologat ahhoz a kis, újabb köztéri rendezvényhez, melyet szétver, elmos egy banális májusi zápor vagy hirtelen hóvihár. Mivelhogy minden minket magunk előtt igazoló szertartás, bármilyen erőnlétmérés jól jön. Mivel Magyarország adott körülmények között szünetelt néha, de a magyar irodalom soha – hogyan volna fontos eszköze ennek a felemelő fénytörésnek, árnyjátéknak az irodalom. Mivel az elmúlt jobb napoknak, bebeszél aranykoroknak, vagy csak több méltósággal viselt, nagyobb pátozzsal felemlegetett, daliásnak becézett időknek egyik-másik nagy név a kulcsa, jelszava, manapság divatos szóval a kódja, mesebeli értelmű és töltetű szeszám-parancsa, most hogy immár háromszázadik évfordulója jött el a Rákóczi-időknek, Bárány Tamás e korról szóló népszerű regényével fogunk a varázslathoz. „Rákóczi zászlai” – rebejük bele az idei május huszonegyedikébe mely úgyis telített, duplán diadalmas várívó, birodalomostromló dátum, és most beleérthetjük, belefoglalhatjuk a 80 éves író köszöntését is.

A *Rákóczi zászlai* kötetecskéje mint cseppben a tenger, azt a zúgást hozza mely a „Recrudescunt...” utáni színes

sokadalom fölött morajlott. Úgy hajol oda a maga cselekményének sodrában az immár evangéliummá magasztosult egykori történés állomásaihoz, ahogy a stációkat követni illik, amikor ismétlődik a nagypéntek, annak a napja, pontról pontra, a betéve tudott parancsról újra meg újra belőlünk kiszabaduló áhítattal.

Nincs benne minden részlet, de ami benne válik részletté, az írói hangsúly választja, emeli ki a betéve tudott, a szívekbe vésett, a hagyománnyá kövült nagy parancsolatból, az viszont úgy szikrázik vissza, mint hókristályokról az egész nagy tél gyémántragyogása.

Délibáb játszik az utódokkal, vagy fénytörések, színbontások, déli bábjátékai? Mindig minden. Valóság és annak égi mása. Annak jegyében, amire Szabó Zoltán is figyelmeztet, hogy végül minden Shelleyt fogja igazolni, aki az emberiség el nem ismert, igazi törvényhozóinak a költőket mondta. A függetlenségi harcok hősei általában mindig elbuktak, megsemmisültek, de a legyőzött hadak mint nép, mint tömeg sohasem pusztultak el, nem semmisülhettek meg. Ezek közege sodorta, vitte tovább, lobogtatta, akár egymás hőseiért, jelképeiért át is nyúlva, ügyüket igazoló érvként ezeket a neveket mint kódokat: Leónidasz és Versingetorix, Szkander bég és Garibaldi – íme az egyik lehetséges „sikerlista”.

A másik oldalról érkezik Tell Vilmos, a makk felső, és Egmonté a nyitány, és Don Carlosé a szabadságkettős, Cavaradossi maga az ária, mivel állítólag egy zsoltárváltó pásztorkirályfi, valami Dávid mégis, azért is, örök érvénnyel legyőzte Góliátot.

Nem szabad szétválasztani ezeket: madame Klió és madame Tussaud közös sereglétét, mert az alaphelyzet mindig ugyanaz: egy kis néptől a nagy nép el akarja venni azt, ami hétköznap, mint a gyermek megunt játéka a porban hever, de veszély esetén hirtelen ráébred, hogy ez a legegységesebb kincse. Révai József teljes Josephus Flavius-

ANNA MARGIT, 1978

fordításának bemutatásakor úgy foglalta képletbe ezeket, hogy egy fanatizált zsidó hadsereg nekitámadt a világbíró kolosszusnak, és hősi elszántsággal vérzett a függetlenségéért akkor, amikor minden kis és nagy náció a birodalom barátságát kereste, mert valóságos vallásos hit volt abban a korban, hogy az istenség Rómát rendelte a világ urának, és egyetlen jótétemény megbújni szárnyai alatt.

A veszélyes szabadság délibábja ringatta mindig a politika hintalovát. Nem volt ez különkülön a magyar dolgokban sem. A 17–18. századi közgondolkodás szerint az ország pusztulásának alapvető okai: „a bűnre teljességgel való magaráadás”, az olyan bűnök újrachonosodása, melyeket az elődök egyszer már kigyomláztak, Isten jótéteményeinek semmibevétele, helyette a bűn eszközeinek kigondolása, feltalálása, valamint az, hogy „Az előljárók a szörnyű bűnökben is előljárók”. Az előljárók tehát a népet is a bűnre

édesgetik. Továbbá a nyomorgatás, erőszak, törvénytelen-
ség valamint a „rút maga-elhívés”, felfuvalkodás.

Ha egyszer valaki nekifogna elvégezni a magyar ko-
rok költségvetését, egy ilyen áldatlan főkönyvelői sziszi-
fuszkodás azt hozná elő, hogy háttertestől, tájra boruló
viharfellegestől azok a daliás évek, a kuruckor kerültek
nekünk a legtöbbe. Mert mindenik veszteséglistának van-
nak lélegzetelállító tételei, de hát a tatárjárás elég rég volt,
túl rég a lélek mai HVG-i számára, a mohácsolást is nehéz
már érzelmileg közel hozni egy mai értelmű tőzsdekrach-
hoz, ám úgy Zrínyi Pétertől kezdve, „cakkumpakk” össze-
adva az agát, basát, szultánt, vasasnémetet, kettős-hármas
nyúzást, adózást megúszó állagát összmagyar nábobsa-
gunknak, melynek elkobzására ezúttal fél évszázados soro-
zatban tálcán kínáltunk ürügyet Bécsnek – ki fog derülni,
hogy többet tesz ki, mint majd Világos és Trianon együtt-
véve. Miközben Károlyi Sándor mégsem volt ős-Görgey,
s Nagymajtény nem volt Arad.

Előző korokban sem a nép, az istenadta, hanem az
erőhatalom volt a döntő tényező. De tengerifosztások és
trónfosztások után most a népről hirdetik ezt, demokráciá-
nak, népuralomnak becézik, s e kegyes, udvarias, hízelgő
konvenció mára már érték. Mint annyi minden, ami pin-
gálható és valódi kuruckoroknak, vetített és valóságos
1789-eknek és 1849-eknek eredménye. Az Edvárdok és
Tiborcbácsik közti új arányok, árfolyamok országos és
mondialis bevezetésének. Mi, magyarok ezért is szere-
tünk a kosztümös korok utóéletében gondolkodni: csak el
kell tolni a hangsúlyokat, s máris történelmi a felelősség,
de legalább a pátosz.

Az embernek óhatatlanul nem az ötlik fel párhuza-
mul, hogy vajon mennyibe jött egy Mátyás megválasztása
a Duna jegén, s mennyibe jön egy mai sportcsarnok lehí-
tése egy korcsolya-világbajnokság alá. Mi, magyarok, ha
sürget az idő, jóízűen patópáلكodunk, aztán ha átme-
gy

a front, Petőfik ágaskodnak minden bokrban. Ezért sajnos másképp estek latba azon a Magyarországon a visegrádi vörösmárvány-ajtófélfafaragás, a nem digitális Corvina-gyártás és a fekete sereg szociális költségei, mint ezen a Magyarországon egy kiadós november hetedik vagy augusztus huszadiki rakétázás. Mert az idő a főszereplő, és Mátyás vagy Rákóczi udvarának ideiglenes fénye egykor másképp találkozott Európa északifényeivel, mint a mai recegepiskoltiak kerülamibekerüljei.

Sok potenciális szövetséges biztatott és bírált titokban. Sok ígérető hagyott cserben. A talán legmaradandóbb tanácsot e sok számító és tulajdon pecsenyesütésére készülő közül egyszer egy józan nyugat-európai adta: a Bercsényi Miklóssal tárgyaló hollandus követ, arra figyelmeztetvén talpig kosztümös marsallunkat egy tárogatós belépő alkalmával, hogy mikor ők kényszerültek a spanyol megszállás ellen kunkorodni, bizony ólomgomb fityegett a mentéjükön, nem karbunkulus.

Azt mondják, hogy a pusztai lovasnomád lét logikája hozta úgy, hogy már a kalandozások korában a nyereg mellett bőrzacskóban szárított hús pora volt kéznél, legalább olyan fontos kelléke a napokig, hetekig tartó hadilovaglásnak, mint a nyílvessző kötegszámra. Ebből a szárított húsporból bármikor táplálékot lehetett kotyvasztani. „Huszárok hintalovon”. A magyar találmányok között sorrendben első talán e Ness-leves: nevezhetjük akár Knorrugornak vagy hetumagor-Magginak is, s ide lehet számítani az Európa-szerűen etnikumtéglákból felépülő Szent István-i országot, mely elég tartósnak bizonyult térben és időben; utána jön a C-vitamin, a golyóstoll, talán a helikopter, a Rubik-kocka és most nemrég a vér-por. Sűrű időkhöz sűrű program, nem számítva a fogékonyságot, a hajlamot a honosításra. Senkinek nem lehet igaza, aki szerint csak a szüneteket lehetett kibírni. Bár amit a katonák el tudnak viselni, nem biztos, hogy a lakosság is. Ez a kérdés mindig

felmerül polgárháború, világháború, totális háború alkalmával.

Avagy tényleg csak a szünetekért lehetett kibírni? Most már, hogy elég távlat, tapasztalat gyűlt fel: látható ez a lüktetés. A „nekem már a rongyos is jó” fázis békaségge alá bujdosói már a tatárjárást, törökvilágot átvészeltető stratégiákra építhettek.

A Rákóczi-féle szabadságharc polgárháború volt a javából, valahol a német parasztháború és az amerikai gyarmatháború, az angol forradalom és a francia forradalom közötti skálán. Amit a katonák el tudtak viselni, elviselte tehát a lakosság is. Akinek sorsa a végtelen szabadságharc, annak csupa katonája van.

Az ilyen mozgalmak normarendszere más. A szenvedély a haza és szabadság tétje, fogalma, megperzselődése közelében más: felfokozott, találékony, termékeny. Amelyik nép, nemzet, nyelv, kultúra ilyesmibe képes keveredni, az tehetségét, csuklóját, mozgékonyágát, életképességét gyakorolja, mozgatja, koncentrálni, menti, működteti. Ilyen társadalmakban a bukás is győzelemhez vezet. Mert maga a túlélés.

Nem légüres tér volt ez, semmilyen szempontból. A kedélyünkbe éppen Rákóczival megérkező egyik legnagyobb és legmélyebbről felszakadó fájdalomkiáltásunk is – ha tetszik – idegen idióma. Úgy szól hogy: „Krasznahorka büszke vára...”

A nagy angol természetbúvár David Attenboroughnak a világ képes leírása közepette könnyedén odaszól valaki felvételező stábjából, hogy nono, vigyázzon: olyan feszültséget sugároz az aurája, hogy még a készülékek csúcselektronikája is berezel tőle. Pedig könnyű neki. Az ő hazáját nem robbantották fel. Nem az ő Radványi sötét erdőjét vágták le tövig és adták el uszadékfának. Ahogy Reményik írja 1933. február 27-én:

Írok haza...

Ó, ezek az új magyar bélyegek!
 Illesztgetem gondolattalanul
 Egymás mellé, – egyszer megdöbbenek:
 Széchenyi és Kossuth
 Néznek itt is merőn farkasszemet.
 Örökkévalóság magyar egébe
 Feltornyosult két óriási Hegy:
 Ugye kibékültök e kis levélen?
 Mert ez a levél...
 Mert ez a levél haza, – Cluj-ba megy.

Az örök emberi gyengeségek miatt mégse volt elég az erre fordult idő. Számunkra se, ellenünk se. Az első Habsburg-király után a törökök nem adtak más királyt, és ahogy az ismert április negyedike vicc megállapítja, nem erőltették a mohácsi vész évfordulójának megünneplését. Az örök emberi győzelmeket, gyengeségeket aki megúsza, időhöz, élményhez, lélegzethez, elégtételhez, építő erejű emlékekhez jutott. Ezeket legbelsőbb nádasaiban rejtegethette végig bárki elől. Ez volt a magyar Trója magyar falovassága.

A tatárok 1241-es csali-csordája máris beszédes eset, a leendő pesti partján a befagyott Dunának. Otthagyták, hadd lám, mit tesznek a magyarok. A magyarok pedig nem bírtak ellenállni, átjöttek, áthajtották... ezzel kijelölték, megmutatták, a legjobb muszkavezetőknél jobban a vastag jégen a csordát, a tankot is elbíró utat. Mondhatni mindenkinél előbb hívták be magukra az oroszokat.

Ahányszor Török Bálint, vagy Thököly Imre vagy Kossuth Lajos vagy a legutolsó szerencsétlen Károly király alatt megrepedt, beszakadt a továbbvezető út, nem egyszer a politikát vágták valakik győzelmesen ketté. Nem a jó vagy rossz politikát büntették. Egy nép, egy ország

nem azonos a kormányzatával. S végig nem az éppen aktuálissal. Semmilyen történelmi árfolyamon. Kicsit több. Jóval több. Akár a kultúrája vagy az irodalma. Olyan, hogy Magyarország szünetelt, lehetett bármikor, de olyan hogy a magyar irodalom – olyan soha. Nemcsak feldaraboltak, széthordtak egy országot, hanem elválasztották, el is szigetelték a különböző új karámokba terelt nyáját. Egy helyzet foglyáivá tették. Valaki próbálta-e így is mérlegelni ezt a folyamatot, talán mások esetében is történt ilyesmi a 20. század kezdetén? És lehet-e ezt továbbra is a szőnyeg alá seperni, amikor Bőjthe atya dévai ártatlan árvaháza és a Batthyanaeum egyaránt úgy van megint veszélyben, mint mikor Brennus önkényesen a kardját dobta egy mérleg serpenyőjébe logika, érv és igazság helyett, mondván hogy vae victis! S aki ezekben valaha is Budapestről segítkezik, kinek a cinkosa? Magyar Trója magyar falovassága bennünk van Rákóczi ideje óta. De hát se a győzelmes, se a gyászoló az ellenérveket nem szereti. Milyen szentkép az, melyen karcolás van?

Viszont volt-e olyan árnyoldala, szeplője például a lengyel történelemnek, mely a háromrészesre-szakítottság végére már beletörődik, s hajlandó három elkülönült részben gondolkodni?

Tinódi tudósít akár már előre is, Heltai, Thuróczy s a Névtelen már nemcsak a vérszerződőkről, hanem kései szerződészegőkről is tudnak, hogy el ne felejtjük: életünk egyetlen folyamatos szabadságharc lesz. Sebaj, mondhatnánk tréfás kedvvel, hogyha Heribert Illig elmélete kerekedik felül, akkor még csak úgy 1702-ben vagyunk, még semmi sem dőlt el, még minden megváltozhat az NB3, NB300 meccsek újrajátszásakor. „Ne féltsd” nép a miénk, kételkedni tudott mindig, bízni csak százévenként egyszer. Hátha ezek után is van még fél évezredünk, zöldebb évszázadunk. Magyarország az a kopott, magányos, torinói Trabant, magnyitogoszki Mercedes ott a napszíta sze-

metes mező szélén. Maholnap nem is látunk el úgysem ennél sokkal messzebb. De hát nem is szabad az embert nagyobb közösségbe, keretbe, kertbe, birodalomba ültetni, mint amennyit átfog a szeretetével. Ezért férkőzik közel az olvasó szívéhez Bárány Tamás emberszabásúvá méretezett történelme, e könyv konkrét meséje.

Magunkat hallgatva, az ember néha keserűen felkiáltana: gyerekek, ezek tényleg mi vagyunk még? Az örök elégedetlenek. Ungarische Malkontenten – így nevezték Bécsben a magyar ribilliót. A kifejezés pedig egy eredetileg franciából átfordult szó: „elégedetlen”. De hát csak Rákócziék a magyar elégedetlenek? Ilyen hosszan tartó elégedetlenséget, ilyen hosszan tartó rebelliót ritkán látott a világ, – de ilyen hosszan tartó nép, ilyen hosszan tartó ország is alig van Európában. Ezt elégelte meg a többi?

Néha magunk is megelégtünk magunkat: milyen rejtélyes, de inkább jelképes Esze Tamás halála is! Nem fújó paripák robogásának, nem a kivívott diadal robbanásának esett áldozatául, hanem a saját táborunkon belül – békítés közben. Egy Esze Tamás mint a magyar történelem egyik múltó, alkalmi idegcsillapítója? Talán Petőfi is éppen a forradalom jogáról akarta meggyőzni a kozákokat, csak éppen roham, lovasroham, idegroham közben találta őket.

Mindig magunkra vállaltuk kis világunk, Hungária valamennyi esedékes gondját, a mindenkori „mai magyarokét”. Fogadkozások. Egymásba folyó, fonódó, gyűrűző hangolás a mindenkori légkör. Mint mikor majálisokon a MÁV-és egyéb tűzoltó-zenekarok hangolnak egymás közelében. A téma folytatólagos, az utolsó emberig. Minden nagyobb dolgunk vidéken ment végbe. A Budai Nagy Antalé Bábolnán, az Esze Tamásé Tarpán. És hát miféle félreeső hely Verecke vagy a Vöröstoronyi-szoros. Folytatólagos a téma: „Nagybercsényi Miklós mit gondolt magában... elfogyott szegénynek minden katonája... ha még egyszer azt üze-

ni...” Ezt az utolsó embert szeretnék már látni közülünk, ezt sürgetik.

A kapu sarkát, amin kifordul, befordul a dolog, a nemzet jelleme tartja. A nemzet néha csak lebegő, halványlila fogalom, néha a valóságos valóság valóságos neve volt. Szabó Zoltán, a *Szerelmes földrajz* szerzője, egyik legeredetibb és legeredményesebb nemzetfilozófusunk a harminchárom részre szakítottság korában, a hatágú síp egyik tárogatójának felejtethetlen kezelője, az ilyen képződményeket írta le, mint „az államhatárokon belül maradó virtuális vasfüggöny” vagy a „népkiküszöbölés”. „A nemzet? A nemzet szó, amióta államosították, köszhasznátú tartalma szerint magában foglalja azokat, akik a magyar ország (sic!) területén élnek, a magyar állam ama drót határaitól bekerítetten, amely a magyarok kétharmad részét a magyarok egyharmad részétől választja el szögeivel”. Ugyancsak tőle származik a fontos – és sajnos ma is táguló, ismétlődő érvényű árnyalat, miszerint: „a második világháború alatt a magyar szellemi életben a népvesztő nemzetmentők és nemzetvesztő népmentők néztek farkasszemet egymással”.

Rákóczitól Rákosiig, Kézsmárktól Kőhalomig a betelepítések, az erőszakkal megváltoztatott demográfiai helyzet ellenére, a bontások után is tisztán, egységesen felismerhető az egykori ország arculata. Még mára is megbontatlan képazonossága. A csigaház tartósabb egyelőre minden rögtönzésnél, ráépítésnél. Újabb világháborúra volna szükség lerobbantani az imázs folytonosságát. Pedig a kövek soha sehol még annyira sem adnak hangot a tiltakozásnak, mint a deportáltak. Miért is nem ordít legalább a táj. De mit is érne, ha csak a tájak kiáltanának az égre?

„...Jobban ékesíti a kart” – mondja Petőfi – „és mi mégis láncot hordunk”. Igen, olyan volt, hogy a magyar ország (így Szabó Zoltán-osan mondom és értem) szünetelt, de a magyar irodalom soha. Az a „vasszögekkel veretett...”

A kosztümös korok valamennyi hangulata, mintha egyetlenegynek megjelenítéseként, most itt van szimbolikusan a *Rákóczi zászlai* hatodik kiadásában is (Hét Krajcár Kiadó, 2003). Az előtt a hallatlan esemény előtt is tiszteleghetünk vele, hogy annyi minden után végleg leépítik, megszűnőben a magyar honvédség. Letagadhatatlan, hogy bizonyos szempontból ez Verecke óta végre egy monumentális mélypont. Miközben más szempontból diadalként ünnepelhető vívmány, eredmény. A kockázatok és mellékhatások tekintetében végkifejlet ugyebár.

A zászló, ha úgy vesszük, még Nagymajténynál letörtött úgyis. A többi csak hadfiviselet kérdése. Néprajzi múzeumokban gazdag és festői „rubáska”-típusok közt ott árválkodhatnak különböző fejlődési fázisai a mundér becsületének. Kacagány, röhögény... fapofa, fakabát. Fatalpú tájviselet, egy adott időtájban. Nem semmi – mondaná az új stílus elnéptelenkedés. Hiszen mindig szokás volt feljegyezni: ki alatt vala aszály vagy jégverés. Ítéletidők. Sámson, Saul, Béla és Bottyán megvakulásának freskói. Nemcsak az idegenvezetőkkel és muszkavezetőkkel beszélő köntöseink. Dolmányok, menték, sujtásos nadrágok, melyekért Madéfalván is csak veszedelem volt a bér. Kincstári gatyák, már mióta úgyis nyereg nélkül üljük meg a legmérgebb, legmakrancosabb követelményeket! Legalább illő késéssel, kíméletből, bár a budai basának be szabad jelenteni a jó hírt, hogy hivatalosan is megszűnt a magyar katonanemzet?

Ma már halott apósom, a közhonvédből lett ifjú gulágrab, 1945. április negyedikén esett fogságba Győrnél, korántsem legeslegutolsónak begyűjtött kis sakkfigurájaként a harci cselekményeknek, melyekről egy érdekes számítás, konvenció, szentencia eredményeképpen aztán fél évszázadig azt harsogták, hogy ekkor már Magyarország „felszabadítása” befejeztetett. Végül a kárpótlási jegyek máig elhúzózó kutyakomédiájával újból megalázták Budapesten, aki

el mert élni az újabb „felszabadulásig”, avagy helyettük a határon túlinak becézett utódaikat, akik egy előzőleg már emeletesen megalázott magyar sors megtestesült következményei voltak. Vashiányosak az acél hazug diadalmai után. A magyaroktól még a történelem logikáját is megvonták, bevonták, elkobozták mindenütt. Hányszoros túsók, mi! Már születésünk előtt hadifogságban és száműzetésben.

Rákóczi vállig érő szép haja a kopaszok és parókások korában. Az első kortársak Savoyai Ajgén és Vivaldi Antal... Rodostó olyan nekünk, mint Krasznojarszk, Arhangelszk, Kolima, Vorkuta lesz a későbbieknek. A fehérek közti európaiaknak. Minden csatlakozásunk egy temetőjárás is. Öregemberfejű meztelen Ámorok az oszlopokba fagyva, és a kamarilla szaglászó vigécei a korabeli világhálón. Franklin valószínűleg ilyenek ellen gyűjtötte be a villámokat.

„...S kisidő múltán megindul visszafelé a had, ugyanazon az úton, ahol jöttek. Most is egyenként ugratják át a kis szakadékot, s bizony időbe telik, amíg csak az első kompánia is átér – hát még egy egész zászlóalj! Hát még egy regiment! S mennyibe, míg az egész dandár!...” Mint a juhocskák a mesében, az elálmosodásig. Valaki mindig mindenütt elrontja a dolgot. De ez sajnos a trencsényi csata lesz abban a fogalom-hadifogságban, ahol a két szélső barakkban laknak Doberdó brigadéros és Donkanyar generális urak, szemben többnyire sosem egy orosz, egy olasz, egy osztrák, egy román, hanem egy-egy Pálffy, egy-egy Károlyi a császári oldalon, a bolsevik oldalon, vagy éppen átállóban.

Abban az európai pillanatban a Habsburg-állam abszolutisztikus gesztusára csak a magyar társadalom válaszott, tiltakozott felkeléssel. De az az európai trend akkor Ausztriát választotta, a Rákóczinak szövetségesként ígérkező cár is titokban ellenünk ajánlotta fel szövetségét. Vanak itt örökre megfejthetetlen titkok, de kérdezni csak szabad: meddig lesz, meddig marad valaki, aki csángóföldtől

Sopronkőhidáig legalább mint egy frontátvonulást megőrizze hajdani sebesülések, amputációk, balesetek sajkáját, helyét, legalább a hegeket? Hogyha Magyarország egyéb domborzata néha kihagy, szünetel is, de a magyar literatúra, a nyelv még meddig lüktet? Siklóstól Szilágyságig, Lendvától Munkácsig... Különben piros csizmák nyomát a pennák sűrűfekete vaddisznónyomait, Házsongárdok ormát valóban hóval lepi be a tél.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

ADY ENDRE JAJDONBAN

1.

Szilágyi István regénye körül nem alakult ki kritikai kultusz, bár szóban igen sokan állítják, hogy az elmúlt negyven év legjobb regénye. Kívül esik azonban az irodalmi divatokon, írója nem vállal olyan közéleti szerepet, aminek jelentős reklámértéke van. Nem pártpolitikai tényező, nincs jelen publicisztikáival a napi közbeszédben. Jellemző módon akkor beszéltek a legtöbbet róla, amikor visszautasított egy nagy összegű (két-három évi kolozsvári átlagkeresetnek megfelelő) díjat – amit évtizedes munkával megteremtett művéért egy gyorsan nyélbeüthető beszélgetéskötet alkotójával megosztva ítélték neki.

A Kő hull apadó kútba a maga idején rendkívüli siker volt ugyan, de nem teljesítette be azt az elvárást, ami a közvéleményben az úgynevezett „erdélyiség”-ről kialakult. Nem közvetlenül (ideértve a könnyen dekódolható parabolákat) a kisebbségi sorsról, a diktatúráról, a túlélésről s effélékről szólt (látszott szólni). Nem volt direkt módon „társadalmi” (nemzeti, kisebbségi közösségi, stb.) üzenete. Nem robbantott formát, nem váltott paradigmát. Nem volt körülötte botrány. Így aztán remekmű léte ellenére nem alakult ki körülötte mítosz.

GYEPSOR, 2.

Pedig Szilágyi olyan író, akinek minden szavát komolyan kell vennünk, kétszeresen is. Részben azért, mert a szöveg párvját ritkítóan megdolgozott (már-már túllontúl is szép), s a lehető leghatározottabban jelenti önmagát,

maga a teremtett *nyelv* (nemcsak nyelvtani, hanem esztétikai értelmekben) a mű. Részben a regény valóságra vonatkozathatósága, minden szempontból érvényes realizmusa, referencialitása okán.

Magam egy helyen bizonytalanodtam el a valóságra vonatkozathatóság kérdésében, s véltem úgy, hogy az adott motívum csak a poézis szülte túlzás. Szilágyi a jajdoni éjszakában követ cipelő Szendy Illkát útja egyik pontján rendszeresen megijesztő nagy bagolyról írt. Ez kissé túlírtnak tűnt. Baglyokkal magam is találkoztam, esti és hajnali erdőkben, de azok vagy önfeledten vadászgattak tovább jelenlétemben is, vagy némi mélabúval hunyorogtak. Aztán megtudtam, hogy éppen a leggyakoribbnak számító macskabagoly az, amelyik fészke környékén nagyon agresszív lehet.

Így tehát, amiként a regény egészében, itt sem történik más, mint hogy egy valóságélem, függetlenül a tökéletesen megbízható ábrázolástól, nemcsak önmagát jelenti, hanem esztétikai és metafizikai funkciót is kap. Ettől azonban nem lesz kevésbé hiteles. A referencialitás és a zárt, írói világteremtés nem zárja ki egymást (– ami Ottlik *Iskola a határon*jának is a legfontosabb esztétikai eseménye). Szilágyi regényei úgy hermetikusan zártak és nyitottak, mint a mítoszok: az ember és az őt körülvevő világ kapcsolata megbonthatatlanul zárt, de a dolgok a maguk közvetlenségében is megőrzik rejtelmességüket, és ezen keresztül kozmikus üzeneteket közvetítenek.

A valóságélemeknek a *Kőhull*ban meghatározó szerepük van, de a regény nem a valóságról szól, a fikció a lényege. Ez értékeli föl tárgyi rétegét: ettől lesz belőle költészet, így hitelesíti azt, ami túl van rajta.

Vagyis művészi értelemben ez a vonulata semmiképpen sem szakítható ki eredeti összefüggéseiből, önmagában éppen úgy nem meghatározója a regény egészének, ahogyan egyetlen más, hasonló súlyú eleme sem.

Mégis, ez a valóság, a világgal összekötő szálaktól és a regény esztétikai rendszeréből kiszakítva is fontos lehet számunkra, funkcióitól függetlenül is van önálló élete. Valahogy úgy, amiként az olyan fényképek, amelyek háttérben olyan időközben elpusztult építmények, részletek bukkannak föl, amelyeket csakis ezek alapján lehet rekonstruálni. És az e munkával foglalkozók számára teljességgel közömbös lehet, hogy a felvétel középpontjában álló figurák kicsodák.

A továbbiakban azt kívánom rekonstruálni, amit az író vélhetően nem tartott döntő fontosságúnak, de mégis meglepő pontossággal és teljességgel ábrázolt.

2.

Szilágyi nem közli direkt formában, hogy regénye pontosan, év szerint mikor zajlik. Ennek ellenére az nagy biztonsággal meghatározható. Az egyik megoldás az lehetett volna, amit a regényíró realizmusának ellenére is bizonyíthatóan megőrzött szabadságát látva elmulasztottam. A regénybeli Jajdonról tudjuk, hogy az Zilah, és Szilágyi leírja egy haragnak a templomtoronyba emelését, majd föl-szentelését. Alig hiszem, hogy maga az esemény fikció lenne. Megfelelő helytörténeti ismeretek birtokában pontos évszámot kaphatnánk. Azt ugyanis kiszámolhatjuk, hogy a történet idején a hősnő 26 éves, a haragszentelésre pedig a konfirmációja utáni nyáron, tehát tizenöt éves korában került sor.

De Szilágyi, ha a regény alakítása ezt megkívánja, hajlik arra, hogy az idővel játsszon. Egy helyütt a jó jajdoniak mint valahai eseményt említik patakjuk áradását, amely házakat sodort el. Ez az árvíz azonban a regény más módon meghatározott ideje után egy évtizeddel pusztított. Ady számol be róla, 1913-ban. A történet abban az évben

zajlik, amikor egy nagy állatvásárt követően – a szöveg szerint – 2000 hízott marhát vagoníroztak be. A vásározók arról beszélnek, hogy hamarosan háború lesz, az oroszok és a japánok közt. Ebből kikövetkeztethető, hogy a regény jelen ideje nagy valószínűséggel 1903, hiszen az említett háború 1904-ben kezdődött.

Amiből viszont még valami következik. Szendy Ilka, ugyancsak a szövegből kiszámolhatóan ekkor huszonhat éves. Ez pedig azt jelenti, hogy nemcsak úgy nagyjából akkor koptatta Jajdon-Zilah utcaköveit, amikor Ady eszmélkedett ugyanitt a magyar valóságra, hanem egyazon évben (1877) is születtek. Ha tehát Jajdonra vagyunk kíváncsiak, nyugodtan kérdezhetjük Adyt – Zilahról.

Ady egyébként, Nagyváradal összevetve a városkát hanyag eleganciával *lefaluzta*: „Ez a nyugtalan, zsidós, intelligens város sok mindent átformált bennem, amit a falu, Nagykároly, Zilah és Debrecen, tehát a falu, formált meg.”

Nem nehéz észrevenni, ami amúgy is közismert: a színesen és gazdagon (ha úgy tetszik: szervesen) polgárosodott Nagyváradot állítja szembe a maradandóság városaival, nagyságuktól, múltjuktól, közigazgatási szerepüktől, akár gazdagságuktól, sőt, érzelmi kötöttségeiktől is függetlenül.

A már említett, helyi szinten kétségkívül tragikus árvízről beszámolva pedig így jellemzi diákkora városát: „... szép a város, szép és szegény, ahogy illik a nagyon régi nemességhez, az Idő félretolta, fényes címerű és kopott ruhájú arisztokráciához. Kikerülik az utak e régi »Hadak útját«, nem őrzi Erdélyt, s régi, nagy erejű iparosságát elölték a gyárak s a más városokat nőttető új viszonyok. Már a tímároknak s a csizmadiáknak is befellegzett, mert még bocskor sem kell annyi, mint régen: kevesebb bocskort nyú el ma a környéki oláh is. Pompás szőlőhegyei se hoznak sok hasznot, csak arra jók, hogy tüzes boraikkal a zilahi szőlős-

gazdák szívéből mosogassák a bánatot és a gondot." És „kicsi, a világból kimaradt város”-nak mondja.

Szilágyi ábrázolása szerint „A jajdoni ember ekkor még nem ismert más létlehetőséget, mint az ittvalót.” Hősnője azon tépelődik, hogy „vajon lehetne-e másmilyen is e jajdoni lét, mint amilyennek ő találja, amilyenként örökül kapta, és ugyanakkor olyan-e vajon, mint amilyennek látja, felfogja, ismeri? Ha pedig valóban ilyen, s nem is volt soha más ez a gödörvilág, honnan az elkívánása annak, hogy más legyen?”

Az írói narratíva szerint: „... Szendy Ilkát éppen ez az átérzetlen – s mert adott – mérlegeletlen állandóság tette vágyakozóvá. Bár ki tudja, hogy zaklathat-e változásra vágyás, ha nem ismerünk olyan élni-lehetséges életváltozatot, mellyel a sajátunk felcserélhető lehet. Hacsak nem képzeletbelit.” Szilágyi persze nagyon is tudja. Az ember olyan lény, hogy az is hiányozhat neki, amit sem nem próbált, sem nem ismer, de még el sem nagyon képzelhet. Máskülönben miért szomjazik például szabadságra?

Amúgy persze elegendő lenne annyit tudnunk, hogy mindaz, amibe bebocsájtást nyerünk, a millenniumi időket követi, amikor, már az új században, kezd sötétedni az ég. Tömegesen kelnek útra azok, akik az emberibb megélhetést idegenben keresik. Ady idézi társasága bon mot-ját: „A magyar kivándorlás... a menekülő forradalom”. Ami a Szilágyi-regény háttérét adja, azt akár Adyval is elmondhatnánk. Szilágyi egy televíziós beszélgetéséből tudjuk, hogy a zilahi tímárok cég- illetve ipartestületi könyveit család örökségként őrzi. És tudhatjuk azt is, hogy gyerekkorát Zilah-Jajdonban töltötte, igaz, regényideje után vagy négy évtizeddel.

Aki látott akár hatvanas-hetvenes években impériumváltás sújtotta, „második vonalbeli” magyar kisvárosokat, megsejthetett valamit abból, amit az óslénytan tudósai a milió évekkorábban kihaltak vélt bojtosúszójú hal csoda-

számba menő előkerülésekor érezhettek. Ezek a kisvárosok valóságos rezervátumai voltak egy valaha létezett mentalitásnak, valósággal középkorias patinájuk volt. Ámulhatott az odalátogató – és szenvedhette az áporodottságot, aki arra kényszerült, hogy beledermedjen. (És persze, igyekezett azért őrizni is, hiszen *nemzeti* identitása aligha köthette *államához*, de az őt magáénak nem valló szocialista Magyarországhoz se teljes lélekkel. Így kényszerült arra, hogy az időben, a múltjában keressen magának hazát, és ezzel konzerváljon olyan vonásokat is, amelyek ellen már nagyapái is lázadoztak. Vagyis történhetett bármi, Szilágyi számára igenis lehetett megtapasztalt valóság a városka majd két nemzedékkel korábbi világa, pontosabban lehettek erről a világról személyes benyomásai.

3.

A *Kő hull apadó kútba* részben a háttér furcsán összegyűrődött zsúfoltsága miatt is túlságosan sok helyre sorolható, azaz besorolhatatlan regény.

Így aztán Szilágyi műve társadalmi, lélektani, fejlődés-, sőt családregegy és parabola egyszerre. Talán még történelmi regénynek is nevezhetnénk, hiszen nemhogy nem jelen idejű történetet mond el, hanem olyasmit, ami nem is történhetett meg máskor és máshol, mint amikor és ahol. Igaz ugyan, hogy nincs olyan nagyon messze sem térben, sem időben, de mégis: aligha van közelebb, mint mondjuk az erdélyi fejedelemség fénykora, vagy Rákóczi szabadságharca. Vagyis az idejébe való visszavágyás éppen olyan megvalósíthatatlan, mint ahogy hősnője is hiába álmodja magát orgazmusának pillanataiban a fejedelem karjai közé.

A történelem a maga módján nemcsak megjelenik, hanem be is épül a regény metafizikai valóságába. Ráadásul

nemcsak egyetlen síkon, hanem rétegzettségben. Mondhatnánk szélességben és mélységben tagolva. Emberi kapcsolatokba épül, meghatározza a hősoket gyötrő szeretetlenség formáit, történelmileg meghatározott a magányuk, teljeség- és szabadságvágyuk, meghasonlottságuk, kitörési kísérleteik, lázadásuk és bukásuk, még a tébolyuk is.

Szendy Ilkában egyidejűleg dolgozik rendkívül erős, mondhatni elháríthatatlan társadalmi identitása, és ez ellen (így önmaga ellen) lázad ugyancsak nagyon stabil személyisége, illetve személyes identitása, ami már önmagában is skizoid, de legalábbis ambivalens vonások jelenlétét feltételezi. Ezek pedig élete szerencsésebb alakulása esetén, sorsszerűen jelentkező tragédiák nélkül sem ígértek volna sima, a környezetbe simuló életet neki.

Eközben a rendkívül gazdagon rétegzett mű egyes rétegei szervesen egymásba épülnek, valamennyi önmagában is teljes értékű, abszolút hiteles marad.

Hiteles minden: az anyagok és technikák, a városkép, a tájleírások, a kor gazdasági világa, a hiedelmek bemutatása, a lélek gyűrődéseinek ábrázolása, a térség hegy- és vízrajza, a figurák mozgatása, vízióik, örültségük rendszere, a regényidőbeni visszatekintés, még a természetábrázolás is hibátlan (gondoljunk a már említett bagoly-motívumra). Ilka gondolkodásmódja, intellektusa, éleslátása, pontos lélekelemzésesei kicsit zavarba ejtenek ugyan, de ne legyünk földhözragadtak: nem minden a műveltség. „Tudsz olyasmiket, amiket nincs honnan tudjál” – mondja Béla bácsi Ilkának. Ez csak egyet jelenthet: Ilka tragédiájának döntő személyes oka, hogy túlságosan intelligens, kiemelkedő képességei okán elviselhetetlen neki az a közeg, amelyben mások otthonosan mozognak.

A *Kő hull*ban Szendy Ilka belső világának fölépítéséhez nélkülözhetetlen az őt körülvevő világ megmintázása. Tekintsünk el attól az amúgy megkerülhetetlen tényről, hogy a regény természetesen nem egyszerűen a múltról szól,

nem a századfordulós Zilah világának, korlátoltságának, bezárultságának bírálata, hanem a fojtottságáról, az emberi élet kiteljesedéséhez szükséges szabadság elemi erejű hiányának, egy minden szempontból zárt társadalomnak, olyan közegnek a hatását (is) elemzi, amelyiknek lényegét jelenti az egyén totális ellenőrzésére való törekvés stb. Vagyis a megírás idejét és helyét (balkáni szocializmus, pártállam, Ceausescu-éra) jellemző atmoszférát messzemenően meghatározzák mindazok az embert nyomorító, a létezését korlátozó torz vonások, amelyek a regény hősenek-hősei-nek életkatasztrófájában is döntő szerepet kapnak. Az író valósága és a regény fikciós tere a történesek metafizikai-spirituális valóságát illetően igen közel áll egymáshoz – anélkül azonban, hogy a regény e szempontból történő olvasásához valamiféle ösztönzést kapna az olvasó. Ez indokolja, hogy a továbbiakban a regénynek a társadalmi környezetét úgy vegyük szemügyre, hogy megfelejtkezünk a megírás idejére vonatkoztathatóságáról.

Szilágyi ezt írja: „A megmutatkozáshoz szabad tér szükséges, tiszta felületek. Oly kitöltetlen térségek kellenek a másik lelkében, gondolataiban, érzelmeiben, oly térségek, melyeket nem zsúfoltnak tele életgondok, alantas indulatok, sem haszonhajhászás, sem a bármi áron való fennmaradás kényszere. Így tehát egy másik, egy magát kereső lélek e tisztán maradt felületek előtt akárcsak egy árnyjátékot követi saját vergődéseit.” Aligha kell bizonygatni, hogy ez egyként vonatkoztatható a regény történetének és megírásának idejére. A közös bennük a szabadsághiányos világ okozta torzultság képe. Ami persze az egész mű alapszövegét meghatározza: mert minél messzebbre bujdosol az író mindennapjai elől, annál bizonyosabb lesz, hogy nem hallgathatja el azok gondját, hiszen végeredményben a maga életének szabadsághiányos állapota foglalkoztatja. Nem sajnálni akarja magát, s nem is gondjait a múltba visszavetítve akar panaszkodni.

Tudja, hogy az alapkérdés, minden esztelen aktualitás ellenére nemcsak regionális, nemcsak korához kötött nyomorúság, hanem az emberi létezés alapképlete. Tartós metafizikai valóság, amely aktuálisan a legkülönbözőbb formákban jelenhet meg. Ez azonban nem mentesíti az írókat az alól, hogy éppen a saját világában való működés specifikumaira ügyelve gondolkozzék róla.

„Magamat kezdtem faggatni, s rájöttem, mióta... hozzá-
m szegődött, egyvégtében azt figyelem, mint packázik a legkülönbözőbb fenyegetésekkel. Ezért én őt különösebben sohasem csodáltam (sok egyébért igen), de az, ahogyan önmagával szemben kiprovokálja a veszélyeztetettséget, s azzal eljátszik, az titokban hallatlanul izgatott” – írja Szilágyi István. Nem valamiféle írói munkanaplóban, nem önálló életét élő hősről. Szilágyi Domokosra emlékezik így.

4.

„A rendi társadalom pedig általában nem asszimilál. Pontosabban nem az egész közösséghez asszimilál, hanem egyes kasztokhoz, csoportokhoz. Az egész közösséghez való asszimilálás csak a polgári társadalomban kezdődik meg... Nem akarom azt mondani, hogy az asszimiláció *csak* társadalmi kérdés, és a társadalmi kérdések megoldása az asszimilációt probléma nélkülivé teszi. Az azonban bizonyos, hogy az asszimiláció legelső kérdése mindig az: mi az a társadalmi közeg, ami asszimilál? A múlt század második felének magyar társadalmá pedig a feudalizmusból éppen kibontakozni kezdett, ezen a fokon megrekedt, tehát egy szűken és részlegesen asszimiláló társadalom volt” – írja Bibó István, a nemzeti asszimilációra utalva. Szavainak értelmét azonban kiterjeszthetjük a társadalmi jellegű asszimilációra, az egyes társadalmi ré-

tegek, csoportok közötti kapcsolatokra, emancipációra, mobilitásra stb. is.

Jajdon légkörét tehát korábbi évtizedek atmoszférája határozza meg. Annak a 19. századnak az emléke, amelyikben a rendíthetetlen rendiség kötelékéből 1848–49-ben kirugaszkodott a feudális vezetőréteg, de aztán nem tudott alkalmazkodni az általa megsarkantyúzott idő tempójához. Képes volt arra, hogy forradalmat csináljon, de arra nem, hogy megváltozzék. Szekfű Gyula tömör összefoglalása szerint: „A 48-as törvényhozás papiros-szabványai nem voltak elég erősek a régi társadalmi tagozat lerombolására és újnak a kialakítására: a jogegyenlőség főúri, köznemesi, jobbágyi osztályok közt társadalmi téren inkább csak névleg valósult meg, rendek nincsenek többé, de mágnás, gentry és pór, azaz kisgazda és zsellér továbbra is külön egyéniségek, melyeket az általános magyarság többé-kevésbé tudatos érzésén kívül alig köt össze valami. Átmeneti formák vannak ugyan, de egészében véve e három típus éles határoltságban vehető szemügyre.” Figyelemre méltó, hogy polgári-iparos elemek említésre sem kerülnek.

Szilágyi ábrázolásában a jajdoni mindennapokban és a lelkekben töretlenül és szinte kasztrendszerre meredve él tovább a rendiség, miközben jogilag már elmúlt, és az alapját adó tulajdonviszonyok átalakulnak. A régi struktúrákat a tehetetlenség nyomatéka látszólag sértetlenül rögzíti, de hiányzik mögülük az egykori valódi stabilitás, az a szilárdság, ami nemcsak korlátoz, hanem biztonságot is ad. (Gondoljunk arra, hogy Ilka cselekedeteikben, életvezetésükben oly magabiztosnak látszó szülei – különösen anyja, de ez nem csak szokványos anyai aggályoskodás! – gazdagodásuk, a hagyományos rendben betöltött biztos pozíciójuk ellenére is gyakran sóhajtanak föl aggodalommal.)

A városka egymással ütköző szerkezeteket konzervál illetve termel ki. Az egykori elit lecsúszik, már csak a méltó-

ságot tartja. Ilka napszámosa, a város hagyományos társadalmi szerkezetén kívülre zuhant Faggyas szóvá is teszi, hogy némely hivatali emberek, hogy senki ne lássa, nem átallják a pince mélyén maguk fölfűrészelni a fájukat (és nem őt, a napszámost fizetik). Mintha csak a szekfűi láttelepet akarná igazolni: „A szegény hivatalnoknemes külsőleg él, hogy *lássák*, s ahelyett, hogy a lelki műveltség terjedésével a külső életről leszokott volna, még utánzókra tesz szert, s életmódját, melynek pusztulásra ítélt osztálynál megvan a természetes jogosultsága, egy újonnan feltörekvő rétegre is kiterjeszti.”

5.

Jajdon történelmi értelemben többszörösen is határhelyzetben fekszik. Korok, társadalmak, történelmi régiók határvidékén.

Az Europa Occidens keleti peremvidékén, ahol szinte látótávolságon belül van az igazi Nyugat, és szinte mindenben érezni a Kelet dermesztő sugárzását. Ezen a vidéken épülnek gótikus templomok, amelyeket alkalmasint még kései századokban is fölgújthatnak kalandozó tatár csapatok. A város nem igazán város, lakói valójában csak „kifelé” polgárok (ahogy a dzsentrí életvitelében, úgy az övében is a látszat őrzése uralkodik!). Jajdon-Zilah életvitelére a külső világ feudális-rendies tagolódása a jellemző.

Mindennapi életében ott a nyugati értelemben vett „mozgás”, és a Kelet stagnálása. A város rendje mégis inkább halott rend, így nem is igazán rend, csak annak elmeszesedett váza, ahogyan Bibó István nevezte „a mozdulatlanság rendje”. Szűcs Jenő kifejezése szerint ez „a prolongált feudalizmus” világa, s ugyancsak az ő gondolatmenetéből idézve: itt a a nép megmaradt naturális sokaságnak, századokon át lehetett *civilis societas*, de nem fejlődhetett ki

a belőle *civil society*. Ide csillan még a Mediterraneum kultúrája, de a Barbaricum hiedelemvilága, a keleti sztyeppék Ázsiáig nyújtózó mítoszrendszere is kísért. Finoman mutat ebbe az irányba a névhasználat (a szőlőmunkás Dénes – Dionysos, a bonyodalmak okozója Ilka – Ilona – Helené), és ezt érzékelhetjük abban is, ahogyan Mari megpróbál férje ügyében bizonyosságot szerezni: a hivatalosságon keresztül (mintha az occidentális-polgári rendszer működne), archaikus varázslataival – „ráböjtöléssel”, és az ortodox pap segítségével.

De eljut idáig, ha nem is abszolút naprakészen a Nyugat magaskultúrájának üzenete is. „Te nem olvastad sem Schopenhauert, sem Nietzschét:” – mondja Ilkának Béla bácsi, aki viszont – ebből következően – olvasta őket. Mert másként nem tudhatná, hogy azok a metafizikai problémák, ami úgy képezi beszélgetésük tárgyát, hogy Ilkának fogalma sincs róla (honnan is lenne?), a kor nyugati gondolkodásának alapképletei. Ahogyan a történet egészét belemegve a bűnnek meg a bűnhődésnek dosztojevszkiji problematikája a nietzschei kérdéskörnek az ortodoxiára épülő mutánsa...

GRÓH GÁSPÁR

CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC MAGYAR RÉMMESÉK

Nándorfehérvár Zelma

– És akkor történt veled valami, Amálka, azazhogy, bocs, Zelma? – kérdezte Szépasszony, miközben fogpiszkálót szúrogatott a fokhagymás-zelleres krémsajttal kent kifliszeletkébe.

– Nem, azon kívül semmi különös – felelte Zelma. Szívesen megkóstolt volna egy szendvicskét, de a fokhagyma illata visszariasztotta.

– Családoddal sem vesztél össze?

Zelma fejét rázta

– Bátyáddal? Szüleiddel?

Szőlősgazda komoran nézett a rizlingje arany szemébe; Zelma annakelőtte az ő unokahúga volt.

– Nem, nem. Miért is vesztem volna össze? Szeretem őket. Azelőtt is, most is.

– De most már...

Rezesorrú Drámairó nem egyszerűen fütyült a fokhagyma szagára, hanem buzgó falatozásával egyenesen arra törekedett, hogy lehetét minél gazdagabban ízesítse a krémsajtba bőven kevert aprítóra vágott girizdek lelke. Ha valaki Napóleonnak, vagy Viktória királynőnek képzele magát, annak a története elmegy sóban-vízben. Más esetek viszont mélyreható fűszerezést kívánnak.

– Most... most is... miért ne... mindazonáltal... – Zelma végre megtalálta a kibúvót – ők tudják.

Szőlősgazda már újabb pohár arany tekintetével farkasszemezett; nem tudta. Nem és nem.

Volt unokahúga homlokán bánat hullámai futottak tova, kis híján megsimogatta bácsikája eres kezét, de megerősítette magát.

– Nem tehetek róla. Egyszer csak úgy éreztem, hogy Nándorfehérváry Zelma vagyok. És ebben azonnal abszolút biztos lettem. Semmiben sem voltam azelőtt ennyire bizonyos, mint azon a délután: kinéztem a kertbe, esett a hó, vastagon megült a fenyőfa ágán, egy rigó fürdött benne. És én tudtam végre, hogy ki vagyok: Nándorfehérváry Zelma. Azonnal indultam a városba. Nyakamba vettem a hivatalokat, hogy papírjaimat javítsák át a valódi nevemre.

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

A Világhíres emberek dicsősége

„Akik azonban jól viselkednek itt (mondja tovább a tolmács), vagy akik egyéb módon szereznek érdemeket, azoknak Fortuna úrnő másképpen ajándékoz halhatatlanságot.” „Ugyan miképpen?”, kérdezem; „dicső dolog az, ha valaki halhatatlanná válik; kérlek, mutassátok meg nekem is, hogyan történik ez?” S megfordít engem Mindenleső, és felmutat ugyanezen palotának a nyugati oldalán egy még magasabb helyre vagy kiszögellésre, amely szintén szabad ég alatt volt; alulról lépcső vezetett fel, annak lábánál az ajtó mellett ült egy különös alak, az egész testén csodálatosan sok szemmel és füllel (a neve *Censura vulgi*, azaz *Mindenítélő* volt), s aki a hírnév terére pályázott, köteles volt nemcsak felelni neki, hanem megmutatni és mérlegelés végett általadni valamennyi dolgát, amik miatt remélhette, hogy méltó lesz a halhatatlanságra. Ha a cselekedetei közt akadt valami különlegesen jó vagy rossz, feljutott; ha nem, lent maradt. Észrevettem azonban, hogy leginkább a hivatalviselők, a katonák meg tudósok rendjéből kerültek ki a feljutók; a papok, a mesteremberek és a házasok rendjéből kevesebben.

Bosszantott engem módfelett, hogy legalább annyi gonoszt (rablót, zsarnokot, házasságtörőt, gyilkost, gyújtogatót meg egyebet) bocsátottak oda, mint amennyi jót. Megértettem ugyanis, hogy ez csak megátalkodottabbá teheti bűneikben a ferde hajlamú embereket; aminthogy meg is történt, hogy odajött valaki, halhatatlanságot kért, s amidőn tudakolták tőle, mit cselekedett, ami az emlékét halha-

tatlanná emelheti, azt felelte, hogy ő tönkretette, amit legdicőbbnek ismert: kitervelten felgyújtotta és egy nap alatt romba döntötte a templomot, amelyen tizenhét ország emberei munkálkodtak háromszáz éven át. Még Censura is elképedt e szégyenletes vakmerőségen, s méltatlannak ítélvén őt, nem akarta felengedni. Ámde odajött Fortuna úrnő, és elrendelte bebocsátását. Ez a példa másokat is arra serkentett, hogy felsorolják az elkövetett irtózatosságot; az egyik azzal kérkedett, hogy annyi embervért ontott, amennyit csak bírt; a másik, hogy új szidalmakat eszelt ki Isten káromlására; a harmadik, hogy halálra ítélte Istent; a negyedik, hogy a Napot lerántotta az égből, s a mélység közepébe taszította; az ötödik, hogy gyilkosok és gyújtogatók új társaságát alapította az emberi nem megrostálására stb., s mindnyájan feljutottak sorjában; mindez pedig, ismétlem, sehogy sem tetszett énnekem.

Ámde én is felmentem mögöttük, s íme, itt Fortuna úrnő egyik hivatalnokát fogadja őket; e hivatalnokon, akit *Famának*, azaz *Hírnévnek* neveztek, csak száj volt és semmi egyéb. Ahogy ugyanis az alulso tele volt szemekkel és fülekkel, úgy nyíltan ennek minden oldalán a szájak, s az ezekben levő nyelvek éktelen zajt és lármát csaptak; a kedves immortalitatis candidatusnak e kiabálásból az a haszna lett, hogy a neve visszhangzott erre is, arra is. Csakhogy mihelyt éberebben odafigyelek, észreveszem, hogy a lárma, amely mindegyiküket fogadta, lassanként elcsendesül, majd egészen elül, és másvalakinek a neve kezd hangzani. „De hát miféle halhatatlanság ez?“, kérdezem; „hiszen épp csak tőrül-fordul itt valaki, s már el is tűnik az emberek szeme elől, kihull tudatukból meg a szájukból is.“ Így szól erre a tolmács: „Neked ugyan minden kevés. De nézd ezeket itt!”

Odanézek s látom, hogy képírók ülnek ott, és megörökítik a belépőket. S kérdezem: „Miert mivelik ezt?” Felel a tolmács: „Azért, hogy ne múlják el érdemük, mint a hang zengése; így marad fenn emlékük.” De látom ám, hogy a le-

festettek is, mint bárki mást, behajítják a sötét szakadékba, csupán a képét őrzik meg, s hogy mindenki jól láthassa, egy rúdra erősítik, „Ah, miféle halhatatlanság ez?“, kérdezem; „hiszen csak a nevükkel bemázolt papiros és tinta marad itten, ők maguk, másokhoz hasonlóan, nyomorultul pusztulnak el. Minő megtévesztés ez, Istenem Uram, minő megtévesztés! Hát mi hasznom nekem abból, hogy valaki rákeni képemet egy papirosra, magammal meg eközben ki tudja, mi lesz? Azt tehát, ami itt történik, semmire sem becsülöm.” A tolmács hallja szavaimat, eszteleznek mond, s megkérdezi, mi haszon van belőlem a világon, ha mindenki ellenkezve okoskodom.

Elhallgatok tehát; de íme, máris új csalást fedezek fel. Egy olyan valakinek a képe, akit életében szépnek és bájosnak ismertem, szörnyűségesre torzult; másról viszont, aki csúnya volt, a lehető legszebb képet festették; némelyikről két, három, négy kép is készült, s mindegyik más volt; úgyhogy bizony bosszantott már e képírók gondatlansága vagy megbízhatatlansága. Észreveszem hát ennek hívságát is: hiszen ahogy végignézem a képeket, lehetetlen nem látnom, hogy közülük sok elavult, beporosodott, elkorhadt, annyira, hogy már csak nagyon kevésbé vagy egyáltalán nem lehetett felismerni, kit ábrázoltak; némelyeket a többiek elfedték e halomban, s reájuk szinte soha senki nem nézett; ez hát a dicsőség!

Odajön azonban Fortuna, s elrendeli, dobjanak ki néhányat nemcsak a régi és elavult képek közül, hanem az újak és frissek közül is; én hát tudomásul veszem, hogy amiként e kedves halhatatlanság önmagában véve sem jelent semmit, ugyanúgy a szerencse bolondos szeszélye miatt (hiszen hol bevette várába az embereket, hol meg kidobálta őket) semmiben sem lehet megbízunk. Emiatt aztán őt is, meg ajándékait is annál jobban megutáltam. S mi több, vára más részeiben sétálva ugyanígy bánt fiaival: az élvezőknek és gazdagoknak hol bőkezűen, hol szűkmar-

kúan osztogatta javait, s néha váratlanul mindenüktől megfosztotta és a várból is kitaszította őket.

Igazi iszonyattal azonban a Halál tölt el, mert látom, hogy ide, e várba is bejár, és egymás után, bár nem egyforma módon viszi el az embereket. A gazdagokra közönséges nyilakkal lövöldöz, avagy eléjük térdelve láncokkal fojtja meg őket; az élvezőknek mérget kever nyalánkságaik közé; a világ nagyjait ledobálja, hogy nyakukat törjék, vagy pedig kardokkal, puskákkal és törökkel döfködi őket, mindegyiket valami különleges módon úzve ki a világból.

COMENIUS: A világ útvesztője és a szív paradicsoma

PÉLDÁZAT ÉS KÉPISÉG

Krasznahorkai legújabb műve is közel áll a példázathoz, akár csak a korábbiak, és hozzájuk hasonlóan ez is értelmezhető az alapvető létlehetőségeket bemutató „ontológiai regény”-ként. Érzékletes képisége, emlékezetes jelenetei épp a jelenetek közötti éles váltások miatt arra készítetik az olvasót, hogy olyan rejtett gondolati hátteret keressen, amely ellensúlyozza a folyamatos cselekmény és a kifejtett gondolati rendszer hiányát. Viszonylag világosan ki is rajzolódik a történések eszmei váza. Ez azonban nem foglalható tanulságokba, hanem túlmutat a beláthatón, átvezet a lét alapvető – ontológiai – kérdéseire. A lét sokértelműségén pedig megtörik a példázat tükrözése: ami az erkölcsi meggyőződés vagy a hit világában határozott rámutatás, az itt a hiányérzet kifejezőjévé válik. Valami hiányzik a világból, vagy legalábbis el van rejtve. (A könyv ezt az utóbbi, derűlátóbb beállítottságot fogadja el.) Krasznahorkai eddigi műveinek a témáját viszi tovább, ezúttal japán környezetben: a kiismerhetetlen, de elsősorban lehangelő valóságban a helyes életvezetésre törekvő, kereső embert követi figyelemmel.

A mű középpontjában „Genji herceg unokája” áll. (Maga a herceg irodalmi alak, egy 1000 körül keletkezett elbeszélésfűzér főszereplője – tudjuk meg, ha utánakeresünk.) Jeképes szereplő, amire többek között azzal utal a szerző, hogy láthatatlan, legalábbis a vasúti alkalmazott nem képes észrevenni. Az unoka elszökik kíséretől, és egy Kyoto melletti ősi, bár kihalt és némileg megrongált kolostorba megy, mivel úgy hallotta, hogy itt van az a rejtett kert, amelynek képét egy azóta elkallódott könyvben látta, és már évszázadok (!) óta keresi. Részletes leírásokat olvashatunk a kolostor egykori építéséről, egyes részéről, a rendfőnök szintén elhagyott, valamilyen okból hihetetlenül koszos és whiskytől bűzlő lakásáról és az ott talált könyv tartalmáról, magáról a kertről, amely valóban itt van, a herceg azonban végül nem veszi észre a bejáratát, és a nagy lehetőséget – talán végleg – elmulasztva kell visszatérnie. Egyes részekben azonban más szereplők is feltűnnek: a herceg unokáját kereső kísérők, akik egyre részegbben és tanácstalanabban tűnnek elénk, egy félholtra vert kutyája, aki utolsó erejével a kolostor melletti fához vánszorog meghalni és egy a kolostor területén agonizáló veszett róka.

Mit jelentenek ezek és mit keres Genji herceg unokája? Az őrület, a kegyetlenség, a rombolás, a tompa bódulat az emberi, illetve az ember által lezüllesztett világ állapotát jelzi. Maga az elbeszélő többször közvetlenül minősíti ezt, általában a szentély Buddha-szobrának nemes szépségével állítva szembe: „azért fordította el ezt a szépséges tekintetét, hogy ne kelljen látnia, hogy ne kelljen tudomásul vennie, maga előtt, három irányban, ezt a rohadt világot”, „mert az a félrefordított fej az aljasság menthetetlen történetéről fog beszélni félreérthetetlenül, mert az a félrefordított fej a szépségről fog beszélni mindörökre, a mozdíthatatlan gonoszságról és a tehetetlen nemességről, a gyógyíthatatlan közönségesről és a legenyhébb emberi jelenléttől is elporló emelkedettségéről, a kiirthatatlan ostobaságról és a hatástalan együttlézéséről”. Az elbeszélő a megszabadulás módjával is tisztában van. Ezt az emberi kioltásával látja elérhetőnek: „itt már az ima helyét találja meg, a megszabadulását, a fegyelmező jelét annak, hogy innentől az emberi létezés aljas története után olyan kérdések kitüntetett alanya lesz, ahol emberre vonatkozó kérdések többé már nem merülnek fel”. Természetesen itt az emberi alatt nem a szó köznapi jelentését kell értenünk, tehát az emberi kioltása nem embertelenséghez vezet. Ellenkezőleg. Az emberi itt a csak emberi, az, ami elválasztja és szembeállítja az embert a világ többi részével. Végeredményben úgy látszik, hogy a sajátságosan emberi jellegzetesség nem más, mint a céltalan, de vállalt kegyetlenség és rombolás. Erre utal a megkínzott kutya, a tó mellett felszögeezett aranyhalak és az érthetetlen szándékkal feltört és megrongált kolostori épületek látványa. Úgy tetszik, hogy a rossz nem kötődik szükségszerűen a rosszakarathoz, a célirányos kegyetlenséghez. Inkább elkerülhetetlen kísérője valami, látszólag mindettől független dolognak, akárcsak az a „bárgyú erőszak”, ami a vonat hangosbemondó-kisasszonyának „gép-hangjából” árad. Talán az emberi akaratnak (az emberi akarásának), amely minden jelenségben racionális jelentést keres, mindenben a haszon lehetőségét kutatja, és ezáltal jelentéktelen részekre szabdalja a lényegében egységes valóságot. Ez a felfogás mutatkozik meg szélsőséges és kifejtett formában a rendfőnök szobájában talált kétezer oldalas, szinte csak számokat tartalmazó könyvben, amelynek szerzője azt véli bizonyítani, hogy a valóság véges, és csak a véges a valóság.

Az egység felismerése azonban gyógyulást hozhat a csak mennyiségeire redukált, de a jelentéstulajdonításnak konokon ellenálló állítólagos valóság értelmetlenségétől megtévelyedő ember számára: „egy tébolyba zuhant tekintet, egy meg-megroggyant agy megpihenhet, és átélheti, ahogy egy ősrégi, elhomályosult tartalmú gondolat egyszeriben megelevenedik, s egyszeriben látszani kezd, hogy: csak az egész van, és nincsenek részletek”. Az egység ember és világ, evilági és transzcendens alapvető egymásrataltságát és rokonságát jelenti, meglátásához pedig a „szellemi elmélyedés” vezet. Ennek az elmélyedésnek az elősegítője lenne a kolostor, amely rongáltságában azonban már csak részben teljesítheti ezt a feladatát. A beteljesülést pedig a kert meglátása jelenthetné. Feltehetően valamikor a kolostor is az igazi valóság képe volt, jelen állapotában viszont azt már csak igen homályosan képes érzékeltetni. A kert viszont érintetlen. Fontos szempontra irányítja a figyelmet a szerző, amikor a kertnek és a kolostornak is részletesen leírja a keletkezését. Az előbbi teljességgel független az emberi tevékenységtől, míg az utóbbit természetesen az ember teremtette. Saját kultúráját eszerint az ember képes volt már lezülleszteni, a természeti azonban a maga rejttségében még van, ahol őrzi a teljességet. És az igazi kultúra is csak a kozmikus-természeti mintájára hozható létre: az építőanyagul szolgáló fákat a megfelelő időben szabad csak kivágni, az északon nőtt fákból a kolostor északi oldala készül, a hegytetőn állókból a tetőzet stb. Az építő beavatott, aki tisztában van „az ősi és változhatatlan elvek”-kel, amelyek az alapelemekhez kapcsolódnak: „mindössze három dolog ismerete fontos: a napé, a szélé és az esőé”. (A földet nem említi, és ez is több kérdést vethet föl.)

Az alapelvek ősisége és változhatatlansága a hagyomány nélküliözhetetlenségére irányítja a figyelmet. Genji herceg unokájára jellemző, hogy keresi és amennyire lehetséges, őrzi a hagyományt, mind viselkedésében, mind ruházatában. Az elbeszélő például többször említi tradicionális japán öltözékét, amely elüt például kísérői európai ruházatától. A hagyomány nem valami racionális ismeret birtoklását jelenti. Nem kizárólag, és nem elsősorban értelmünkhöz szól, hanem átfogja a teljes embert. Olyan tudatállapot, amelyben a figyelem nagyfokú és a lényegre irányul. (A regény részletező, szabatos stílusa talán a figyelem lankadatlanságát, illetve ennek igényét érzékelteti.) A tudatállapot-változás szükségessége utal a hercegi unoka eszméletvesztése és álomba merü-

lése. A kolostorhoz is akkor talál el a labirintusszerű utcákon, amikor megérezésére hagyatkozik. Mikor a már egyszer megtett út tudatos felidézésére bízta magát, akkor eltéved. Az elbeszélő is kitér a fogalom értelmezésére, világosan foglalja össze a lényegét: „tulajdonképpen nem is jelentett egyebet, mint a tapasztalatra épült gyakorlat előírásainak fegyelmezett, de mindvégig rugalmas, természetes követését, a lehető legkövetkezetesebb eljárásokat és mestereket, végső soron az egyszerű bizalmat abban, hogy van hagyomány, hogy ez a hagyomány a megfigyelésre, az ismétlésre és a természet belső rendjének és a dolgok természetének a tiszteletére épül, s hogy ennek a hagyománynak sem az értelme, sem a tisztasága kétségbe nem vonható”.

A főszereplő kiemelkedik az adott világból, mert ő még tiszteli, részben őrzi, és mindenképpen keresi az elveszett hagyományt, az igazi valóságot és a helyes életet (ez a három természetesen feltételezi egymást). Környezete iránti alázata ember és világ szerves kapcsolatának megértéséből fakad. De ő sem beavatott. (Az elbeszélői hangról talán feltételezhetjük, hogy az! Tisztában van a múlttal, és tudja azt is, hogy hol van és milyen a kert. A mindentudó elbeszélő alkalmazása itt tehát a létszemléleti remény megnyilvánulása.) Genji herceg valószínűleg még beavatott volt, viszont a hagyomány megtörését jelzi, hogy kimarad egy nemzedék, az apa hiányzik. A kihagyott első fejezet – a könyv a második fejezettel kezdődik! – valószínűleg erről szólhatna: a beavatottságról vagy ennek elvesztéséről. A főszereplő már csak öntudatlanul és töredékesen őrzi a hagyományt, alapvetően ő is a véges és romlott valóságban él, viszont rosszuléletei, szédülései számára kényszerítően jelzik környezete hamisságát, a tudata határán felvillanó, visszaidézhetetlen képek és a könyvben látott kert szépsége pedig a végesség értelmetlenségén túli igazi valóság reményét és igényét nyújtják. És a kertben tényleg megvalósul a végtelenség és a halhatatlanság: „egy és ugyanazon mohanövény újabb és újabb szárait hajtott, (...) s nőtt egy nap tökéletesen össze a többivel, egyetlen hatalmas, összefüggő, ezüstbe-játszó, vastag és halhatatlan mohavánkost alkotva”. Ez az egybeolvadó végtelenség tehát cáfolja a matematikus könyvének végső következtetését, miszerint nincs végtelenség, mert két dolog között mindig távolság van. A kertben megszűnt a távolság. (A regényben nagy szerepet játszó két könyv, a matematikai és a kertereket ábrázoló tehát két ellentétes lehetőséget mutat be.)

Genji herceg unokája minden hagyománytisztelete és alázata ellenére – ezúttal – elvéti a kertet, nem figyel föl a bejáratára. A közelébe jut, de a döntő pillanatokban kihagy a figyelme. Úgy látzik, a biztonságvágy tompítja el éberségét: „valami biztos helyre vágyva, valami nyugalmat” keresve mulasztja el az alkalmat. A közönséges embereknek, kísérőinek is ez a legfőbb célja: „visszatérni a biztonságba”, de ez csak részeg álmukban adatik meg nekik, amikor „egyszeriben újra biztonságban érezték magukat”. Nem csak ez a hamis beteljesedés jelzi, hogy a biztonság tévút, hanem az – ezúttal enyhe – földrengést leíró fejezet is a teljes kiszolgáltatottságot érzékelteti, hogy nincs biztos hely. A biztonság illúziója és vágya azért hamis, mert akadály a közvetlen, a kiszolgáltatottságot is vállaló valóságviszonynak. Általa az ember benne ragad az önzésében, szembekerül a saját szűk körén kívüleső világgal, és nem képes az egészre figyelni.

A kert megpillantása azért múlhatatlanul fontos, mert benne testesül meg – valószínűleg már csak benne – az igazi valóság képe. Vagy legalábbis a kert ébreszt rá mindarra, ami az igazi valósághoz vezet. Tehát csak itt lehetséges a hagyomány helyreállítása. Mit sugall ez a hely? Rendet, szimmetriát, nyugalmat, egyszerűséget, természetességet, teljességet. Varázslatos szépséget, amelynek láttán fölöslegessé válik a beszéd.

A szépség a könyv egyik kulcsfogalma. A kolostor egyes részeit és magát a főszereplőt is jellemzi. A szépségben mutatkozik meg az igazi valóság, amely ráébreszti az embert, hogy önző akaratával tévúton jár. A beszéd is mint ennek az akaratnak a szolgálója válik fölöslegessé a kert megpillantásakor, de nem csak ezért. A nyelv közvetett valóságviszonyával szemben a szépségben megvalósulhat a közvetlenségen alapuló életvitel. Valószínűleg ez a végső cél, legalábbis ami még belátható. A kert (a világ) szépségében rejlő üzenet csak átélhető. Meg nem érthető: „végül hatalmas fák nőttek, nyolc hatalmas, gyönyörű hinokiciprus egy kolostorkert udvarán, egy nagy messzeségből érkező felemelő mondat küldötteiként, egy üzenettel szétterülő gyökérzetükben, egyenes törzsükben és finom csipkézetű lombzatukban, egy üzenettel a történetükben és a létezésükben, melyet soha senki megérteni nem fog, hisz megértésük jól láthatóan nem az emberre van bízva”.

A közvetlenség mint magatartáseszmény a léttapasztalat jellegeből következik. Igaz, ez utóbbi kétarcúnak látszik. Főként az

állandó változás, a kiismerhetetlenség jellemzi. Az ezer év alatt a kolostorban „megfordult” szelek kapcsán olvashatjuk: „megragadhatatlanok, mert maguk voltak a létezés, miközben a létezésből mégis ki voltak zárva (...), amelyik egyszer itt volt, az soha többé nem jött vissza”. (Ezek a szavak a mottót – „Senki sem látta kétszer” – is felidéznek, annak egy lehetséges értelmezését nyújtják.) Másrészt a kristályok szerkezete, amely „minden rend alapja”, a világ szabályszerűségét és az ismétlés jelentőségét hirdeti: „felfogja az értelmét annak, amit a kristályrendszerek, a kristályosztályok, az elemi cellák, a kristályalakzatok végtelennek tetsző változékonysága, vagyis a szimmetriatörvények megléte jelent, a szimmetriatörvényeké, a törvényé, amely szerint a halhatatlanság forrása nem egyéb, mint az ismétlődés maga”. A szelek a létezés káoszát fejeznék ki, a kristály az – isteni – rendet? Vagy ami az ember számára örök változásként nyilvánul meg, amögött valójában szabályok működnek, ám ezek „végtelennek tetsző változékonyságuk” miatt emberileg beláthatatlanok? Mindkét esetben lehetetlen a lényeg csak értelmi megragadása, és csupán a teljes személyiség odaadó ébersége – vagyis a közvetlenség – ad reményt. Kérdés marad, hogy mindenhez így kell-e viszonyulni, vagy csak a rend és a szépség világához. Ha a köznapi valóság rossz és szemben áll az isteni renddel, akkor ezzel a valósággal szemben indokoltabb a távolságtartás; ha a köznapiakat is ez a rend irányítja valamilyen rejtélyes úton, akkor az egésszel szemben lehetséges a közvetlenség. Mindenesetre igaz azonban, hogy az ember nem ismerheti meg léte szabályait, ezért életét nem irányíthatja a rutin, hanem állandó készenlétre, éberségre, az éppen adott helyzet iránti figyelemre van szükség. Ennek látszólag ellentmond az író idézett hagyomány-meghatározása, mely szerint a hagyomány „előírásokra”, „ismétlésre” épül. Az ellentmondás azonban fölöldhető, ha a hagyomány alapját nem egy állandó valóságképben, hanem ennek a létre irányuló éberségnek a fönntartásában látjuk, amely valóban irányítható ismétlődő módszerekkel. Vagyis nem a valóság állandósága miatt ismétlődnek bizonyos fogások, hanem a változékonysághoz alkalmazkodni tudó életvitel belső rendje miatt.

A figyelemre épülő, hagyományos életmód nem emberfeletti eszmény. Sőt, leginkább az egyszerűséghez kapcsolódik. Nehézsége abban áll, hogy a túlbonyolított, elrontott világban szinte fölismerhetetlenné vált az egyszerűség mibenléte és fontossága. Pedig

ez a szépség, a kert lényege: „ez a kert magának a kert gondolatának a végső kiteljesedése, mivel a legpontosabban úgy lehetne jellemezni, hogy alkotója »elérte az egyszerűséget«”. Ugyancsak a kert kapcsán emel ki az elbeszélő két, az egyszerűség ellen ható tényezőt: „a kert voltaképpen végtelen egyszerűsége (...), hogy nem látványosság volt tehát és nem cirkusz, és hogy így semmi köze nem volt a kellemességhez és akár az emelkedett, akár a közönséges szórakoztatáshoz”. Semmiképpen sincs szó azonban sivárságról vagy életellenességről. Épp ellenkezőleg, az eszmény a szépségben és annak örömteli intenzitásában ragadható meg: „az egyszerűsége, mely a lényege volt, egyúttal a szépségnek tovább már sűrítethetetlen koncentrációját jelentette, az egyszerűség bűvöletének olyan erejét, aminek hatása alól nem vonhatta ki magát senki”. Némi áttétellel ezeket a vonásokat a művészetben is megtalálhatjuk. A művészi alkotásnak is az a lényege, hogy „végtelenül bonyolult erők révén fejezi ki a végtelenül egyszerűt”. Az igazi művészet az igazi valóságot fejezi ki, sőt, néha talán annak egyetlen menedéke lehet. Az élőlény-szervességű alkotás létrehozására képtelen kor „művészetét” azonban a deszkabódé falára felszögezett tizenhárom aranyhal jellemzi. Ez abból indul ki, ami a végeredmény kéne legyen: a szerves egészből – így azonban épp az ellenkező hatást éri el, nem gazdagítja, hanem pusztítja a világot.

Jelképes értelmű, hogy Genji herceg unokájának rosszullétein mindig egy pohár víz, az egyszerűség itala segít. Ezzel szemben a veszett (vagyis víziszonyban szenvedő), tébolyultan agonizáló róka az emberiség esetleges végleges eltévelyedését szimbolizálhatja. A tévelygő emberiséget képviselik a hercegi unoka részegen botladozó kísérei is. A szépség bűvölete iránti öntudatlan vágyukat valami hamis kábulattal kompenzálják, illetve feledtetik (akárcsak, vélhetően, a kolostor egykori vezetője).

Genji herceg unokája és kísérei felfoghatóak úgy is, mint az általában vett ember két oldalának a megszemélyesítői. A kísérek, a köznapokba süllyedt, értékeit veszített rész keresi az őt felemelni, neki hivatást adni képes, vagy legalábbis ezt kereső szépséget és helyes életvitelt.

(Krasznahorkai László: *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó. Bp., Magvető, 2003.*)

KÍVÜL A KORON, OTTHON AZ IDŐBEN

Írófeleségként, írói ambíciók nélkül emlékezéseket írni nem kockázat nélkül való vállalkozás. Különösen egy olyan korban, amelyik valahogy furcsán lebegett el a magyar történelemben. Hiszen tudjuk: a még ezernyi szállal a régi Magyarországhoz kötődő, inkább a 19. század elejét, mint a már valóban modern, városias kultúrájú országot idéző Jókai vagy Mikszáth akkor voltak a nemzet ünnepelt írói, amikor már Ady és a Nyugat irodalmiszellemi forradalma dörömbölt, s amikor az általuk megírt világ-nak jóformán csak napjai voltak hátra.

Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona visszaemlékezései csak nap-tári értelemben születtek korszakhatáron. Már a modernizmus diadalmas szakasza idején, de lélekben-gondolkodásban legalább fél évszázaddal korábbi atmoszféra jegyében. Mégsem jut eszünkbe olvasásakor, hogy szemlélete, gondolkodásmódja anakronisztikus volna. Részint azért, mert maga teljes egészében az általa mintázott világban él, melynek egységét nem kezdi ki az esetlegesnek ható jelen. Így nem konfrontálódik a 20. századdal, hanem valami poétikus időtlenséget sugároz: a világ látványos átalakulása nem feltétlenül formálja át az emberi személyiséget. Ha mégis, mindenképpen lassabban, mint ahogyan a felszín hullámai vágatnak.

Mauks Ilona előnye, hogy úgy tudjuk: ő nem író. Ezért szakmai elvárásaink helyett merjük csak olvasni és élvezni szövegét. Ami rögtön fölvet egy kérdést: azt, hogy van-e jogosultsága annak az olvasási módnak, amely valamiféle literátus bennfentesség, vájt fülű tudálékosság, (irodalmi, irodalomtörténeti) divatkövetés jegyében elutasít valamit magától, amit máskülönbén jónak tartana? E könyvet olvasva a kérdés könnyen fölmerülhet: Mikszáthné írása alkotójától és tárgyától függetlenül is fölveti a Mikszáth-problémát, azt tehát, hogy az istenáldotta tehetségű és kedélyű elbeszélő, miközben andalít és elérzékenyít, lebilincsel és nem titkolja lesújtó véleményét koráról, egyidejűleg foglal rendszerbe történelmi bűnöket, s bűnbánatuk nélkül fel is oldozza elkövetőiket, mert nem szándékosan vették, mit sem törődik azzal, hogy a világ éppen mivel töri magát. Realizmus? Modernség? Készülő avantgárd? Modern szociológia? Robbanásszerűen fejlődő természettudományok? Ugyan! Vagyunk, akik vagyunk, olyanok, amilyenek. Mesélni jobb. Egymás számára fontosak vagyunk, mert magyarnak lenni ekkor még nem neuró-

zist, hanem egy családhoz tartozást jelentett. A világ pedig, amelyet őrült futásától nem tudunk eltéríteni, csak hadd rohanjon, ha a végzet szerint vesznünk kell, úgyszem menekülhetünk. Fáj persze, hogy fáj, de ki tud okosabbat?

Mikszáth mindezt ki is írta magából. A felesége csak élte – ugyanezt. Azzal, hogy emlékeit rögzítette, megerősítette, amit tudhattunk amúgy is: Mikszáth élete és lényé egy volt az írásaival.

Pedig ez a könyv nem irodalomtörténeti adalékok gyűjteménye, hanem szuverén alkotás. Mikszáthról szól, persze, nem is szólhat másról. Mauks Ilona régi vágású asszony, olyan, aki úgy gondolja, hogy az ura mellett a helye. Ezért aztán róla ír: házasságuk történetéről, a Mikszáthtal és a nélküle töltött évekről, csak úgy, ahogyan az asszonyok beszélgetnek. A gyerekekről, betegségekről, férjük gyöngéiről, és igen, a pénzről, ami nélkül a családüzem nem működhethetne. De a könyv sokszor csak közvetve szól Mikszáthról. És talán mégis közvetlenebbül, mintha direkt módon róla szólna. Azt a világot, annak a társadalomnak a matériáját és mentalitását írja meg, amely Mikszáthnak is a legnagyobb élménye volt, s amiről mindenkinél jobban tudta, hogy örökre vége. Nem azért írta meg, mert azt hitte, hogy örök. Éppen ellenkezőleg: mert tudta, hogy történelmi léptékkal mérve csak percei vannak hátra, vagy talán már nincs is, csak néhány tanúja őrzi emlékezetében. Mikszáthné maga is így ír, s ezzel hitelesíti, amit férjétől tudunk, nem mintha azt bárki is kétségbe akarná vonni.

Ez az asszony igazi tisztelettel szól férjéről, szerényen és öntudattal, hibátlan erkölcsi arányérzéssel. Mauks Ilona érzésben, tartásban, intellektusban méltó társa volt Mikszáthnak, kicsit úgy érezzük, hogy a maga módján és dimenziói között még az írásban is. Mert ez a könyv pontosan olyan, amilyennek írója szánta, s amilyennek – mert maga teremti meg a normáit – lennie kell. Ami talán a legfontosabb esztétikai törvény, függetlenül attól, mekkora és mi végre születik a mű. Mauks Mátyás szolgabíró ábrándos és kissé különc lánya már akkor Mikszáth híve lesz, amikor még csak hall róla. Jókai regényvilágába helyezi, s az első pillanattól kezdve tiszteli szellemét. Akkor, amikor nehézkességét, palócos vidékiességét inkább csak kacagták a megyei nagyságok nyilván igencsak vidékies lányai. Már ebből is kiderül, hogy Mauks Ilona maga is eszes és okos teremtés volt, s bár a maga világában megkövetelt tartás, érzelmi szemérem eleve kizárja, hogy

szerelméről, személyisége intim világáról szóljon, azt mégis megtudhatjuk, hogy Mikszáthhoz viharos, romantikus, elemi erejű szerelem kötötte. Olyan szerelem volt ez, amely akár egy Mikszáth-regény témája is lehetne. Biztosak lehetünk abban, hogy lett is: a szerelmi történetek bonyodalmaikhoz, titkon találkozó fiatalok alakjához, a lelki folyamatok megismeréséhez nem kellett messzire nyúlania Mikszáthnak példáért, modellért. Van itt minden, nem is hinné az ember: lányinrikák, aggódó és tiltó, de mély érzésű, és a kritikus pillanatokban a szív törvényeit az ésszerűség elé helyező szülők, titkos anarchista lelkületű, mély érzésű és a szerelmesek útját felelősen egyengető rokon, a lányszöktetés utáni megbékéltetés, az egymásra találás fellobogó boldogsága mögött egy (Mikszáth anyját is elrabló) borzasztó kolerajárvány apokaliptikus képe, gyermekhalál és válás, az újbóli egymásra találás csendes boldogságának jóvátétele – mindez mintha nem is a valóság lenne, hanem valami bűbajos mese.

Ennek az emlékezésnek a Mikszáth házaspár a hőse, kettejük párhuzamos (és egymást a végesben metsző) életrajzát olvashatjuk. Mauks Ilonából előttünk lesz Mikszáthné, láthatjuk a rövid és tragikus árnyakkal szegélyezett első házassága után, gyermekét elvesztve, férje nélkül küszködni. Különös kettősség ez: a birtokos osztályhoz, a megyei elithez tartozó család a nyomorral hadakozik, sötétség és mennyei derű keveredik ebben, mint egy Mikszáth-, vagy később egy Móricz-novellában, s láthatjuk, miként lehet fölül-emelkedni a válságokon, anyagi és emberi értelemben egyaránt. S a háttérben ott van Mikszáth, ez a gyermeki ártatlanságú és kedvességű ember, akinek lényé mai normáinkkal és fogalmainkkal szinte le sem írható. És láthatjuk azt is, miként lesz a társaság normáira nem sokat adó fiatal leányból, ifjú nőből, fiatalasszonyból nagyasszony, amiről persze ma aligha tudhatjuk, hogy mit is jelentett valaha. Szerencsénkre Mauks Ilona ezt is megírja.

Gyermekkorára emlékezve számol be arról, hogy miként szólt bele neveltetésének alakulásába a szomszédos kúriába érkezett távoli rokon (ebben a világban persze mindenki rokon valamilyen fokon!): a *nagyasszony*, akinek ugyan semmi közvetlen „joga” nincs beleszólni a mások életébe, de a szava mégis törvény. Mert az egyén lehet szuverén, de a társadalomban vannak egyén feletti tényezők. S a gyermek nem csak a saját családjáé: közjő, s nevelésébe a közösség is nyíltan beleszólhat. Mauks Ilona neveltetésébe

is így avatkozik bele a nagyasznony, aki nem tartja helyesnek, hogy egy felserdülőben lévő fiatal lány Mohorán elásva-elvadulva nevelkedjen, ahol a világtól és voltaképpen saját társadalmi közegétől elzárkózva, regényolvasással tölti idejét. Mauks Ilonát ez a beavatkozás mozdítja ki magányából, s végső soron ez dönti el a sorsát. A nagyasznony-epizód egyébként észrevétlenül simul a könyvbe, a szerző nem tulajdonít neki különösebb jelentőséget, mert ezt a beavatkozást természetesnek tartja. Hogy rögzíti, az utal írása egészének értékeire. Mindenekelőtt a pontos ábrázolásra. Úgy megy ez, mint a régi fényképeken. Erős fény, nagyméretű üveglemez, szinte határtalan nagyíthatóság. Ünneplyes arcú emberek, lehetnek ismeretlenek, de öltözetük, hátterük, a képre került tárgyak mind-mind árulkodnak a korról, az erkölcsről, magyarázat nélkül is jellemeznek egy világot. Mauks Ilona is így rögzít egy mára végképp eltűnt, de már akkor is töredékes állapotot. Ennek a világnak a szokásai szervesen formálódtak, eredeti fényük kopottan is nemes. Ahogyan Mikszáth is szerette látni és láttatni, még akkor is, amikor a mögöttük lévő világ összeomlóban volt. Felesége öntudatlan hűséggel rögzíti ennek a világnak a szokásait. A „nagyasznony” példájából egy archaikus szokásrend emléke villan fel. Feltételezhető, hogy a magyarság még a Kárpáton kívüli világból hozhatta ezt magával. Azt sejthetjük belőle, hogy a magyar társadalomban élt valaha, a nemzeti társadalomból örökölt, rejtett matriarchátus. A férfiak a világban éltek, harcoltak vagy az állatokkal foglalkoztak, de az otthon gondja a nőkre maradt. S ennek a gondnak az elvállalása hatalom is volt. Hogy ez miként működhetett, azt a nyelv is tükrözi. Sokan megírták és elemezték, mit is jelent az, hogy az asszonnynak (a szó eredetileg méltóságnév!) a férje az „*ura*”, ami ellen tiltakozhatnának a mai feministák, de a férfinak az asszony a „*fele*”, a „*feleség*”-e, aminek többet a feministák sem várhatnak.

Amit tehát Mikszáthné ír, nem egyszerűen a maga története szempontjából fontos. Őszinte, hiteles és plasztikus, ezáltal nemcsak megragadó, de történeti néprajzi vagy akár szociológiai szempontból olvasva is fontos forrás, mert az íratlan illem, a föltáratlan szokásrend öntudatlan, egy azóta megsemmisült mentalitás rögzül benne.

De forrása lehet a könyv akár az orvostörténetnek is. Mikszáthné két gyermekét is korán elvesztette, férje is igen sokat bete-

GYEPSOR, 6

geskedett, s maga is többször szenvedett a kor jellemző bajaitól. Gondos anyaként, feleségként, jó szemű és éles eszű, a látott és megélt dolgokat pontosan rögzítő krónikásként olyan hitelesen ábrázolja egészségi problémáit, ahogyan minden mást is. Ezek az ismeretek ugyancsak átvihetők a Mikszáthtól ismert világba, és magára Mikszáthra is érvényesek. Ezen keresztül orvosi értelemben is magyarázatot adnak kedélyének hullámzására, s pontosan tükrözik, hogy testi egészségének megrendülése milyen szorosan összefüggött a túlérzékenysége miatti enyhén neurotikus állapotaival.

Természetesen ő nem ilyesmiről akar írni. Sőt, alighanem egyáltalán nem is akar írni, pedig csitri lányként az irodalomba menekül, mint valami romantikus hősnő. S arra aztán végképp nem törekszik, hogy valamiféle társadalmi tablót adjon. A Mikszáthtal váltott levelekből kiderül, hogy maga nem is érezte igazán biztosnak kifejezőképességét, mert a közegében használatos nyelvek (magyar, német, tót, latin) között kalandozva úgy érezte, hogy nem tud elég jól magyarul (ezt néhány megfogalmazása máig iga-

zolja). Nyelvi hibái azonban nem bántóak, sőt nagyon kedvesek, mert nem a nyelv ragyog benne, hanem a szemlélet és az ábrázolás. Mauks Ilona szeme és esze éles, és ettől természetes módon él és mozog minden, amit olvasója elé tár.

Ennek eredményeként amikor Mikszáthról és magáról ír, többet mond annál, mint ami e szűkebb tárgyra vonatkozik. Életük annak a világnak a része, amely nemcsak háttere volt az egyéni életüknek, hanem része, anyaga is. Vagyis ez az egész, együtt és egységében tárgya ennek a könyvnek, mert hősei nem önmagukban, hanem ennek a szövevénynek részeként éltek. Ez az egység nem a szerző szándékának, valami tudatos szerkesztési elvnek a jegyében formálódik, hanem abból adódik, hogy ilyen egységben folyt Mauks Ilona és Mikszáth Kálmán élete. (És nyilván másoké is.)

Ami az egyéni életutat illeti, elcsodálkozhatunk, hogy (noha némely pillanatban kétségbeejtően távolinak tűntek) miként valósultak meg mégis a kislánykori és a bakfisálmok. Nem eredeti formájukban, de tartalmilag pontosan, történetükben kalandosan és tragikusan. Bámulhatunk, mi minden belefért egy ilyen egyszerű életbe is: a feleségként-anyaként megélt boldogság és tragédia, az olykor kétségbeejtő anyagi gondokkal küszködő életszakaszok és a diadalok, a boldogság és boldogtalanság, s gondolhatunk arra, hogy milyen reális lehet a romantika, ahogy a vidéki eldugottságban kenderszálat fonó, báli ruháiból rongyszőnyeget szövő (és mindebben örömet lelő) asszony ugyanilyen természetesen állt férje mellett a fényes közszeréplések idején. És láthatjuk, hogy Jókai vagy éppen Mikszáth meséi nem az írói fantázia szüleményei. (Egyébként Mauks Ilona maga tanúskodik megannyi Mikszáth-elbeszélés tényleges megtörténtéről.) Mindez egy külső viszonyait tekintve talán kissé unalmasnak tetsző korban, amikor egyre kevesebben hitték el, hogy az élet a valóságban is egymáshoz kapcsolhat csak a romantikus irodalom túlzásainak tekintett szélsőségeket. Mauks Ilona számára az élete nem regény volt, hanem valóság, mégis úgy érezzük, mintha mindez csak regényekben fordulhatott volna elő. Ő maga azonban élete mesébe illő fordulatait is megindító természetességgel fogadta el természetesnek, s ez a természetesség a legfőbb vonzereje ennek a könyvnek.

Ami – részben a már korábban említett vonásokkal együtt – arra is utal, hogy világa roppant közel áll Mikszáthéhoz, a maga mód-

ján még a története is. Ami persze talán nem is újdonság, hiszen többé-kevésbé ismert tény, hogy a Mikszáth házaspár kétszer is megesküdött. Az első, eleve regényes módon (tartalmát tekintve lányszöktetést követően) kötött házasság anyagi okok miatt válással végződött, s aztán, mikor hét évvel később Mikszáth, már országos hírű, sőt külföldön is sikereket aratott íróként újból megkérte egykori felesége kezét, másodszer is megkötöttet.

Ez is olyan történet, amely akár egy Mikszáth-regény alapja is lehetett volna. A visszaemlékezésekből (amelyeknek legkevésbé célja, hogy Mikszáth írói műhelyébe kínáljanak bepillantást) sokat megtudhatunk arról, hogy miként formálódtak az író történetei. Az anekdotizmus itt közvetlen valóság, az anekdota jellemző vonása éppen az, hogy meg is történik. Szereplői valóságos figurák, elmondója-írója és közönsége egyaránt ismeri őket. Mauks Ilona számára a történet – történet, az anekdota – anekdota, az élet meg az, amit él. A férje az író, s nem ő, ami témát ad neki (testvérhúga is segít a Mikszáth számára feldolgozható esetek, figurák szállításában), az valóság. Csak Mikszáth tollán lesz irodalom belőle, de amit a feleség rögzít, annak egy része Mikszáth olvasói számára már ismerős. Meglepetést csak az kelthet, hogy láthatóvá válik: tárgyszerűen milyen keveset adott e történetekhez Mikszáth. (A lényegét: a nyelvet és a kedélyt.) Ilyenformán, noha ez a könyv nem a Mikszáth-filológia számára kívánt nyersanyagot szolgáltatni, mégis megannyi információt kínál olvasóknak és kutatóknak ahhoz, hogy Mikszáth műveinek keletkezéstörténetébe is betekintést nyerjenek.

Mert a feleség a maga asszonyi aggodalmán keresztül nagyon sok mindent lát és aztán pontosan rögzít, s mindez, akaratától függetlenül a mikszáthi művészet, írói gondolkodásmód és világkép hátterével, magyarázatául is szolgál. Például akár arra is, amit annyiszor fölvetettek Mikszáthtal kapcsolatosan, hogy amennyiben oly pontosan látta Magyarország végzetét, akkor miért nem fogalmazta ezt meg műveiben, miért nem rázta föl közönségét, miért ragaszkodott az ábrázolás derűjéhez, miért nem adta föl azt a kedélyt, amiért oly sokan szerették? Miért nem riasztotta a közvéleményt annak a sötétségnek, annak az ítéletnek a víziójával, amellyel maga már birkózott? Túl azon, hogy valójában ezt csendesen és a maga szelíden kérlelhetetlen módján meg is tette, a feleség beszámolóiból tudhatjuk: ha ennél messzebbre megy,

ha részletekbe menően ábrázolja, föltárja balsejtelemeit és tragikus vízióját, bizonytalannal beleroppan. Hiszen pontosan követhető: kedélyét minden súlyosabb helyzet szétzilálta, s az ilyen helyzetekbe belebetegedett. Aligha véletlen például az, hogy rajongásig szeretett János fiának halálos betegsége idején Mikszáth maga is ágyban esett. A gyermek halála és temetése idején önkívületben volt, s mindaz, ami történt, nélküle zajlott. S aztán hónapokig betegeskedett még, s nem volt képes arra, hogy írjon. Vagyis a sötéten látás és a fájdalom képessége a szó szoros értelmében életveszélyesen áthatotta, s az elemi életösztön követelte meg, hogy ezt a képességét korlátok közé szorítsa. Mindezt felesége emlékezései nélkül aligha láthatnánk ilyen egyértelműen.

Örölnünk kell tehát, hogy a Mikszáth-évforduló alkalmából ez a könyv újból megjelenhetett. Egyetlen baja van csupán: Budapesten gyakorlatilag nem lehetett és ma sem lehet megszerezni...

(Mikszáth Kálmánné Visszaemlékezései. Az előszót írta és az irodalomjegyzéket összeállította Praznovszky Mihály, sajtó alá rendezte és az utószót írta Tabák András, Mikszáth Kiadó, Horpács, é. n.)

GRÓH GÁSPÁR

KLASSZIKUS ARCOK

Volt egyszer egy Quint eszpresszó. A városháza oldalában, a Bárczy István utcában székelt. Intézmény volt, tehát nyugodtan mondhatom, hogy székelt. Kovács Pál kardvívó olimpiai és világbajnok alapította, aki bizonyára nemzeti ajándékként kapta meg, amikor szögge akasztotta kardját. A legenda szerint azért nyerte meg utolsó versenyét, hogy a díjából Olaszországban megvehesse Budapest első krémkávéfőző gépét. Az intézmény jó szellemét ő alakította ki, amidőn versenyzői erkölcsstanából áthozta a fair játék törvényét. A Quint lelke pedig későbbi feleségéből, Gyöngyikéből áradt, aki a szakértelem mellett családias közvetlenséggel gazdagította a cég szellemi értékeit. S Ildikót, a felszolgálót ugyancsak a vívócsalád adta. Így hiába volt szegényes az eszpresszó berendezése, tárgyaiból az az elegancia áradt, amely nélkülözni volt képes a flancot. Felfedezését is csak látszólag köszönhetjük a véletlennek. Az Erzsébet téren még létezett a Nemzeti

Szalón, amely csodálatos kiállítássorozatokkal vonzotta magához a művészettörténeti helyüket kereső alkotókat ugyanúgy, mint társaikat a szellemi életben. Éppen egy napos szombaton, megnyitó után, ténferegünk a Nemzeti Szalon lépcsőjén, alig tudván elszakadni a képektől és kiszakadni a jó beszélgetésből. Ekkor ajánlotta Czibor János kritikus, Gyöngyike akkori férje, hogy menjünk át felesége közeli eszpresszójába, s ott folytassuk a beszélgetést. Kondor Béla, Németh Lajos, Körner Éva s Czibor barátja: én szívesen fogadtuk el az invitációt, vonzott bennünket a presszó-társalgás szabad dramaturgiája és a kor szenzációja, a krémkávé. Így alakult ki asztaltársaságunk a Quintben, amelynek Czibor kivételével valamennyien évtizedekre tagjai lettünk.

Engem Németh Lajoshoz már a közösen eltöltött Eötvös kollégiumi évek óta barátság fűzött. S Körner Évát is jól ismertem egyetemista korszakunkból. Kondor Bélát azután nekik, főleg Németh Lajosnak köszönhettem. Már 1956 tavaszán-nyarán megismerhettem az éppen végzős főiskolás Kondort. Én akkor éppen az *Új Hang* című irodalmi folyóirat felelős szerkesztője voltam, s azonnal tudtam, hogy Kondor diplomamunkájának bemutatásával igazi szellemi sikert arathatunk.

S ez akkor nemcsak néhány illusztráció közzétételét jelentette, hanem Németh Lajos bemutató tanulmányát is, amelyen ritkán illet induló művészeket. Természetes volt tehát, hogy amikor Kondor Béla beköltözött a Quinthez közeli Bécsi utca 1.-be, presszóbeli találkozásaink mindennaposak lettek. S hamar csatlakoztak hozzánk íróbarátaink, Nagy László és Juhász Ferenc, gyakran feltűnt az egyetemről Czine Mihály, s át-átjöttek a Finom falat-ból az építészek: Molnár Péter, Juhász mester és mások. A Quint-órák után pedig felkerekedett a társaság, meglátogatta Pilinszky Jánost a Nárciszban, és kikötött a Bajtárs vendéglőben, ahol már ott üldögélt az Egyetemi Könyvtárból Lay Béla és az egyetemről a germanista Hutterer Miklós.

Mert nemcsak a Quintben virágzott a presszóélet, az egész belvárosban tenyészték a különböző asztaltársaságok. Különös hangulatuk volt ezeknek az éveknek. Körülöttünk a társadalmi és intézményi életet áthatotta és megbénította az ötvenhat utáni depresszió. A baráti körökben – az eszpresszóban, az éttermekben és a családi összejöveteleken – azonban összetartottak az em-

berek, feleledtek a benutságból, s a felszabadult gondolkodás virtuális tereit bejárva utolérték a nagyvilág irodalmi, művészeti, filozófiai híreit, s akaratlanul is kicserélték élményeiket, olvasmányaikat, könyveiket és pletykáikat. Nem romantikus túlzás tehát, ha informális akadémiáknak tekintjük ezeket az asztaltársaságokat. Ritka volt ezekben a fennkölt beszéd; a tudálékos kiselőadás; a kávé, az ital, a pogácsa és a női nem képviselői teremtették meg azt a közeget, amelyben a szellemi ugratás, s olykor a frivol viccelődés vagy kritícizmus alkotott interaktív játékot a kor legfontosabb értékeivel.

Ebben a Quint-világban bukkant fel nagyon hamar Molnár Edit. Csinos volt, nyílt tekintetű és naiv, ártatlanul nyitott a Quint-társaság informális akadémiája előtt ugyanúgy, mint a nem mindig kíméletes szellemi játékokkal szemben. Közülünk Kondort ismerte már, az ő személye és művészetének kisugárzása vonzotta közénk. Tehát olyan szellemi folyamatba kapcsolódhatott be azonnal, amelynek felszabadító kereső energiáival korábban megismerkedhetett. Később mondta el nekem, hogy nagyon fiatalon az első ösztönzést a Múcsarnok 1957-es kiállításán kapta meg a sorstól, s tudjuk, hogy ezt a sorsot akkor már az egyszer felnyitott alkotó szellem irányította. Mert az egész kulturális intézményi rendszer 1956 után igyekezett ugyan be-bezárnai a kinyitott ablakokat, a felszabadított belső erőket azonban már nem lehetett hosszú időre visszanyomni. Különösen azokban a művészeti ágakban, amelyek létezéséhez kevésbé szükséges a társadalmiasított forma, korszakalkotó művek, életművek és irányzatok születtek. Molnár Edit mint fotóművész pályája elején aligha nélkülözhetette az intézményi rendszer támogatását, hiszen riporterként indult, s hogy miből lehetett képi hír, azt individuális művészként aligha dönthette el. Mégis sikerült neki, s a zsánerr riport műfaján át – egy-egy intelligens főnök segítségével – hamar kivívta azt az alkotói rangot, amely többé-kevésbé szabaddá tette legalább választásaiban. De hogy ezek a választások végül is nagyszerű életművének szülői lehettek, azt annak a szellemi szomjúságnak köszönhetette, amely tekintetében már az első napon felcsillant a Quint társaságában. A mai megosztott irodalmi, művészeti és szellemi életben egy hajdani utópikus világ lenyomatainak látszanak azok az arcok, amelyeken Molnár Edit albumában végigtekinthetünk. Kondor és Pi-

linszky, Kassák és Illyés Gyula, a Szervátusok és Korniss Dezső, Juhász Ferenc és Nagy László, Kodály és Rubinstein, Füst Milán és Veres Péter, olyan hajdani párbeszéd résztvevői, amely nélkül nincs hiteles múltértelmezés, és nincsenek végszavak a mai nemzedékek drámái számára. De Molnár Edit életművének és albumának gazdag világát ne is hasonlítsuk a mai megosztottan töredékeshez. Mert utópisztikusnak látszik egyetemes dimenziója is. Ebben Richter, Doráti Antal és Jehudi Menuhin is vonatkozási pont, s aligha véletlen, hogy ők a zene bábeli zavarból kitörő nyelven szólhattak bele korunk dialógusába. Csillapíthatatlan tájékozódásvágy és biztos tájékozódás volt ennek az egyszerre nemzeti és egyetemes képvislőnek a fedezete. S a közhely szerint a szerencse szívesen társul ezzel a művészi tudatossággal. Ennek volt világ-szenzációs dokumentuma az azonos ruhakölteménybe öltöztetett Lollobrigida és Liz Taylor találkozásának riportképe. Lehetséges, hogy az album címe – a *Látni és élni* – ennek a művészriporteri filozófiának a kifejezése. Akármi is, de találó. Lehetne a *gondolkodom, tehát vagyok!* parafrázisa is, hiszen a fotóművész valóban csak akkor él, ha látni képes.

Én természetesen, irodalomtörténészként, nem vállalkozom a fotóművészet titkának fellebbentésére. Meggyőződésem azonban, hogy az irodalomnak és minden művészetnek közös feltétele a többértelműség. Az ábrázolt vagy kifejezett dolog legyen ön-maga is, de hordozzon egy többletjelentést, amely létrehozta. A fotóművész, s különösen a fotóriportot is többértelművé tevő alkotó általános modellje lehet mindenkinek, aki egyetemes érvénnyel akar szólni, magáról, a világról és a korról. Molnár Edit fotóműalkotásai nem talált tárgyak, vagy legalábbis nem mindig azok. Ahogy alighanem fő műve – *Kondor Béla Szárnyas angyalával* – magába fogadja a pillanatot, a befele forduló töprengő művészt, s a *Szárnyas angyalt*, egy művész teljes egzisztenciájának testet öltetését, s ahogy a kompozíció felállított téglalapja gótikus magasságokba mutat –, az lehet a véletlen műve, de szülhette a tudatos komponáló eszme is. Molnár Edittől tudom, hogy ehhez a kompozícióhoz ő ültette le Kondort *Szárnyas angyala* elé. Persze művének értékét az sem csökkenti, ha távolabbi szemlélője, vagy utó-kora semmit sem tud e műhelyvallomásáról. Így életműve és albuma bízhat a maga erejében, s a maga szavaiban, amelyekhez nem kell kommentár. S bízhat kimerítetlen energiáiban is, ame-

lyek egyszerre teszik életművét és albumát lezárttá és nyitottá a jövő felé.

(Molnár Edit: *Látni és élni. Interart Stúdió Kft., Budapest, 2002*)

BODNÁR GYÖRGY

SZABÓ DEZSŐ ÉLETEI ÉS UTÓKORA KÉT KÖZELÍTÉSBEN

1. Kolozsvár-közelben

(A 124 évvel ezelőtt, Kolozsvárt született Szabó Dezsőnek szülővárosában ma nincs kultusza. Kivételnek számít a Hajnal lakóegyedi magyarok által kezdeményezett Szabó Dezső Társaság. Itt hangzott el, 2002-ben, a következőkben teljes terjedelmében reprodukált, szándékosan kolozsvári hangsúlyokat kitevő szöveg.)

Valamikor a hatvanas évek második felében (tehát az *Életeim* budapesti kiadása után) Nagy Albert, a *Fehér kakas* és a *Ludak* kiváló festője, félénk felajánlással vette elő kolozsvári műtermében a Szabó Dezsőt ábrázoló terrakotta domborművét. – Ki mered tenni? – kérdezte, és amikor én a csodálkozást is magában hordozó igennel válaszoltam, nekem ajándékozta a kezében tartott példányt, én pedig, a szintén Nagy Albert által készített terrakotta Móricz-portré közelében helyeztem el dolgozószobámban. Később, behatóbban foglalkozva Nagy Albert oly fontos művészeti hagyatékával, értettem meg, hogy mit jelentett számára a húszas évektől kezdve Mesterként, sőt Prófétaként tisztelt, követett, akkor már Budapesten élt író (portrét is készített róla, olajban) – és részben azt is felfogtam már, hogy honnan a félelem, a még mindig titkolandónak vélt szellemi kapcsolat rejtegetése. Talán azért is volt nehezebb követnem ezt az aggodalmat, mert az önálló létre kényszerült erdélyi, immár romániai magyar irodalom történetében nemegyszer találkoztam annak jelzésével – és aztán magam is tovább visszhangoztam a megállapítást –, hogy ennek az irodalomnak a 20. századi bölcsőjénél három író állt: Ady Endre, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond. Mi több, főnököm a *Korunk* szerkesztőségében, Balogh Edgár személyesen is Szabó Dezső elkötelezettjének vallotta magát. Gombos Gyula 1966-ban,

Münchenben megjelent Szabó Dezső-monográfiájában a húszas évek végéről idéz egy Balogh Edgár-levelét, amelyben ez olvasható: „Ha nincs Szabó Dezső, mi sem volnánk. Pedig ő csak az alap, akire építeni csak akkor tudunk, ha az ő lírájából kilépünk a tárgyilagos, tudományos szociológia és a tapasztalati népismertet terére.” Egyesek bizonyára úgy gondolják, hogy ez csak a fiatal Balogh véleménye, azé, aki még tudományos szociológiát és nem tudományos szocializmust, azaz marxizmust ír. Nem így van. A Balogh Edgár szerkesztette *Világosság*ban, a Romániai Magyar Népi Szövetség lapjában Szabó Dezső 1945. januári halálát döbbenet veszik tudomásul, és a korszakos hatású író-politikus méltó nekrológiát közlik. S a szűkös lehetőségekhez képest Balogh Edgár a későbbiekben, Korunk-szerkesztőként sem lett hűtlen fiatalkori mesteréhez.

Szabó Dezső életútját természetesen megközelíthetjük a tragikus körülmények közt bekövetkezett halál és a tragikomikusnak mondható temetési abszurditások felől is – ezeknek háttérbevonó leírását megtaláljuk Gombos Gyula említett könyvében. Meltányosabb és célravezetőbb azonban a budapesti ostrom, a betegség s a halál által megszakított, ám így is monumentális epikus mű, az *Életeim* fejezeteibe belelapozni, és onnan legalább néhány kolozsvári vonatkozást kiemelni. Mindenekelőtt a szülővárosról tett egyik legszebb vallomását, amelyet Szabó Dezső jó lélektani érzéssel a gyermekét iskolába indító anya szájába ad: „Ez a világ legszebb tere, fiacskám – hangzik el a Főtéren érve. – Kolozsvár a világ legszebb városa. Majd, ha felnősz, rajkóm, akármerre jársz, ne felejtset el, hogy kolozsvári vagy. Itt szebben beszélnek a magyar nyelvet, mint máshol. Ne hozz soha szégyent Kolozsvárra, gyermekem.” Az egykori Szén utcában eltöltött gyermekévek, a betűk korai fölfedezése, az olvasás kalandja, a kert élménye – majd a kollégium, a kolozsvári Református Kollégium: ez adja Szabó Dezső első két életének, azaz önéletrajzi regénye első két kötetének több száz oldalát. Aki mindezt végigolvassa, megérti Szabó Dezső Budapestén kelt végrendeletének első és következő pontjait. Szintén Gombos Gyula könyvéből idézem: „1.) Összes, bárhol található, már kinyomtatott vagy még kézírásban lévő írásaim minden szerzői jogát (magyar nyelvű kiadás, fordítás, dramatizálás, film, részek közlése stb.) hagyom második édesanyámra, a kolozsvári református gimnáziumra. Azzal a meghagyással, hogy e jogok jö-

vedelméből erdélyi magyar parasztyermekek nevelése és tanítása összes költségeit (ruháztatás, lakás, koszt beleértve) vállalja a nyolc gimnáziumi évek alatt." A második és harmadik pont az iskola (iskolák) esetleges megszűnését figyelembe véve intézkedik, hogy aztán a negyedik pont ismét Kolozsvárhoz térjen vissza. „4.) Ha olyan idők jönnének, hogy a felekezeti középiskolák megszűnének: az összes jogok a kolozsvári Farkas utcai templomhoz tartozó gyülekezetre szálljanak, azzal, hogy a jövedelemből erdélyi magyar parasztyermekek középiskolai nevelésének minden költségét vállalják.” (Zárójelben megjegyzendő: a kolozsvári református gimnázium ismét létezik!)

Az életpálya Kolozsvár utáni szakaszai – az Eötvös kollégium, Budapest, Párizs, a vidéki tanárkodás évei (Székesfehérváron, Nagyváradon, Székelyudvarhelyen, Sümegen, Ungváron, Lőcsén), a *Nyugat*, a *Huszadik Század* köre és a szakítások, a botrányok –, ami az *Életeim* elkészült részeibe még belefért és ami innen már kimaradt: számunkra igazán az életmű építéseként érdekes. Valójában azt érdemes megnéznünk, hogy miként igazolódik – ha igazolódik – az *Életeim* első (posztumusz) kiadása előszóírójának, Nagy Péternek az állítása, Szabó Dezső jellemzése. „Az egyik legeseménytelenebb életű író, aki életében és életével az örökös izgalmak – botrány és lelkesedés, gyűlölet és rajongás – forrása lett; az egyik legnagyobb közönségsikerű író, aki azonban nem írói erényeivel, hanem elsősorban gondolataival, eszméivel tett maradandó hatást; az egyik legnagyobb műveltségű és gondolatilag legigényesebb író, akihez foghatóan tragikus gondolati, elméleti zsákutcába szinte egyetlen kor- és pályatársa sem tévedett. Végül az egyik legtöbbet emlegetett író, akit ugyanakkor jószerint ma már senki sem olvas.”

2002-ben, vagyis közel negyven év múltán és majdnem hatvan évvel Szabó Dezső halála után, bizonyára nem érvényes az, hogy ő volna az egyik legtöbbet emlegetett (magyar) író. Abban föltehetőleg igaza van Nagy Péternek, hogy műveit – és talán nem csak regényeit – ma már kevesen olvassák. Megkockáztathatjuk kijelenteni: hatása a 21. század elején inkább közvetett. Pedig a problémák, amelyeket tanulmányaiban oly élesen vetett fel, itt keringenek az éterben, a médiában, elektronikus és nyomdai közvetítéssel. És nem csupán a magyar közéletet érintők, hanem „divatos” világproblémák is. 1938-ban például a nacionalizmusról, nemzetéről, ál-

lamról értekezve, részletesen szólt a kurdok helyzetéről. Szabó Dezsőt valóban „az egész látóhatár” érdekelte, noha a magyar látóhatár volt az ő számára az irányadó. Magyarságszemléletébe, programjába belefért, beletartozott a kelet-európai és a balkáni nemzetekhez való viszony – a magyar állam külpolitikai biztonságát a velük való szolidaritás megszervezéséhez kötötte. Író volta mellett – nemzetpolitikus volt, valóban 20. századi jelenség. Nem egyedülálló, noha mindig különálló. A most már múltat jelentő 20. században Ady Endre volt a kezdet, a Szabó Dezsőnél mindössze másfél évvel idősebb kortárs – ő, Ady azonban más mércével mérhető. A zseni-tudatban lényegében egyik, de míg Ady kortalanná vált, igazi klasszikusként kora fölé nőtt (bármennyire kapcsolódott is a 20. század eleji magyar és világtörténetekhez), Szabó Dezső az egykori rajongók, a tanítványok halálával folyamatosan veszített erejéből, kisugárzásából. Az történt meg vele, ami később, kisebb mértékben az ugyancsak nemzetben – és dunatájiságban – gondolkodó Németh Lászlóval (csak hogy Németh tanítványai, hívei részben még itt élnek közöttünk). Németh Lászlót természetesen több okból is könnyebb volt születése centenáriumán ébreszteni, problémaérzékenységét számos konkrétumban még a magunkénak érezhetjük. Szabó Dezső világát jobban elsodorta az idő – miközben a megoldatlanságok egy része változott (vagy változatlan) formában újra hangot kér. Például a novellával és a drámával sajnos felhagyott Csurka István retorikájában.

Tehát mégsem sodorta el Szabó Dezsőt a 20. és most már a 21. század? Hiszen nemegyszer nagy igazságokat mondott ki – ma is érvényeseket. Az *egész látóhatár* előszavában írja (1939 októberében): „... az igazi politikus és államférfi sohasem lehet egy szűk környezetnek hatása alatt, nem lehet egy köréje telepedett érdekszövetségnek irányítottja. Folyton fenntartja a közvetlen kapcsolatot a Nemzet egyetemes tömegeivel, állandóan megnyitja önmagát a nemzeti élet minden áramának, figyeli a közösség minden jelenségét, minden arcát. Környezetét, informálóit, megbízottjait állandóan változtatja: nehogy a mindig azonos látási formák, elfogultságok, érdekek, összefogások stb. elfalazzák előle a nemzeti élet tényleges valóságait.” Magára Szabó Dezsőre is érvényes, hogy nem volt egy érdekszövetség, párt – sőt a baloldal vagy a jobboldal – lehorgonyozottja. Eseményekben (mert változásokban, változtatásokban) igenis gazdag élete során ezért is

érte minden oldalról rengeteg támadás. Az egyébként itt többször is megidézett temesvári születésű Gombos Gyula könyve első mondataiban szükségét látja elmondani – a harmincas évek végére utalva, amikor a már öregedő Szabó Dezsőt megismerte –, hogy „a magyar élet jobb- és baloldali hatalmasai” egyaránt hevesen támadták a saját útját járó nemzetpolitikus író-publicistát. Hogy miért? Nyilván sokakat bántott, zavart Szabó Dezső népszerűsége. Figyelmesen olvasva Gombos szubjektív monográfiáját, az író körül kialakult tábor („Köztük mindig akadt parasztszármazású diák, munkás is, de a törzs jobbára a középosztályból került ki” – G. Gy.) jellemzéséből a veszélyekre is ráérezhetünk. „Mi vonzotta ezeket az embereket? – kérdezi a Szabó Dezső irányában inkább pozitívan elfogult monográfiaíró. – Mindenekelőtt Szabó Dezső magyar elfofozsa, mely jólesően hangolta föl bennük a jusából kiforgatott magyart; leegyszerűsített és kiélezett igazságai, igazmondó szenvedélye és parádés bátorsága, mellyel mindig az erősnek és hatalmasnak vágta az arcába a legkényelmetlenebb igazságot; s végül: hite a magyar népben, mert ő valóban hitetni tudta, hogy minden külső és belső ármány ellenére nagyszerű jövő vár a magyarságra. S a maguk mindennapi kis harcterén csetlő-botló, sokszor meghunyászkodó tanárok és hivatalnokok férfiúnak, jó magyarnak és teljes embernek érezték magukat az ő búvkörében. S amikor egy-egy befűlt Szabó Dezső-előadás után kiléptek a Marczibányi tér hűs csillagai alá, talán meg is voltak győződve arról, hogy megtették, legalább egy hónapra, a következő előadásig, amivel magyarságuknak tartoztak.”

Németh László már 1928-ban – az *Erdélyi Helikon*ban – megvallozta a maga harcát Szabó Dezsővel. Terjedelmes tanulmányában megtaláljuk az igenlés, az elfogadás és a távolságtartás, sőt elutasítás szavait is: „Ady verte föl bennünk az emberséget: ő fakasztotta föl érzéseinket, az ő mitológiája szállta meg hajnal-ködként világra-eszmélő érzéseinket. De Szabó Dezsővel küzdünk a világnézetért. Az ő koncepciója elsősorban az ifjúságnak volt tízparancsolata. Ady verseit, képeit a gyermek is megértheti. De az egész Ady-szövevény mégis a nagyon fájdalmas, igaz, kiforrt férfié. Szabó Dezsőben azonban összegezve találtuk, amit mi a világból kapirgálni kezdünk. Világképe minden helyzetben állásfoglalást jelentett, rendszere öntött szövet, amelyet nem lehet szálánként megbontani. El kellett fogadni vagy el kellett rúgni. Elfogadom, el-

rúgom. Egyszerre, ötször, tízszer. Lehetnek-e ezzel az emberrel szemben kritikus? Emelhet-e az ember az apjára bonckést vagy pszichológiai szempontokat?” Németh László idézett írása egészében igennel felel az önmagának így föltett kérdésre. Zseni, kollektivitás, demokrácia, az ország jövője, az író-kortársak láttatása, kritika és elfogultság – ezek a fő szempontok, amelyek alapján Németh László véleményt mond mesteréről. Nagyon elismerő és meggondolkodtatóan elmarasztaló véleményt. Ilyen mondatokban: „... Szabó Dezsőnek a tömeg nélkül nincs értelme. Célja: a magyarság fölírása. Eszméi, eszközei, érvei: tömegekre hatók. Kevés új eszmét termelt s az átvetteket is kihántotta egyéni garanciájukból: a zöld gallyat bunkóvá egyszerűsítette s a fémből kalapácsot csinált. Sújtó, építő szerszámok az ő gondolatai. Kritikái igazságtalanok, de az egyszerű ember számára is irányt jelentenek, igazságai dogmák, de utat lehet törni velük. Ami Adyban örökkévaló, az mindig előttünk rohanó tűzszlop marad, azt a középszerűség soha be nem éri. Szabó Dezsőt azonban a középszerűség is kenyérül eheti s buzogányként forgathatja.”

Mai közelítésben – e rendkívül jelentős, kortársi politikai-retorikai jelenségek értelmezéseként is elfogadható „kenyér” és „buzogány” metafora és a középszerűség veszélyét kiemelő jellemzés mellett – Szabó Dezső nemzetpolitikai öröksége természetesen megköveteli olyan alapvető kategóriák kritikai vizsgálatát, mint a magyar faj, magyar középosztály, magyar parasztság, németkérdés, zsidókérdés. Súlyos örökség ez, amelyet talán a Németh Lászlótól idézett „elfogadom, elrúgom”-on túl kellene ma megközelíteni. Az *Életeim* Kriterion-féle, 1982-es kiadásának bevezetőjében Molnár Gusztáv erre tesz kísérletet. Az itt felsorakoztatott sok idézetünk mellé állítsunk egyet Molnár Gusztáv tanulmányából is, már csak azért is, mert az ideológiák-ideológusok társításával meggondolkodtathatja a Szabó Dezső-hívókat és ellenfeleket. Tehát: „Szabó Dezső (akárcsak a nem sokkal útána sok tekintetben hozzá hasonló útra lépő Lukács György) valóban ideológus volt: nem az elvek önmagában vett igazságértéke érdekelt, hanem valóságalkító képességük, az a mód, ahogyan közvetlen társadalmi és történelmi erővé válnak.”

Mindezek után nem spórolható meg a kérdés: és mennyire volt író, regényíró (is) Szabó Dezső? Mennyire maradt meg nekünk, mai olvasóknak? Valóban igaza volna Nagy Péternek, hogy

már nem olvassák? Valóban olvashatatlaná vált? Németh László 1928-ban ezt írta: „Hatott-e magyar író nyelve valaha ennyire újnak, mint az övé? Mondatai belénkragadtak, elfeledt képei a tollunk alá járnak kísérteni. Hazudik, amelyikünk azt mondja, hogy nem tanult tőle.” De Németh Lászlótól, ugyanebből a tanulmányból idézhetőek ezek a mondatok is: „S ez az akadályt nem ismerő ráerőszakolás Szabó Dezső stílusának is a mulandósága. Amilyen nagy hullámú, merész, levegős, olyan pofoncsapó, fületbetető, alacsony ösztönökre apelláló is. A nemes dikció gazdagon tartózkodó, Szabó Dezső azonban bevált stílus-ötletek makacs ismétlésével tart fenn egy állandó túlhangosságot. A nagy stilszták közül való, de aki emberekben tovább mozduló tett, az nem mondhat le a szőlőhegyi pufogatásokról s a klaunok csörgőrázásáról.”

Újra kell olvasni *Az elsodort falut* s a többi Szabó Dezső-regényt, elbeszélést. Főként pedig a kétségtelenül olvasható *Életeimet*, hogy igazságos (mai) ítéletet hozhassunk a régóta zajló – parázsló vagy senyvedő – Szabó Dezső-perben. És persze ne feledjük a publicisztikai írások, a tanulmányok bátor kérdezőjét. Nem a Szabó Dezső-rajongók új, fiatalabb táborára, hanem a kritikus olvasókra van nagy szükség.

2. Az elsodort író

A kritikus újraolvasást, újragondolást segíti a Nap Kiadó In memorian sorozatában megjelent gazdag, jó válogatású kötet (Gróh Gáspár munkája). A figyelmes (újra)olvasó könnyen megállapíthatja, hogy Szabó Dezső nem az 1945 januárjában, Budapest ostromának napjaiban bekövetkezett halála óta mondható „elsodort írónak” – kortársai többsége így látta őt. (A *Pesti Hírlap* levelesládájában, 1929-ben nevezte Szabó Dezsőt elsodort írónak Hegedűs Loránt, a nagy tekintélyű politikus-író, aki a konzervatívok támadásaival szemben védelmébe vette Adyt.) Hogy mit jelent az elsodortság, kiterjesztve *Az elsodort falu* szerzőjének egész életművére? Semmiképpen nem egyértelmű elmarasztalást, hanem ténymegállapítást, objektív ítéletet a 20. századi magyar irodalom rendkívüli energiájú, rendkívüli hatású tanulmány- és regényírójáról, a publicistáról és szónokról, a múltba tűnt írófejedelemről.

Igazolásul állítsunk egymás mellé néhány véleményt, a legbeszédeesebbek közül:

„Még ma is alig hiszem, pedig már lezáródott földi pályája, hogy a horpadt mellű, vékony nyakú, sovány, szerény, szórakoztató, a XVIII. századból hozzánk tévedt magyar tudósfigura, a kollégista Szabó Dezső azonos a vastag nyakú, boltozatos mellű–hasú, puf-fadtra hízott, fennhéjázó, veszedelmes Szabó Dezső íróval, aki csak azt marta meg, aki valaha jót tett vele.” (Laczkó Géza – Sz. D. társa az Eötvös kollégiumban)

„Átkozódó rabbinus, puritán keresztyén, filozófus, karakterszínész és hordószónok egy személyben. [...] Alig fél óra alatt a világ egyik partjáról átúszott a másikra, s onnan vissza, és úgy dobálódott előttem, mint egy zörgő, tarka papírcsomó, amit ide-oda kerget a szél. [...] Adyt mind a két forradalom ünnepelte, s őerte egyik sem küldött virágos hintót, és egyik sem nyitotta meg előtte az egytetemet. Lázadt anélkül, hogy ennek a lázadásnak pozitív értelme, valamiféle látható irányvonala lett volna. Mennyit írt, szónokolt a l'art pour l'art művészet ellen, s most magáért a lázadásért lázadozik. Megveti a fejét, nyakán földuzzadnak az erek, és szereti olyan pózba vágni magát, mint a torreádorok ingerlésétől megvadult bika.” (Kassák Lajos, a *Ma* szerkesztője emlékezik így rá az *Egy ember életében*.)

„Ha nálunk az irodalomban nem lenne politika, akkor Szabó Dezsőt már régen minden irány és minden párt maga fölé emelte volna, és őszintén örülne, hogy ez a robusztus egyéniség a magyarságé. Akkor a hivatalos fórumok és a hivatásos irodalom egyaránt a magukénak, mindnyájunkénak vallanák őt, aki a *Nyugatban* megtúrt kuriózum, *A Tettben* és a *Mában* idegen lobogó, a háborúban a destruktív élesztő kovász, a két-három forradalomban nagyszerű balek volt azok számára, akikkel, úgy látszott, hogy egy hiten volt, akik voltaképpen egy darabig egy követ fújtak vele. Most indul Szabó Dezső, a hiteiben és híveiben egyaránt csalódott, *a hetedik magányosság felé*.” (Juhász Gyula ezeket a mondatokat még 1922-ben írta le, amikor még hitte, hihette, hogy az elvonuló, gondolkodó és alkotó ember messzemenően kiteljesedik, „*ő lesz maga a világ*”.)

„Néha költő, hogy a következő percben mészáros legyen” – jellemezte Kodolányi János a *Segítség!* íróját, és aztán, váratlanul így folytatta: „Szabó Dezső művének ez a része a legszebb, legnagyobb

teljesítmények egyike magyar nyelven, mert olyant produkál, amelyent csak művész produkálhat, s az erő, amely itt megnyilvánul, a meggyőződés tisztasága főhajtásra kell hogy kényszerítsen mindenkit, aki magyarnak érzi magát s tudja, hogy ez mit jelent.”

„A pamflet Michelangelója” (Kállay Miklós, 1926).

„... sárvulkánt alkotott magából, s most már a vulkán kihűl, csak sár marad ott.” (Hegedűs Lóránt, 1929).

A legkegyetlenebb ítéletet Szabó Dezsőről nem Lukács György fogalmazta meg (mint sokan hinnénk), hanem – Fülep Lajos. Nem választ írt Szabó Dezső valamelyik pamfletjére – elemzést *Az elsodort faluról*, a *Nyugatban* (1919-ben). Hosszú elemzést stílusáról, szerkezetéről, főhőséről; és amikor már végére ér tanulmányának, az Epilógusban szükségét érzi nyomatékosítani: „Még mindig úgy érzem, nem mondtam meg eléggé, mennyire nem lehet általánosságokkal, leírásokkal, vezércikkkel regényt írni.” És még egy, szubjektív magyarázat, amolyan kegyelemdöfés (Fülep nyilván nem annak szánja): „Ha nem gondoltam volna folyton nyelvi és kifejezőképességére, amelyet kedvelek és félték, nem foglalkoztam volna ennyit a regényével.”

Németh László viszont, ugyancsak hosszú tanulmányában, az egész addigi életmű összefoglalásában ugyanezt a regényt a halhatatlanságba emeli (*Erdélyi Helikon*, 1928): „Az *elsodort falu* Szabó Dezső egész életét kimondó, legjelentékenyebb műve, a magyar irodalomtörténetből ki nem fakítható remek.”

Elsodort író tehát? Vagy elsodort olvasó? Hiszen még csak nem is politikai meggyőződés, nem személyes harag áll az egymásnak oly élesen ellentmondó vélemények mögött!

Szabó Dezső életidejében maradva, továbbra is, érdemes talán a sok megidézett vélemény mellé odatenni még két erdélyit. (Bóka László figyelmeztet egyrészt arra, hogy Szabó Dezső olvasását nem szabad *Az elsodort faluval* kezdeni, másrészt pedig, hogy „el kéne utazni Erdélybe és a Múltba először.”) Kuncz Aladár a kolozsvári *Ellenzékben*, 1923-ban, Szabó Dezső nevéhez a történelmet – de nem a múltat, hanem a jelenkorit társítja: „Gyermeke ennek a kornak, amely fejtetőre állított minden régi értéket; trónokat seper el, végzetintéző ollójával országok térképét vagdosta szét, és mindezek tetejébe földülta magának az embernek lelki életét is. És mint nagy földrengések után minden inog, még akkor is, mikor a rögök forradalmi hulláma már lecsen-

desült, úgy a mai időkben is még mindig a labilitások, a kiszámíthatatlan hoválengések világában élünk, noha a háborúk pusztító örülete elvonult fejünk fölül." Szabó Dezső műveiben „a kor gyermeke” alkati szertelenségével és egocentrizmusával nyilvánul meg. Kuncz Aladár még nem mond végleges ítéletet a legnagyobb végletek közt mozgó magyar íróról, az elismerés és a kritikai fenntartások egyaránt jelen vannak cikkében. Mint ebben a passzusban is: „Mindent jól meglát és mindent jól ábrázol az emberben, ami kuriózum, de semmit sem tud elmélyíteni, jelentőségessé tenni, ami emberfeletti vagy általánosan emberi. Képzetele Victor Hugo romantikájában – és nem a székely földben – verte első gyökérszálát, s az óta végigélhette minden idők és minden irodalmak élményeit, de az első talaj nedvét, táplálékát és színezetét nem tudta kivetni magából.”

Ha a *Fekete kolostor* szerzője a maga valóságközelibb megélt szenvedéseivel így látja a híres kortársat, vajon mit mond a költészethez oly közel álló Tamási Áron? Igaz, Tamási is a Szabó Dezső által durván megsértettek, megtámadottak közé tartozott, de 1932-ben már túl tudja tenni magát a sérelmen, és a „méltatlan karcolat egy oroszánról” (az írás címe: *Szabó Dezső*) férfias közeledés az íróhoz és műhöz. Nem csupán a prózaíró, hanem a szónok közelébe is eljut. Ítélete alighanem igazságos, bár kétségtelen, hogy utolsó mondatával beleereszt az „ideálba” egy fullánkot. Így: „Nem alkotószellem, hanem fényűző szellem. Hiányzik belőle valami, ami lehetetlenné teszi, hogy betöltse a törvényt. Talán éppen az acéltengely, amely szilárdan tartaná a világító szellemet, miközben befutja a pályáját a bölcsőtől a sírig. Nőnek kellett volna születnie, hogy igazán nagy lehessen.”

És akkor még egy, Kosztolányi-féle fullánkról (1920-ból). A *Levél egy regényhamisítványról* alaphelyzete szerint a kritikus (Kosztolányi) vidékről levelet kap, amelynek szövegezője tiltakozik egy regényhamisítvány ellen: valaki visszaélt Szabó Dezső nevével, Szabó Dezső neve alatt egy műkedvelő regényt tett közzé („úgy gondolom, hogy az, aki átírta Szabó Dezső előttem ismeretlen remekművét, valaha a francia nyelv tanára lehetett, akit most elfogott az irodalmi szédület”). A „levélíró” döntő bizonyítékokat közöl arról, hogy ez a könyv nem Szabó Dezsőé, a jeles íróé: „Gyengébb magyarsággal megírt könyvet nem olvastam. Tudniillik nincsen stílusa. A stílus a dolgok lelkéből lelkedzett valami,

amit minden író maga alkot, a mondanivalója szüli meg. Itt pedig a stílus kölönc, sallang, idegen írókból, jórészt Victor Hugótól, francia szimbolistákból és dekadensektől kölcsönzött ékítmény, mely teng-leng, semmiképp sem olvad össze a parasztos, magyaros tárggyal." A levél befejezése után nincs feloldás, hanem végső lebunkózás: "... én is kérem Szabó Dezsőt, a kiváló író, az összes francia szimbolistákra és dekadensekre, Jules Laforgue, Jean-Arthur Rimbaud, Paul Verlaine, Francis Jammes és a többi hasonlatfejedelmek szellemére, valamint elsősorban az általam nagyon tisztelt és szeretett Rainer Maria Rilkére is, vessen véget annak, hogy írói nevével mások ennyire visszaéljenek. Addig, míg ezt meg nem teszi, bármennyire bámulom oroszláni erejét, közéleti érdemeit, hajolni sohasem tudó férfigerincét és sok kezdeményezését, vele, mint íróval, nem foglalkozhatom, és irodalmi kijelentéseit komolyan nem vehetem." Figyelembe véve, hogy ez a ragyogóan megírt, kivégző pamflet az *Új Nemzedék*ben jelent meg (1920-ban!), idézetei-érvei ma is meggondolkodtatóak, nem lehet egyszerűen besorolni a támadó és önmagát igazoló Kosztolányi politikai tettei közé.

Gondolom, a kiválasztott idézetek bizonyítják, hogy *Az elsodort író* című gyűjtemény több mint érdekes olvasmány. Ha a Szabó Dezső e kötetbe fölvevett írásaiból, főképp az *Életeimből* vagy például az irodalom, a művészetek szabadságáért küzdő 1919-es kiváló esszéből (*Az egész emberért*) több részletet, alapvető gondolatot emelünk ki, kedvezőbb összkép formálódik „az elsodort íróról”. Mégis, azt hiszem, egy nagyon sajátos magyar irodalmi jelenség nagyon sajátos fogadtatásának a bemutatásával szerzett irodalomtörténeti érdemet Gróh Gáspár és a Nap Kiadó. 20. századi magyar kritikátörténeti antológiát kaptunk, amelynek alapján bőven lehetne nem csupán eszmetörténeti, hanem műfaji fejtegetésekbe is kezdeni. Ám ez már túlmegy a most vállalt (recenziói) feladaton. Azt azért bírálólag meg kell jegyezni, hogy egy ilyen bonyolult kérdéseket fölvető antológiát a jegyzetek teljes mellőzésével (források pontosabb jelölése, szignó feloldása, névmagyarázat) nemigen tudok hiányérzetem jelzése nélkül elfogadni.

VÁLSÁG VAGY ÁTALAKULÁS?

Egy építész gondolatai az MTA műszaki osztályának ülése után

A Magyar Tudományos Akadémia 2003. évi rendes közgyűlésének keretében ez év május 8-án a műszaki osztály ülését az építészeti témakörének szentelte. Az építészek – lévén többé-kevésbé művészek is – kissé távolabb állnak az MTA műszaki osztályának többi, bizonyára technocentrikusabb tagjától. És kevesen is vannak. Az MTA-nak most mindössze egy építész tagja van, Finta József személyében, s úgy hiszem háromnál többen ritkán voltak. Nemcsak az Akadémián, de általában is, az építészek vonzódáskötődése a műszaki kérdésektől eltérő jellegű problémák iránt – nemcsak a művészethez, de a feladatukhoz-hivatásukhoz tartozó városépítés révén a társadalmi problémákhoz is – néhány szempontból elválasztja őket (minket, mert magamat is oda sorolom) a szigorúan egzakt tudományokhoz tartozó más műszaki ágazatoktól, a gépészektől, a vasút-, a híd-, a víz- és a szerkezetépítő mérnököktől. Somlyódy László osztályelnök az ülés megnyitóján ezt fel is vetette, finom diplomáciával nem azt érzékeltette, ami az építészeket (építész mérnököket) és az osztály többi tudományágazatához tartozó műszakiakat elválasztja, hanem az érdeklődést hangsúlyozta, amivel az ország műszaki gárdája az építészeti problémái felé fordul.

Hogy az építészek előadásai megfeleltek-e az elvárásoknak, nem feladatom eldönteni. Az adott és bevezetőmben érzékeltetett előzmény mindenestre olyan miliót teremtett, melyben az elhangzott véleményeknek súlyuk volt. Ezt az Akadémia tekintélye is biztosította. A hallgatóságban az előadások során benyomások keltek, gondolatok ébredtek. Bennem is. Ezeket szedtem itt csokorba. Nem tudósítást szándékozom írni, hanem következtetéseket szeretnék leszűrni. Lehet, hogy szubjektíveket.

Az ülészak az *Építészeti – válság vagy átalakulás* címet viselte. A bevezetőt tartó Finta József építész előadása nyomán a válasz a válság felé mutat. Finta József szerint az építészeti morális válságban van, mert a környezet átalakításának dimenziói kezelhetlenné váltak. Az építkezések problémája nem építészeti kérdés, ha-

nem osztársadalmi. Mert az épület árucikk lett, s piacorientált. Sajátos következménye ennek az is, hogy a 19. században felépült jeles európai nagyvárosok – köztük Budapest – belváros közeli épületállományának esedékes revitalizációjára még remény sincs. A historizmustól merően eltérő, az elmúlt évtizedekben épített lakótelepek s jó néhány középület monotóniája pedig az építészet egészét degradálja. Finta József ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a magyar építészek a pártállam nehéz éveiben, az elzártság ellenére sem veszítették el kötődésüket az európai építészethez. Ez az alapvetően pesszimista hangvétel eszembe juttatta Adolf Loost, a 20. század elejének nagy európai építészt, akinek akkor sokakat sokkoló megállapítása, miszerint az építészet nem művészet, hanem kultúra, most látszik igazolódni.

A rendszerváltást követően a megbízások jelentős hányadát nyújtó – gyakran anonim – építetők korunk egyre növekedő civilizációját követik, míg kulturális igényeik ettől elmaradnak. Mivel az építészet kultúra kérdése, ahogy azt Adolf Loos találóan megállapította, az építészet megsínyli a kultúra elmaradását a civilizáció mögött. A pártállam idején a monotóniát elsősorban a lakótelepek házigyári technológiája szülte, az ehhez képest viszonylag csekélyebb volumenű középület-építésnél az állam szabadabb kezet engedett, s a kulturált építész ezt kihasználhatta: sok ambiciózus építész becsvágya ezért a középületek tervezésére profilírozott KÖZTI felé vonzott. Meg kell jegyezni, hogy egyidejűleg a „nyugati” országokban is mutatkozott monotónia, nagy városi épületek sablonos raszter-homlokzatain, Brasilia fővárosnak sorbaállított minisztériumain, és lehetne sorolni a negatív példákat ott is. Ma nálunk a középületek jó néhány műfaját is szorongatja a gazdasági verseny, áruházak, plazák gyakran képviselik a monotóniába vezető sablont, ami azért is végzetes, mert ezek az épületek többnyire a városképet befolyásoló helyen állnak, s terebélyes méretben mutatkoznak.

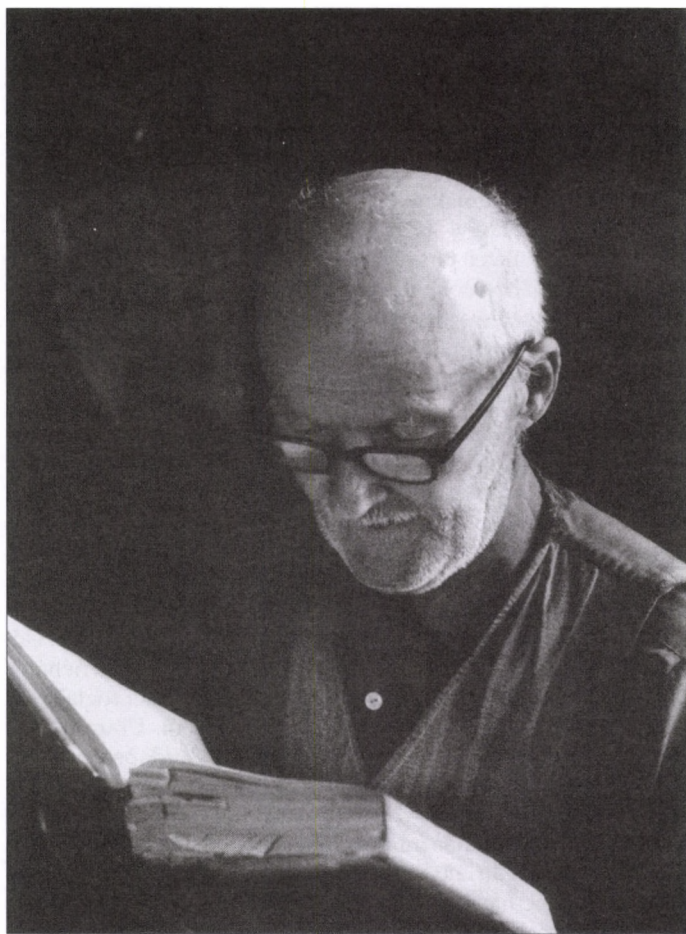
Finta József bevezető előadásának vészharang-kongatása azért is jogos, mert a globalizáció révén az építetők szerepébe emelkedett réteg alacsony kulturális igénye, vagy megszorított gazdasági lehetősége világméretben jelentkezik. Már az 1980 körüli posztmodern is visszalépést jelentett. Kiindulópontja Észak-Amerika volt, ahol a művészek „aberrációja” elfogadottabb volt, mint Európában. Mintegy huszonöt év távlatából ítélve megállapítható, s ez

a szóban forgó tudományos ülés témájának egyik sarkalatos pontja, hogy Európa építészete bizonyára magasabb művészeti, tehát kulturális szinten maradt és áll ma is, mint Amerikáé. Ezt legfőképpen az urbanizáció, a városképek perfektsége érzékelteti. Mindez talán az elmúlt évszázadok építészetének tudat alatt is hordozott öröksége: az ókor, de főleg a középkor kompakt városmagjai műemlékként kultúrát őriznek. A politikailag erősödő és gazdaságilag önálló Európaiban az építészet terén ez reményt keltő.

Ez ilyen formában ugyan nem hangzott el az ülészakon, mégis a második előadás már az európai városról, a nyugat- és közép-európai kisvárosból a történelmi fejlődés során kifejlődött milliós nagyvárosokról szólt. Tamás Pál szociológus beszélt róla. Szerencsés volt az urbanisztikai közelítés, hiszen már a 20. századi építési tevékenység lényege is a városépítés volt, s fokozottan az kell hogy legyen a jövő évtizedekben is. Milyen helyet fog elfoglalni Budapest az európai nagyvárosok sorában? Marad-e szimplán a trianoni maradvány Magyarország fővárosa, vagy ennek határait meghaladó jelentőségűvé emelkedik-e? Tamás Pál szerint ez a kérdés gyorsan eldőlhet: egyik feltétele, hogy a főváros növekedjék, legyen kétmillió lakosa. Most annyian költöznek el Budapestről, hogy ezt csak célzatos betelepítéssel lehet biztosítani. Fontos kérdés ez, kormányintézkedést igényel. A határon túli magyarság jövő sorsát az EU-ban Budapest „felemelkedése” – vagyis ez az építési-építészeti kérdés – ugyanúgy befolyásolja, mint a státustörvény. Kár, hogy ennek az urbanisztikai kérdésnek a jelentősége egyáltalán nem közismert.

A városépítés neves műegytemi tanára, az elmúlt évtizedekben megannyi városunk alakítója, Meggyesi Tamás professzor előadásának érdeme kettős volt. Az egyik, hogy nem csak Budapesttel foglalkozott, hanem átfogóan tárgyalta a városépítés-építészeti kérdéseit is. A másik az a realitás, amellyel a problémát kezelte: szerinte korunk adottságait – vagyis a fent említett, kultúrától elmaradt civilizáció adottságait – tudomásul kell venni. Esztétikai felfogásunkat az adottságokhoz kell igazítani. Meggyesi Tamás nem siránkozott, a kérdést siralom nélkül kezelte. Mint ahogy a sebészorvos sem sírva-ríva áll hozzá páciense kezeléséhez, mert bízik a gyógyításban.

Az építészet stílári kérdését Cságoty Ferenc, a budapesti műegyetem építés karának középület-tervezés professzora tárta a kö-

GYEPSOR, 8

zönség elé. Talán a legilletékesebb. Illetékességét a közelmúltban megvalósult épületei bizonyítják: például a Fény utcai piac, a gellérthegyi Számadó utcában álló apartmanház, a Graphisoft-irodaház, a Pasaréti tér korai modern épületének rekonstrukciója

(igen sajátos műemlékvédelmi feladat). Ő mégsem ezekről beszélt, hanem felvázolta a kortárs építészet négy aberrációját. A sablonná vált rajzolatú homlokzatokat, a túlzásba vitt alkalmazkodást a környezeti organizmusokhoz, a „poszt”-dekonstruktivizmust és a számítógép rajzolta különlegességeket. Ezek kétségtelenül mind vannak. Mint ahogy az emberiség sorában vannak betegek, vannak tehetségtelenek, vannak gyengék. Előadása precíz volt és találó, mégis sajnáltam, hogy – talán szerénységből – nem saját, kétségtelenül értékes épületeit tárta a közönség elé. Cságoly Ferenc a szerteágazó stílári változatokból – az aberrációkat így is felfoghatjuk – arra a következtetésre jutott, hogy régebbi korok sajátosságával ellentétben ma a konszenzus megszűnt, a stílus egyéni lett. Lehet, de én mégis azt hiszem, hogy a stílus ma is felfogható egységesnek, ha nem formai jegyeket keresünk benne, hanem (kulturális) színvonalat. Cságoly Ferenc is közvetve erre a következtetésre jutott, amikor előadása végén leszögezte, hogy az instabilitás nem maradhat. Íme egy újabb pozitívum, egy újabb remény.

Schneller István, a főváros főépítésze sem követte a válsághangulatot. Reális képet adott a főváros építkezéseiről, mutatott jót és rosszat. Mint az igazságos szülő, aki feddi és dicséri gyermekét, aszerint, hogy melyik cselekedetéért mit érdemel.

Kár, hogy az MTA által adott lehetőséget jóformán egyik előadó sem használta ki arra, hogy bemutasson, ismertessen néhány elsőrendű alkotást is (Ezt csupán részletkérdésekkel foglalkozó előadók tették). Akár külföldről, akár hazánkból. Uram bocsá', akár egy vidéki városból, vagy faluból, hiszen Budapesten kívül másról nem sok szó esett. Pedig a magyar építészet már évtizedek óta bizonyítéka annak, hogy a vidék kulturáltsága, és ez éppen építészeti szinten is mutatkozik, elérte, talán meg is haladta a fővárosét. És be kellett volna mutatni azt is, hogy nem minden épület rossz, nem minden épület sínylődik a globalizáció kétségtelenül negatív hatásai miatt. S mivel a hallgatóság egy része nem építész volt, azt is hangsúlyozni kellett volna, hogy milyen egyszerű és bizonyára nem közismert épületek jöttek létre a közelmúltban, hogy milyen különleges és nagyszabású az új alexandriai könyvtárepület, melyet a világ összefogásával sikerült megvalósítani, milyen sajátos, de korhoz kötött és ezért időszzerű a bilbaói Guggenheim-múzeum. Vagy hazai viszonylatban milyen diszkrétén elegáns Reimholz Péter budavári apartmanháza,

és a Lázár Antallal együtt épített Siemens-irodaház, Turányi Gábor herendi porcelán-centruma. Milyen sok szépet rekonstruál még fogyatkozó anyagi lehetőségeinek keretében is a magyar műemlékvédelem. Mennyire figyel a világ – talán jobban, mint mi – a magyar építészet néhány sajátos irányzatára, amelyet Makovecz Imre és Csete György köre képvisel. Ki kell hangsúlyozni, legalább nekem itt most utólag, hogy minden honfitársunk vegye észre, a magyar építészet él, és folyamatosan alkot értékeket. Hogy vannak ma is beruházó-építtető mecénások, akik színvonalas alkotásokra adnak megbízást. Hogy a magyar építészgéniusz nem állt meg Polláck Mihálynál, sem Steindl Parlamentjénél.

Az ülészakon elhangzott, hogy a Magyar Építőművészet (főszerkesztője, Szegő György maga is tartott előadást az építészeti kritikáról) meg fogja jelentetni az egész elhangzott anyagot. Más hazai folyóirattól is várhatunk állásfoglalást, kíváncsi vagyok az ő következtetéseikre is.

Úgy értékelem, hogy a tudományos ülészak címében rejlő kérdésre a választ Meggyesi Tamás építészet-professzor előadása adta meg: az építészet átalakulóban van. Húzódik ugyan emögött válság, de nem az a meghatározó. A válságtól sok építész retteg, de az európai kultúra erős, és ezért a válságot le tudja győzni. Európában, Magyarországon, Budapesten és vidéken.

KUBINSZKY MIHÁLY

KÓLA, PUSKA, SÜLTKRUMPLI

Valamikor a kilencvenes évek közepén történt, hogy a Színház és Filmművészeti főiskolán szakmai közönség előtt amerikai dokumentumfilmeket vetítettek. A program vitathatatlanul legérdekesebb darabja a *Roger and me* című film volt, amely egy Flint nevű amerikai kisváros életét mutatta be, ahol a General Motors bezárta üzemét, és tömeges lett a munkanélküliség. Mit kezdnek magukkal az állás nélkül maradtak, és mit kezd velük Amerika, a „korlátlan lehetőségek hazája”.

A film bemutatta az átképzési kísérleteket: McDonald's eladóvá, Amway ügynökké stb., s a megkapaszkodást célzó egyéni pró-

bálkozásokat. A rendező erős szociális érzékenységgel, elkötelezettséggel, ugyanakkor szarkasztikus humorral dolgozta fel a témát. Láthattuk a több mint egy éven át tartó hajszát, amit azért folytatott, hogy interjút készíthessen a General Motors elnökével, végül egy karácsonyi partin sikerült utolérnie, ahol keneteljes beszédet mond a szeretetről. Eközben karácsonyfástól lakoltatták ki az utcára került alkalmazottakat.

Sajnos az 1989-ben készült filmet egyetlen magyar televízió sem mutatta be, bár igen sok volt a hasonlóság az amerikai és a hazai munkanélküliek reakciói, életstratégiái és pszichikai állapota között (a moziforgalmazás gondolata, lehetősége pedig még az én fejemben sem fordult meg).

Ehhez képest feltétlenül a filmforgalmazás diadalának kell tekintenünk – a hazai piacon nemrégiben megjelent SPI cégé a dicsőség –, hogy alig három hónappal a legjobb dokumentumfilmnek járó Oscar-díj odaítélése után, Michael Moore *Kóla*, *puska, sültkrumpli* című filmjét (ha nem is telt házzakkal), mintegy fél tucat fővárosi mozi vetíti.

A híre megelőzte a filmet, hisz a rendezőt éles háborúellenes felzólalásáért az Oscar-gáláról szinte kitoloncolták, s ráadásul negyvenhat év után először választottak dokumentumfilmet a cannes-i filmfesztivál versenyébe.

Most, hogy a hírügynökségek világgá röpitik filmográfiáját, már én is tudom, hogy az azóta tizenkét filmet készítő Michael Moor első filmje a *Roger and me* volt 1989-ben, s hogy hazájában a legismertebb, munkáival rendszeresen vihart kavarázó dokumentaristák közé tartozik.

A kanadai–amerikai–német koprodukciónban készült film – úgy látszik, élesen társadalomkritikus filmekhez arrafelé sem könnyű pénzt szerezni – nem kisebb horderejű kérdésre keresi a választ, mint hogy miért a legerőszakosabb, a fegyverekért szinte bolonduló nép az amerikai? Az Egyesült Államokban lőfegyverekkel évente tízezres nagyságrendben oltanak ki emberéletet. A kérdés legalább olyan összetett – társadalmi gazdasági, pszichikai, történelmi, etnikai stb. irányokban keresendő a válasz –, mint mikor azt kérdezzük, hogy mi, magyarok miért vagyunk az elsők között az öngyilkosságok számában. Teljesen egyértelmű, meggyőző választ a játékfilm-terjedelmű dokumentumalkotás sem ad, de kétségtelen eltökéltséggel és vehemenciával keresi a választ.

Az ironikus, szatirikus hatáselemeket bátran használó Moore a mikroközösségek vizsgálatával kezdi: Michigan államban egy (talán a hazai polgárőrségnek megfelelő) szervezet tagja magától értetődően mondja: „Ez afféle amerikai felelősségtudat, hogy legyen fegyvered. Ha nincs fegyvered, akkor szolgálatszégést, kötelességmulasztást követsz el”. Ebben a közegben természetes, hogy az emberek pisztollyal a párnájuk alatt alszanak, jóllehet személy szerint egyiküket sem érte még soha semmilyen támadás. A középiskolás gyerekek szabad idejükben az Anarchisták szakácskönyve alapján bombákat fabrikálnak, mert „jó érzés elsőnek lenni valaminek, még ha az a bombakészítés is”.

Különösen szembeszökő az ellentét a szomszédos Kanadával, ahol (mivel hagyományosan halász-vadász nemzet) szinte minden családnak van fegyvere, de azt rendkívül ritkán fordítják a másik ember ellen, s mentalitásukból hiányzik a félelem, a rettegés.

Moore legkihívóbb, legsokkolóbb tétele talán az, amikor szigorú, tényszerű vágóképeken, a halottak számát feltüntetve bemutatja az elmúlt ötven évben, a világban történt amerikai katonai beavatkozásokat, egészen 1999. április 20-ig, amikor is a legnagyobb erejű bombázást hajtották végre Koszovóban. S ugyanezen a napon a coloradói Littletown-ban, ahol – talán nem melleleg – az USA egyik legnagyobb fegyvergyára található, két középiskolás fiú tizenkét halálos és számos súlyos, maradandó sérülést szenvedő áldozattal járó lövöldözést hajtott végre.

Talán még el sem temették az áldozatokat, amikor a westernfilmek ismert sztárja, Charlton Heston az Országos Lövészegyesület elnöke a városba érkezik, hogy ünneplő tömeg előtt hazafias frázisoktól pufogó szónoklatot mondjon a patrióták kötelezettségéről. S véletlen-e, hogy Mr. Heston a lövészegylet képviselőjeként haladéktalanul megérkezik Flintbe is szónokolni, épp akkor, amikor a város szomorú rekorddal dicsekedhet: egy hatéves kislány lőtt le egy hatéves kislányt. A rendező itt elsősorban szociális indíttatást lát a háttérben. Ismeri Flintet mint a tenyerét, hisz szülővárosa, s itt forgatta első filmjét a General Motors válságáról. A lepusztult alvóvárosból napi három órát buszozott a gyilkossá lett kislány édesanyja, hogy egy gyorsétteremben heti hetven óra munkával se tudjon annyi pénzt keresni, hogy ne lakoltassák ki. A kislányt bátyjánál helyezte el, aki valószínűleg nem nézte, regge-

lente mit visz magával a kisfiú az iskolába. A sztár elveszíti ékeszólását Moore kérdéseinek hatására, s kisétál a kamera elől.

Szívós, következetes, provokatív rendező Michael Moore, aki valószínűleg hisz a társadalmi nyilvánosság erejében, mert két a középiskolai vérengzésben megsebesült fiút elvisz annak az áruházláncnak egyik üzletébe, ahol a gyilkos fegyverben is használt golyót, darabját tizenhét centért, bárki kilószámra megveheti. S az áruház képviselői, ha nehezen is, de megígérik, hogy kilencven napon belül megszüntetik a termék árusítását.

A film nemcsak gondolatilag jár be nagy távolságokat, birkózik ellentmondásokkal, de képilg is roppant változatos, eklektikus. Használjon azonban reklámkliptól a biztonsági kamera által rögzített dokumentumig bármilyen elemet az alkotó, mindent céltudatosan, hatásosan – olykor talán hatásvadászóan – tesz. Az biztos, hogy a néző nem tudja kivonni magát a film hatása alól, s még ha az az érzése, hogy több filmet látott ugyanarról, esztétikai, módszertani kételyeit elsöpri a film ereje, a felvetett kérdések időszerűsége. A félelmet, rettegést keltő társadalom közérzete, az abból – is – fakadó agresszió s a mindezek mögött munkáló üzleti és egyéb érdekek felmutatása soha nem volt fontosabb, mint napjainkban. Szeptember 11. és az iraki háború különös élességgel vetette fel az erőszak kérdését az Egyesült Államokban és világszerte. Nem véletlen, hogy Moore filmje élesen megosztja az amerikai közvéleményt. Jó lenne, ha a Való Világ után a televíziók a valódi világra is vevők lennének.

TÓTH KLÁRA

A HÉT NEM ÉS AZ ÁLPOLITIKA DÉMONA

Bő egy évvel ezelőtt (szándékosan nem jó egy évet írok) bedobtak a postaládamba egy füzetkét. *Jóléti rendszerváltást* ígértek benne, s 7 *igent* soroltak élém. Ezek jegyében kellett volna az MSZP-re szavaznom. Azt írták benne, hogy „Magyarország új kormányt akar, mert Magyarország új kormányt érdemel!” A szavazók valamicskével több mint a fele erre a politikai erőre voksolt. Nem hinném, hogy valaminek a fele (de a kétharmada, háromnegyede stb.) az egészszel azonos. Vagyis nem Magyarország akart új kor-

mányt, hanem a baloldal. Az éppen valamivel nagyobb (a vesztes oldalon sokszor elmondták, hogy 1500 számukra optimális elosztású szavazattal ők nyertek volna) fél Magyarország tehát elhitte, hogy új kormány kell neki. Mégsem hiszem, hogy ilyet érdemelt. (Nem is szólva az ország másik feléről, akik nem rájuk szavaztak.)

A meg nem érdemelt kormány egyéves működését megtapasztalva nézzük csak meg, hogy miként mutatkoznak meg az egykori 7 igen tetszetős célkitűzései a mai hatalmi gyakorlatban.

„*Igent kell mondanía a közös jólétre és szabadságra.*” (Megjegyzem, a felszólító mondat így, ponttal zárult, noha a *kell* szó használata igen erős nyomatékot adott neki. A kijelentő mondatból való felszólítás stílári jelentése szerint különösen hangsúlyos, formája ellenére általában ellentmondást nem tűrő, agresszív forma. Mind a hét igent ilyen mondatokban kínálják, igaz, a többiből a *kell* mint igei állítmány hiányzik, az csak az első alkalommal jelenik meg. A központozást figyelembe véve – nem felsorolásról van szó! –, grammatikai szempontból ezek a mondatok hibásak, ha egyáltalán mondatnak tekinthetők.)

A közös jólétet az elmúlt évben néhány kiemelt célcsoport jövedelmének emelése jelentette (adómentes minimálbér, pedagógusok, egészségügyiek). Ezeknek a juttatásoknak burkolt visszavétele (fedezetük biztosításának elmulasztása, áremelkedések stb.) megindult. A kormánynak nincs érdemi gazdaságpolitikája, felelőtlen költségvetésével a gazdaság szereplőit elbizonytalanítja, a tőkebeáramlás katasztrofális mértékben csökkent, hosszú idő után az ország adóssága erősen növekszik.

A közös szabadságot a gyülekezési jog korlátozására irányuló törekvés, agresszív rendőri föllépések, a véleménynyilvánítás korlátozása (több személy elleni jogellenes föllépés, a rendőrség átpolitizálása, jogellenes adatkezelés, a közmédia minden eddiginél határozottabb kormány médiává süllyesztése és a magát még tartó rádió megszerzésére irányuló nyomás, a pártszolgálati alapon zajló sajtóreklám-elosztás stb.) fölöttébb ingatagnak mutatják.

A következő igent az erőseknek a gyengék iránti felelősségére kellett volna mondanom. A kormánypolitikában ennek nyomát azóta sem látom. A valóságban a társadalmi szolidaritás erősítésének nincs nyoma, néhány olcsó és látványos jótékonykodási gesztuson kívül, mint pl. a Duna 2002-es áradása miatti károk enyhítésében, de már a téli hóeltakarítás költségeit a propagandáigé-

reték ellenére (e sorok írásáig) elmulasztotta a kormány. Az önkormányzatok a rájuk osztott feladatokhoz nem kaptak megfelelő támogatást, ez különösen a hátrányos helyzetű, kistelepüléseken élőket sújtja. Ezek az önkormányzatok nem számíthatnak jelentős összegekre a helyben maradó személyi jövedelemadóból vagy a gépjárműadóból, míg e tételek az amúgy is gazdagnak számító önkormányzatok előnyét növelik. A szegényeket fokozottan fenyegeti az a terv, amely szerint a MÁV veszteséges vonalainak költségeit a területileg érintett önkormányzatokra akarja hárítani, ráadásul a postáikat is be akarják zárni. Lassanként nemcsak jövedelmi viszonyaikat tekintve szakadnak le a dinamikusabb régiók világtól, hanem alapvető infrastruktúrájukat tekintve is. A gyengék számára az uniós csatlakozás ugyancsak a leszakadás gyorsulásával fenyeget. Ők nem képesek elfogadható pályázatokat írni, még kevésbé a pályázati feltételeket teljesíteni. Ipari termelés e településeken gyakorlatilag nincs, lokális jelentőségű mezőgazdaságuk összeomlásának küszöbén állnak. Jellemző pl. az, ahogyan az agrártárca az eseti értékesítési válságokat kezeli (sertés, tej). Az illetékes államtitkár kioktató hangon közli, hogy akik nem képesek az uniós feltételeket teljesíteni, csak bukjanak el, azért verseny a verseny. A gondolatmenet szerint a technológiai megújulásra változatos okok miatt alkalmatlan tíz- és százazrek válságos helyzetével való törődés nem agrár-, hanem szociális probléma. Amiből az is következik, hogy az ő sorsuk javítására, gondjaik megoldására nem is készülnek tervek.

Úgy általában jól hangzana a *munka, a teljesítmény becsületére* kért igen is. Hogy ez mit jelent, azt nem tudjuk, azon kívül, hogy a tárgynak szentelt minisztérium létrejött. A munkaerőpiac helyzete azonban az elmúlt évben romlott, a multik vonulgatnak kifelé, a kormány ügyetlensége folytán végül az országnak esélye sem nyílt a kisautókat gyártó francia beruházás idecsábítására. A dekonjunktura súlyosan fenyegeti a sok munkaerőt lekötő építőipari cégek fejlődését, a kormány nem tervezi az ágazat lehetőségeinek javítását. A versenyképesség fokozásának emlegetése egyértelműen a reálbérek csökkentését, de legalábbis tartós befagyasztását sejteti.

Általában véve a segélyezés szerepének erősítése éppenséggel a munka társadalmi jelentőségének devalválásával egyenlő. Jellemző, hogy a munkaügyi miniszter a munkanélküliek számának

növekedését azzal magyarázza, hogy olyanoknak is érdekükké vált regisztráltatniuk magukat, akik ezt eddig nem tették meg. A munkavállalói érdekvédelmet a kormány a háromoldalú érdekegyeztetés mechanizmusának visszaállításával teljesített feladatnak tekinti, ez azonban semmiféle valóságos védelmet nem kínál. Ugyanez az álszent formalizmus jelent meg a kényszervállalkozások elleni jogszabály elfogadásakor, amivel egyidejűleg az is elhangzott, hogy szankciók helyett a kormány csak tervezi az előírások teljesítésének ellenőrzését.

Igent kért az MSZP *a nemzetünkért, családunkért érzett felelősségre*. Ami a nemzetet illeti: az igen ez esetben csak az MSZP *ellenében* mondható ki. A kormány erőfeszítései a kedvezménytörvény lefagrasztására irányultak, olyan lelkesedéssel hivatkozva annak a szomszédokat sértő passzusaira, mintha az ő elvárásainak való megfelelés lehetne a magyar politika legfőbb prioritása. A valóság éppen az, hogy a Trianon után hozzájuk került magyar nemzettestek fölszámolását a maguk nemzetállami törekvéseinek legfőbb céljaként kezelő szomszédos nacionalizmusok tiltakozásainál semmi sem igazolja jobban a kedvezménytörvény eredeti formájának indokoltságát. Ami pedig a sokat hivatkozott uniós jogi normákat illeti, nyilvánvaló, hogy az unió nem szabályoz olyan problémákat, amelyek nála nincsenek. A magyar kisebbségek sorsának alakulása olyan speciális kérdés, amely egyedi jogi rendezést követel. Ennek megfelelően a magyar jogalkotásnak és diplomáciának természetes feladata csak az lehet, hogy ennek elkészítését és elfogadtatását szorgalmazza. Ez egyébként az unió érdeke is, hiszen a további bővítés is abban a régióban esedékes, ahol e problémakör rendezése a legfőbb prioritások közé tartozik.

A családokért érzett felelősség frázisa a kormány politikájában a kedvezmények körének szűkítését jelentette. A szociális támogatások társadalompolitikai megalapozottságú célkitűzéseit a rászorultsági elvvel takaródzó szegénypolitikai szemlélet váltotta fel, amelyről már sokszor bebizonyosodott, hogy csak a problémák újratermelését segíti. A családok életvezetését befolyásoló, a jövő generáció egészséges fejlődését súlyosan fenyegető (bár a kisebbik kormánypárthoz köthető) drogliberalizációs törekvésekkel szemben csak hosszas hezitálás után, nyilvánvalóan a fenyegető támogatásvesztés nyomására, és nem meggyőződésből fakadóan hangzottak el MSZP-s tiltakozások. Itt is említhető az egészségügy

reformjának a privatizáció kiterjesztésével való, a nemzetközi tapasztalatok alapján dráguló, és az egyenlőtlenség növekedését generáló, profitorientált kísérlete. Ez azonban elsősorban az erőseknek a gyengék iránti felelősségét említő frázissal ütközik.

A társadalompolitikai szlogeneket a politikára vonatkozó tételek követik.

Az újabb igen *arra a lehetőségre* vonatkozna, *hogy érdemben részt vehessünk a döntésekben.* Ami ezzel összefüggésben eddig történt, az azt bizonyítja, hogy az elmúlt év a szocialisták hatalomgyakorlásának legrosszabb periódusa. (Ne gondoljunk a pártállamra: a Horn-kormányral összevetve is drámái a zuhanás.)

A Medgyessy-kormány eleve bűnben fogant, amiről ugyan sikerült ügyesen elterelni a közvélemény jelentős részének figyelmét, de a kormányerőkben is maradandó nyomot hagyott az ennek nyomán kialakult legitimációs válság, illetve a koalíciós krízis. Az MSZP vezetése megtévesztette a választókat azzal, hogy eltitkolta előlük, hogy kormányfőjelöltje az ügynöktörvény szellemének megfelelően nem pályázhatna erre a tisztségre. Horn Gyula még hivatkozhatott arra, hogy őt pufajkás múltjának ismeretében választották meg. Medgyessy szt-tiszti szerepéről a beavatottak szűk körén kívül senki sem tudott, ők viszont igen. Ennek ellenére, s ezt titokban tartva indították. Az alapvetően fontos információ visszatartása kizárta, hogy a választó érdemi döntést hozzon.

A döntések befolyásolására az alulinformált társadalom nem kap lehetőséget. Így pl. a kormány gondosan őrizte a kórház-privatizációra vonatkozó tervezet részleteit, de az uniós népszavazás előtt is óvakodott attól, hogy a lakosság minél teljesebb körben informálódhasson. (Ennek jegyében a takarékosági csomagban a felsőoktatástól elvonandó összeg kétharmada folyt el egy olyan kampány során, amelyet követően kevesebben mentek szavazni, mint ahányan korábban terveztek.)

Általában véve az tapasztalható, hogy mind a társadalom, mind a szakmai szervezetek véleményét semmibe véve, kizárólag a parlamenti többségre támaszkodva, mindenféle konszenzusereső szándék nélkül ver keresztül a kormány stratégiai döntéseket. A kórház-privatizáció, a közoktatás reformjáról hozott törvény az orvosi kamara és a pedagógustársadalom ellenére született meg. De nem számítanak semmit a köztársasági el-

nőknek a döntéshozás társadalmiasítását lehetővé tevő gesztusai sem.

Az MSZP elvárása szerint illet igent mondanunk *a félelem nélküli, biztonságos életre* is, mert ki kívánná ennek az ellenkezőjét? Ami a közbiztonságot illeti, lényeges változás nem történt. A rendőrség politikai célú használatának legkisebb jele is riasztó azonban egy olyan országban, amelyben a diktatúra emléke máig ott van a lakosság reflexeiben, s ahol éppen az állampárt jogutódja van kormányon. Tüntetőkre pisztolyt rántó, hatalmával visszaélő, a rendőri eljárás során indokolatlanul megfélemlítő és megalázó módszereket alkalmazó, koncepciós igazoltatási eljárásokat végrehajtó, indokolatlan idézésekkel a helyi társadalomban politikai nyomást kifejtő rendőrből egy is sok. Sor került az eddigi leg súlyosabb politikai háttérű bántalmazásra is.

A biztonság fogalmába nemcsak a személyes jogbiztonság, hanem a vállalkozás biztonsága és szabadsága is beletartozik, ami nem képzelhető el a verseny tisztasága és szabadsága nélkül. Az elmúlt évben napi gyakorlat volt az ál-tendereztetés és a meghívásos pályázat, illetve a közbeszerzési eljárás megkerülése. A közpénzekből folyó kifizetések példátlan arányban áramlottak a kormánypártok gazdasági holdudvarába. A lebukások, versenyhivatalt elmarasztalások nagy száma nem a felderítés javulását, hanem az esetek számának megugrását bizonyítja. A kormányzat politikusainak és a gazdasági hatalom birtokosainak összefonódása egyre látványosabb (pl. Medgyessy Péter korábbi kapcsolatrendszerének jelenléte, Gyurcsány Ferenc miniszterré válása).

Az utolsó igent *a politikai hatalom korlátozására és ellenőrzésére* várta a politikai hatalom megszerzésére készülő MSZP. Egyéves működésével elérte, hogy a közvéleményben ez a vágy egyre erősebb legyen. A jelen helyzetben bárki megtapasztalhatja, hogy a hatalom döntéseinek befolyásolására semmi lehetősége nincs. Kezdődött ez a szavazólapok megőrzésének kérdésével kapcsolatos kezdeményezések elutasításával, legutóbb a kedvezménytörvény változtatása elleni aláírásgyűjtés maradt eredménytelen. Közérdeklődésre számot tartó kérdések vitája olyan időpontokban zajlik, amikor a televízió azt már nem közvetíti. Az éjszaka csöndjében, így a nyilvánosság kizárásával születnek sorsdöntő jogszabályok. A kétharmados törvények intézménye a hatalom korlátozásának ugyan ad némi teret, de az ellenzéknek arra nincs

módja, hogy a kormányt valóban ellenőrizze. A parlamenti vizsgálóbizottságok száma látványosan növekedett, munkájuknak azonban érdemi eredményével nem találkozhatunk. Egy év elteltével a kormánypártok egyre gyakrabban akadályozzák a rájuk vonatkozó vizsgálóbizottságuk létrejöttét, korábban is korlátozták (elsősorban időben) működésüket. Az ombudsman és az adatvédelmi biztos állásfoglalása nem jár kötelező szankciókkal. A médiát a kormányoldal ellenőrzi, ez megakadályozza, hogy a sajtó valóban részt vegyen a hatalom ellenőrzésében. Tájékoztatási kötelezettségű köztisztviselők nem fogadnak ellenzéki újságírókat, a kormányszóvivő szerepe nem pusztán a tájékoztatás, hanem páriját ritkító módon önálló politikai szereplőként rendszeresen arrogáns kioktatásban részesíti azokat, akiknek a véleménye eltér a kormányétól.

A brosúra szövegei és az első év gyakorlata tehát élesen szemben áll egymással. Választási propaganda esetében ez nem meglepő, itt azonban nem a szokásos ígéretekéről van szó, hanem (propagandaszempontból egyébként jól kitalált) általános célkitűzésekről. Tudjuk, hogy konkrét kampányígérek később, a lehetőségektől függően vagy teljesülnek, vagy nem. Ha nem, az csak akkor sérelmezhető, ha hirdetői eleve nem gondolták őket komolyan. Itt azonban másról van szó. Az MSZP (lelke rajta) a modern társadalmak működésének alapértékeit, elveit hirdette meg saját programjaként. Amikor azt láthatjuk, hogy kormányzása idején ezeket az elveket szisztematikusan megsérti, az sokkal súlyosabb probléma, mintha pusztán kampányígérek valóra váltásával marad adós.

Az említett szlogenek tartalmi megsértése súlyos ügy. A „7 igen” helyetti „7 nem” feltétlenül tiszteletben tartandó normák megsértését jelenti. Ez a kormányzás az ország belső állapotát és külső megítélését rontja.

A nyár eleje azzal telt, hogy a külügyér-pártelnök az ellenzéki főerőt azzal támadta, hogy a kereszténydemokrata internacionálé lisszaboni nyilatkozatának elfogadtatásával az ország jó hírért ásta alá. E dokumentum szerint a kormány megsérti az emberi és a szabadságjogokat. Az elítélő nyilatkozat mögött azonban konkrét és valóságos esetek sora áll. Fájhat tehát az elítélés, de nincs miről vitatkozni, s különösen nem azoknak, akik valótlan, vélt és csip-csup ügyek miatt korábban minden lehetséges fórumon sziszte-

matikusan rossz hírért keltették Magyarországnak. A sors iróniája, hogy éppen a leghevesebb tiltakozás idején a rendőrség bemutatta, hogy nemzetközi szinten is látványos agresszióra képes: a Greenpeace-aktivisták békés tüntetését a hazai pályán megszkott vehemenciával oszlatta fel, megsértve ezzel az annyiszor hivatkozott európai normákat: mintha fellépésének célja az lett volna, hogy a lisszaboni nyilatkozat igazságtartalmát igazolja.

A valós probléma nem is ez. A Medgyessy-kormány nem csak Lisszabonból kapott figyelmeztetést (egyébként az uniós taggá válás után természetesen lesz, hogy az uniós szervezetei ilyen formán egyre többször fognak beleszólni a magyar politikai életbe). Érkezett még két másik bíráló is: az IMF-é, és befutott az a szakszervezeti jogok szűkítését sérelmező bíráló is, amit még a múlt évi választási kampányban szeretett volna lobogtatni a baloldal. Ez tehát még a polgári kormány ellen irányult volna, de a mostanihoz érkezett. Születésének körülményei bizonyítják a baloldal állszentségét, amellyel az MSZP elnöke tragikus arccal sajnálkozik amiatt, hogy akadnak olyanok az országban, akik nemzetközi fórumokon jelentik fel hazájukat. Kapott még Magyarország elmarasztalást a kedvezménytörvény miatt is. A Jürgens-jelentésben foglaltak a magyar közvélemény számára már ismeretesek voltak: azt ugyancsak – némiképp a szocialista szolidaritást is kihasználva – a tavalyi választási kampány eszközének szánták a honi szocialisták. Egy évük lett volna, hogy – hivatkozva az általuk is elfogadott jogszabály folyamatban lévő módosítására – e dokumentum ügyében valamiféle eredményt érjenek el. De nem történt semmi: a külügyminiszter a nemzeti érdeket pártelnökként pártja céljainak rendelte alá: a Jürgens-jelentést belpolitikai érdekeinek megfelelően forgathatja idehaza.

Vagyis a magyar helyzet nemzetközi mércével mérve, és a belülről látható megannyi részinformáció ismerete nélkül is rossz. S ami a legaggasztóbb (mert politikai szembenállásom dacára magam is abban vagyok alapvetően érdekelt, hogy Magyarországot jól kormányozzák), a helyzet most, egy évvel a Medgyessy jegyezte kormány hatalomátvétele után gyorsan romlik. Akkor tehát, amikor már ennek az adminisztrációnak a munkája határozza meg a dolgok menetét.

Az országot ugyan a kormány igazgatja (sőt *izgatgatja*) és reprezentálja (olykor csak *prezentálja*), de a közhangulat alakulásának,

a politikai kultúrának vele együtt meghatározója az ellenzék is. Sajátos módon a kormánypártok működése, alakulása a kormányzati feladatok ellátásának értékelésén túl önálló (al)fejezet lehet egy áttekintésben.

A magyar társadalomban kialakult bizonytalanság azonban nemcsak a kormánypolitika vagy a kormány-ellenzék hadakozás következménye. A rendszerváltozás folyamatának előrehaladása olyan új helyzetet eredményezett, amelyek miatt bizonyos strukturális feszültségek is megerősödtek.

Az elmúlt évtizedben a pártok alkalmasnak bizonyultak legfőbb feladatuk teljesítésére, fölváztak olyan jövőképeket, politikai és ideológiai paradigmákat, amelyek kifejezték a különböző csoportok gondolkodását, értékrendjét, jövőképét. Mindezt alapjában véve a (pártállami) múltban gyökerező reflexek mentén tették, az eddigi pártok a maguk roppant különböző módján leginkább osztály- és rétegpártok voltak. Ez a tagolódás azonban egyre kevésbé alkalmas a társadalom érzelmeinek, elvárásainak leképezésére. Többször is kiderült már, hogy a társadalom rétegekre és „osztályokra” tagolása nem alkalmas a politikai szimpátiák alakulásának leírására.

A modern demokráciák működéséhez nélkülözhetetlen a pártpolitikai tagolódás. De e szervezetek működésében nem a marxi elképzelések szerinti érdekek, hanem értékrendek, kulturális hagyományok, magatartásformák, világképek, családi tradíciók és megannyi más elem jelenik meg. A társadalmi átalakulás heveny szakaszának lezárulása után a pártok mögötti érdekrendszerek jelentősége csökkenni látszik (annak ellenére, hogy a politika képe ennek az ellenkezőjét mutatja). A pártszimpátiák alakulása a korábbinál kevésbé köthető a társadalomban elfoglalt helyhez, annak a jelentősége is csökkent, hogy valaki úgymond a rendszerváltás nyertese vagy győztese, mert helyzetének alakulásáért egyéb okok miatt különböző pártokat, politikusokat tart felelősnek, s ennek megfelelően szavazási hajlandósága is változik. (Bár vélhetően az aktuális kormány leváltásának reflexe általában a tartósan vesztesnek bizonyultak körében erősebb, mint a sikeresek között.)

A Fidesz ezt a változást érezte meg, s átalakulását ehhez a változáshoz próbálja igazítani. A polgári körök mozgalmának fölvállalása, majd a szövetségé alakulás arra a reményre épül, hogy

egy lazább szervezeti forma sikeresebben fejezi ki az értékek, érzelmek, magatartásformák összetartozását, mint a merev és amúgy is rossz emlékeket idéző párt-formáció. Az új szervezeti modelltől a Fidesz és a jobboldal azt várja, hogy új jelentést tud adni a maga politikai szereplésének, s integrálni tud olyan csoportokat is, amelyek általában magától a politikától idegenkedtek. A változtatás egyébként visszafogott: a Fidesz néppárttá, illetve szövetséggé alakulása értelmezhető a hagyományos politikálás keretei között is, hiszen a széles spektrumot lefedő, erősen tagolt, sőt töredezett jobboldali áramlatok számára világossá vált, hogy csak egységes fellépéssel van esélyük a hatalom megragadására. Az új modell integratív ereje látható, de nem kockázatmentes. A magyar társadalom megrendítő politikai iskolázatlansága miatt a Fidesz mögötti amorf tömegelő akár konfrontálódhat is a „kemény mag” nemzeti liberalizmusával, ezt a veszélyt ma egyedül Orbán Viktor megfellebbezhetetlen tekintélye védi ki. A probléma azonban ettől nem oldódik meg: az európai stílusú neokonzervatív-jobbközép erőknél a sikeres szerepléshez olyan erők támogatását is meg kell szerezniük, amelyekkel ideológiai-politikai közösséget nem vállalhatnak.

A pártszerkezet átalakulását nem napi, taktikai okok idézik elő, nem felszíni jelenség, hanem az elmúlt évtized átalakulásának természetes és szerves következménye.

Ez a változás közvetve, de szükségszerűen előkészíti a baloldal átfelműködését, amit az tesz nehezen kiszámíthatóvá, hogy e körben nem sokat értenek ebből a folyamatból. Így ahelyett, hogy megpróbálnák értelmezni e változás valódi tartalmát, csak a gyűlölet logikájával magyarázható, heves támadásokat indítanak a jobboldalon látott változások okán. Eközben maguk is tisztában vannak valamiféle változás szükségszerűségével, de azt (EU-integrációs) megfelelési reflexeikből táplálkozó ideológiai premisszákból akarják kibontani. Ami átmeneti és felszíni sikereket éppenséggel hozhat, de alapvető problémáikat nem oldja meg.

Aki tanulmányai során még birkózott a marxista világnézet alapján tartott politikai gazdaságtannal, az emlékezhet rá, hogy miként vezették vissza az előadók a kapitalizmus csődjét (ami axióma volt ebben a különös tudományban) a tőke és a munka antagonizmusára, mint a tőkés termelés alapvető és feloldhatatlan ellentmondására. Nem volt ebben a konstrukcióban olyan elem, amire ne lett

volna ez a szlogen érvényes, minden erre volt visszavezethető. A magam részéről annak idején előre féltem a szocializmus politikai gazdaságtanának stúdiumától, amiben ilyen átütő erejű csodafegyver nem mutatkozott. Semmi baj nem történt azonban: a vizsgáztatók lelki szükségletének kielégítéséhez nem kellett sok. Beérték annyival, mint korábban. Elég volt utalni arra, hogy a szocializmusban már nincs jelen a kapitalizmus alapvető ellentmondása. Aki ezt a mechanizmust fölismerte, annak számára fölöslegessé váltak a *pégé* tankönyvei, mert a fenti tézisek mindközönségesen elegendők voltak az elvárt tanulmányi előmenetel bizonyítására.

A baloldali gondolkodás e sematizmusa nem nagyon változott azóta sem. Eszerint az MSZP úgy viszonyul az MSZMP-hez, mint az egykori modellben a szocializmus a kapitalizmushoz. Az úgy mond *fejlettebb* szinten nincsenek jelen elődje ellentmondásai vagy hibái. A történelem azonban nem így működik, nem a hibák kiküszöbölése jelent benne új minőséget, hanem az új elemek megjelenése, kipróbálása. Az utódpártiság terheitől nem lehet pusztán az előd hibáitól való elhatárolódással megszabadulni. A maga megújítására készülő MSZP-ből a párt átnevezésével, de még egy valóban korrekt szociáldemokrata program elfogadásával sem lesz szociáldemokrata párt. Ehhez radikális személyi és stílári változásokra, ideológiai identitásváltásra, nem felszíni módosításokra volna szükség. Olyan megújulásra, ami a baloldal jelenlegi vezető köreinek a hatalomtól való búcsút is jelentené. Ezért bizonyosra vehető, hogy – mondjanak akármit – ezek a körök, ha szavakban kívánatosnak is minősítik a változásokat, valójában csakis azok tényleges megvalósítása ellenében politizálhatnak.

A magyar társadalom fokozatos, lényegi, de új formáját még kereső átalakulási folyamata a baloldal számára is kikerülhetlenné teszi a változást, s ez igen komoly feszültséget vált ki a kormányoldalon. A mai közállapotok feszültségében és bizonytalanságában ez a feszültség is ott van: a kormánypártok a maguk belső bizonytalanságát, ellentéteit, személyi és stratégiai megosztottságát egy erős ellenségkép kialakításával akarják tompítani. De egy kormányzó párt belső vitáinak árát sohasem csak az adott párt, hanem az egész ország fizeti. Megélhette ezt már egypárszor Magyarország is, 1953-ban, 1956-ban, 1968-at követően, 1989–90-et megelőzően. Ezek az atavisztikus és homályos félelmek ma is súlyosan terhelik a közéleti légkört.

Az első Medgyessy-év hozta nehéz helyzet problémáinak enyhülésére nem számíthatunk. Bizony, zavarja a valóság a kormányt koncepciójának kialakításában, közigazgatási feladatainak ellátásában. A mögötte álló támogatói kör a maga érdekeinek megfelelően akar minél több előnyt szerezni a politikai hatalom birtoklásából, de a politika gondjaival nem akar és nem tud foglalkozni. Avítt választói beidegződések előhívásával, a régi reflexek megpiszkálásával, működőképessé tételével, s az ezekre építő politikai marketing eszközeinek bevetésével azonban úgy is lehet politizálni, hogy maga a politika háttérbe szorul.

A mai baloldalon, a korábban vázolt okok miatt, általában véve irtóznak a valódi politikától. Ami érthető is: nem arra szocializálódtak. Nem tudjuk, meddig lehet az álpolitika eszköztárával sikeresen elfedni ennek a hatalomgyakorlásnak és pártstratégiának az ürességét, de az eddig látottak alapján szkeptikusan figyeljük a fejleményeket. A magyar alkotmányos szabályozás folytán a kormány formálisan aligha bukhat meg, de ez a biztonságérzet is hozzájárulhat ahhoz, hogy megbuktassa magát. A jelen helyzet alapján úgy tűnik, hogy korábban elsősorban a közvélemény szondázását célzó híresztelések szerinti rendkívüli választásokat a fogyó népszerűségű kormánypártok nem fogják kierőszakolni.

Három év túl nagy idő ahhoz, hogy megalapozott prognózist fogalmazhassunk meg. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a következő évben romló gazdasági, politikai, társadalmi helyzetben csak az nézhet örömmel a politika szférára, akit vonzának a bonyolult és extrém helyzetek. És akiben van némi mazochizmus.

GÁSPÁR G. JÁNOS

EURÓPA BETEG EMBERE?

Meghívót kaptam 2003. június 24-re, a berlini Neues Museum helyreállításának kezdete alkalmából rendezett ünnepségre. A múzeumépületet Friedrich August Stüler tervezte, a Magyar Tudományos Akadémia budapesti székházának alkotója. Jelenlegi állapotában a hajdan újszerű bemutatási koncepciót – a kiállítási tárgyak és a kiállítótermek architektúrájának és dekorációs temati-

kájának egymásra hangolt egységét – megvalósító, nagyvonalú épület, a Museumsinsel együttesének része, páratlan kordokumentum. Egyes helyiségeinek falai a puszta tégláig lecsupasztvva még a bombaszilánkok helyeit mutatják, másoknál még NDK-korabeli állagvédelmi munkák látszanak, egy továbbiban enyhén sérült freskókon a Forum Romanum idealizált látképe fogadja a látogatót, alkalmat adva eltűnődni a mulandóságról általában és a régi Európa (nem Rumsfeld-féle olvasatban, hanem az első világháború előtti állapotra vonatkoztatva...) széteséséről különösen. Bizonytalan korunk egyrészt fogékony a provizóriumok iránt – nem véletlenül használták a Neues Museum félig romos épületét időszaki kiállításokra, többek közt meg nem valósult berlini építészeti tervekről, víziókról –, másrészt a látványos műemlékek helyreállításával felszámolja az ideiglenes állapotokat, érdemes volt tehát még egyszer körülnézni az időmarta házban, mielőtt a sebhelyek legtöbbször eltűnik. Christina Weiss kulturális államminiszter a múzeum százhatvan évvel ezelőtt elkezdett építkezésre visszatekintve arra utalt, hogy most építjük a következő száz-százötven év múzeumi együttesét, amely – ha a Bode-Museum és a Pergamon-Museum helyreállítása is befejeződik a nemrég átadott Alte Nationalgalerie szomszédságában – a Louvre-ral vetekedhet sokrétűségében, gyűjteményei rangjában.

A beszédet hallgatva, mégis arra kellett gondolnom, hogy – bármennyire is fontos és szép dolog a múzeumegyüttes még hiányzó darabjának visszanyerése – kinek csináljuk az egészet? Netán egész Németország saját maga önmuzealizálásán dolgozik, és száz év múlva, ha egyáltalán még lakható lesz Európa, hány olyan látogató lesz, aki a most elhelyezett német nyelvű feliratot el tudja olvasni, sőt meg is tudja érteni?

Mindez nem holmi Spengler-féle kultúrpeszsimizmus, hanem nagyon is reális, statisztikailag alátámasztható kilátás. Németországban jelenleg 1,4 gyerek esik egy szülőképes korban levő nőre, ennél alacsonyabb születési arányszámokat alig találunk egész Európában, noha az egész kontinens előregedőfélben van. Ez az arányszám egyébként korántsem új, hanem a hetvenes évek óta, tehát mintegy generációt átfogó állandósult tendencia mutatója. Némi szarkazmussal kifejezve, a meg nem született nők a maguk részéről nem tudnak gyereket szülni, tehát egy további generáció leforgása alatt sem lehet alapvető javulással számolni, még akkor

sem, ha – egészen valószínűtlen módon – a születések száma máról holnapra megduplázódna.

Látszólag kézenfekvő megoldás lenne a hiányok pótlása bevándorlókkal. Meinhard Miegel politológus professzor 2003. június 3-án a Bundestag CDU/CSU-frakciója előtt tartott előadásában hevesen vitatta ezen opció realitástartalmát: „Az elmúlt 23 év bevándorlása már egyáltalán nem integrálódott. Afféle bevándorló-szubnépesség fejlődött ki, amely egész más profilt mutat, mint az itt lakó népesség. A bevándorolt népesség rosszabbul képzett, a keresők hányada az itt lakók keresői hányadának háromnegyede, a munkanélküliségi hányad két és félszer akkora, az iskolát félbehagyók hányada sokkal magasabb, mint az itt lakóknál, a bűnözési ráta tovább tart, minden tökéletesen egyértelmű ezen a téren. Eltekintve természetesen sok kivételtől, amelyekben bevándorlók kimagasló integrációs teljesítményt mutattak és integrálódtak, a bevándorló népesség nincs integrálva.” (Meinhard Miegel: *Eisbrecher für unangenehme Wahrheiten – der Bürgerkonvent*. Jegyzőkönyv, kiadta Volker Kauder és Dr. Peter Ramsauer a CDU/CSU parlamenti frakciója nevében, Berlin 2003, 4. old., ford. B. J.)

Ez azonban nem az egyetlen riasztó felismerés. Ismét Miegel szerint az ötvenes és hatvanas évek (Nyugat-)Németországában a GDP egyhatodát fordították a legtágabb értelemben vett szociális kiadásokra, 1970-ben egyötödét, ma pedig egyharmadát. Ha mindez nem függene össze a lassan feje tetejére álló demográfiai piramissal, némi naivitással ezeket a számokat akár szociális vívmánynak is lehetne tekinteni. Érdeemes tehát egybevetni egy másik számsorral: 1970-ben a közületi összkiadások felébe került a szociális háló, az „egyéb” kiadásokra, mint pl. kutatás, oktatás, külső és belső biztonság, maradt a második fél. A közberuházások a GDP 4,8%-át tették ki. Ma már az „egyébre” a közkiadásoknak már csak 34%-a marad, a GDP-nek pedig írd és mondd 1,6%-a marad közberuházásokra – mindez annak ellenére, hogy az állami újraelosztás hányada az adott időszakban a GDP 40%-áról annak felére emelkedett! Ha a tendenciák alapvető politikai beavatkozás nélkül változatlanok maradnak, Miegel szerint ez a hányad 2035-ben legalább 65%-ra fog emelkedni, a szociális ráfordítás a GDP felére – ez a közkiadások 77%-ára rúg, a közberuházások aránya pedig a nulla felé tendál. Ezt a riasztó tendenciát pedig nem olyan

szándék feltételezése alapozza meg, hogy az idős emberekre, a betegek fejenként magasabb anyagi ráfordításnak kellene jutnia – a számítás alapja változatlan fejenkénti ráfordítás, ellenben az idős emberek aránya szökik fel. Ez utóbbi pedig – világméretű katasztrófák hatásaitól eltekintve, melyektől az Úr óvjon minket – nagy pontossággal előrejelezhető.

Még egy számsor jellemzi a helyzetet, amely minden állampolgárnak és politikusnak átlatlan éjszakákat kellene hogy okozzon, de alig játszik szerepet a köztudatban: a közadósságok összege 1970-ben a GDP 18%-ára rúgott, 1980-ban 31%-ára, 1990-ben 42%-ára, majd az ezredfordulón elérte a 60%-ot. Ez utóbbi tetemes ugrásban természetesen szerepet játszanak a német újraegyesítés költségei, de a tendencia e nélkül is teljesen egyértelmű.

Összefoglalva: Németország ma elsősorban, mondhatni, a múltat finanszírozza, legjobb esetben még szinten tudja tartani ideig-óráig a jelent, a jövőre – hosszú távú infrastrukturális beruházásokra, kutatásra, művelődésre – pedig viszonylag egyre kevesebbet áldoz. A logikus, saját, aktív kereső korban levő generációmat érintő következtetés: ha azt akarjuk, hogy gyerekeinknek (túl kis számú gyerekünknek...) jövője legyen, akkor saját nyugdíjvárásainkat vagy drasztikusan csökkentenünk kell, vagy pedig legfőbb ideje nekilátni tartalékokat képezni, jelenlegi vásárlóerőnk terhére.

Természetesen Schröder kancellár és csapata tisztában van azal, hogy a helyzet válságos – mégis, az „Agenda 2010” néven ismert kormányprogram legjobb esetben tüneti kezelés, a strukturális problémáknál legfeljebb a jéghegy csúcsával foglalkozik, a víz alatti kilenczetedet ignorálja. A történelmi igazság kedvéért tegyük hozzá: a szerkezeti romlás és az államadósságok felhalmozásának nagy része a kereszténydemokrata vezetésű Kohl-kormány 16 éve alatt történt, és a német újraegyesítés költségeit legfeljebb enyhítő, de semmiképpen sem felmentő körülményként könyvelhetjük el. Nem véletlen, hogy egyik kormány sem mer drasztikusan beavatkozni, hiszen azonnal a különféle jól szervezett lobbik ellenállásába ütközne. Nem véletlen az sem, hogy Európában elterjedt az a szólás, miszerint ma Németország „Európa beteg embere”. Egyik barátom, józan, túlzásokra nem hajlamos jogász, közbeszerzési jogi kérdésekért felelős minisztériumi főtisztviselő szerint pedig a helyzet – elsősorban az infrastruktúrával folytatott rablógazdálkodás terén – az NDK utolsó éveire emlékeztet...

Hogy reagál a német társadalom a helyzetre? Renate Köcher, az allensbachi Insitut für Demoskopie vezetője a Frankfurter Allgemeine Zeitung 2003. június 18-i számában érdekes adatokat közöl. Eszerint a lakosság 47%-a meg van győződve arról, hogy „a szociális állam részleges leépítése elkerülhetetlen”; csak 32% látja úgy, hogy pusztán „átépítéssel” meg lehet úszni; a lakosság 21%-a még nem formált véleményt. Schröder kancellár „Agenda 2010” elnevezésű programcsomagjáról (némi malíciával „német Bokros-csomag”-nak is lehetne nevezni) a lakosság 57%-a úgy véli, hogy ez további, fájdalmas beavatkozásoknak csak a kezdete; mindössze 5% reméli, hogy a nehezén ezzel túlesünk. A lakoságnak csak 36%-a tartja lehetségesnek a gazdasági és szociális nehézségek messzemenő megoldását az elkövetkező években, 52% azon a véleményen van, hogy a problémák belátható időre kísérni fogják az országot. Ennek ellenére nincs riadt hangulat, Köcher szerint a társadalom hozzászokott a hosszadalmas reformvitákhoz – én inkább úgy fogalmaznám: a társadalom kezd belefásulni a meddő vitákba. Kérdéses, hogy a társadalom zöme valóban tisztában van-e a problémák valós nagyságrendjével: egyrészt a megkérdezettek fele kétségesnek tartja a nyugdíjak hosszú távú biztonságát, növekvő befizetések mellett csökkenő szolgáltatásokkal számol a betegbiztosítástól, és csődbe ment céghez hasonlítja a német államot, ugyanakkor a megkérdezetteknek csak negyede tartja a helyzetet nagyon veszélyesnek.

A politikai elit messzemenő tekintélyvesztéséről tanúskodik az, hogy a lakosság 58%-a nem vár alapvető változást egy esetleges kormányváltástól. Nincs olyan politikus sem, akiből a többség kinnézne valamilyen kimagasló reformteljesítményt. Ugyanakkor – némi jó hír – radikális, alkotmányellenes mozgalmaknak nincs demográfiai kitapintható alaptalajuk. Több olyan kezdeményezés is van, amely – Erhardra hivatkozva – új szociális piacgazdaságot akar létrehozni, vagy – az Európai Unió alkotmányos konventjének mintájára – „polgárkonventtel” akarja új alapokra helyezni a társadalmat. Mindezen kezdeményezések többé-kevésbé az establishment polgári jobbközép szárnyához köthetők, kérdéses azonban, hogy mennyi esélyük van a sikerre, mert a „rajnai kapitalizmus” Spree-partra átmentett korporatista struktúrái eddig mindent belefojtottak a hagyományos pártok és lobbiszervezetek hí-

nárjába. Talán mégis Schröder lesz az, aki elkezdi szétvagdosni a szövénényt, vagy akár nagykoalícióra kerül sor? Akárhogy is, mindez felszíni kérdés, a társadalom egészének van szüksége mentalitásváltozásra. A családok, a gyereknevelés össztársadalmi érdekű teljesítményét mind erkölcsileg, mind anyagilag sokkal jobban el kell ismerni, nehogy – enyhe szarkazmussal kifejezve – Németország Európa közepén egyre rosszabbul kezelt aggok házává alakuljon át.

BRENNER JÁNOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XII., Nos. 7-8., August 2003, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Published by Magyar Szemle Foundation. Publisher: György Granasztói.

Our History – Or Our Histories? Editor's Note by Gáspár Gróh.

GÁBOR NÁRAY-SZABÓ, Chairman, Institute of Theoretical Chemistry, Eötvös Lóránd University, Budapest. *Re-Integration to Europe*. A working paper of the team of the Batthyány Professors Circle on the goals and tasks of Hungary's integration into the EU, made for the St. Stephen Plan, a national strategy proposal.

ISTVÁN SÁTRAI, Chairman, The Land Association, Budapest – Endre Miklóssy, regional planner, Chief Councillor, Ministry of Agriculture and Regional Development, Budapest. *The Essentials for a Concept of Agriculture*. The ownership and production structure of new Hungarian agriculture, and the basic conditions and tasks for coping and development that emerge with EU membership.

FERENC KULIN, Former Head of the Cultural Committee of Parliament. Director, Kölcsey Institute, Budapest. *Scarcity – Bálint Balla's Book*. Social philosopher and sociologist Bálint Balla has worked in Berlin during the last three decades, and developed his own historical theory of scarcity in society, from an early cooperation with Gehlen and from his own observations.

GYÖRGY BEKE, writer, Budapest. *The First Hungarian Schools in the Csángó Land*. The *csángós*, a Hungarian minority group in Romanian Moldova, beyond the Carpathian Mountains, began to establish its own schools, against pressure from local and state authorities, in the 1940's.

GÁBOR TARJÁN, ethnographer, New Jersey, USA. *Generation Shift Among Hungarians in the United States*. The progress of time and the

1989-90 liberation of Hungary has radically changed the cultural habits and multiple relationships of the American Hungarian population of about one and a half million.

BÁLINT TÖRÖK, journalist, Budapest. *The Soul Is First*. Géza Soos, deputy head of the cabinet office of Admiral Horthy in 1943-44, an ecumenical Calvinist pastor, was one of the chief organizers of the saving of Hungarian Jews, with the Hungarian Independence Movement in collaboration with Raoul Wallenberg and others.

PÉTER KASLIK, educator, Ontario, Canada. *What Kind of Schools We Need?* At a time when a strongly liberal school reform has been initiated in Hungary, the author examines the lessons and consequences of permissive education in Canada.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, poet, Kolozsvár (Romania) and Budapest. *Hussars on Hobby-Horses*. An essay on some themes of 18th century Hungarian history and their reverberations.

GÁSPÁR GRÓH, critic, Editor of Magyar Szemle, Budapest. *Endre Ady in Jajdon*. A historical investigation of the locus and the culture evoked in the famous novel by István Szilágyi, *Stone Drops in a Drying Well* (*Kő hull apadó kútba*, 1975).

1% Metaphysics. *The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart* – György Szabados has selected a passage from humanist Johannes Amos Comenius.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist, Budapest. *Zelma Nándorfehérváry*. Piece from the Hungarian Horror Tales Series of short grotesque stories illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

Books and Events

LÁSZLÓ STURM. *Fable and Image*. A review of László Krasznahorkai's austere and esoteric new narrative, *Mountain from the North, Lake from the South, Paths from the West, River from the East*. (*Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó*. Magvető, Budapest, 2003).

GÁSPÁR GRÓH. *Outside of the Age, At Home in Time*. The Memoirs of the widow of the major novelist Kálmán Mikszáth (1847-1910)

have been re-published after many decades. *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*. Mikszáth Kiadó, Horpács, n. d.).

GYÖRGY BODNÁR. *Classical Faces*. The subculture of the cafés in the City of Budapest, some of the finest artists and intellectuals of the Sixties, are evoked by the photographs of Edit Molnár. A selection is published in this issue of *Magyar Szemle*.

LAJOS KÁNTOR. *The Lives and Posterity of Dezső Szabó*. An evaluation of the controversial, larger-than-life figure of an early 20th century literary iconoclast. (*Az elsodort író – In memoriam Szabó Dezső*. Nap Kiadó, Budapest, 2003).

MIHÁLY KUBINSZKY. *Crisis or Transformation?* Our columnist reports on a symposium on the future of architecture, held at the Hungarian Academy of Sciences.

KLÁRA TÓTH. *Coke, Gun, Chips*. Our film reviewer saw the new American quasi-documentary, and is moderately impressed.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *The Seven No's, and the Demon of Pseudo-Politics*. Our regular column of Hungarian domestic affairs.

JÁNOS BRENNER. *The Sick Man of Europe?* Borrowing Marx's famous maxim, the author surveys the towering problems of the German economic and health systems.

This issue of *Magyar Szemle* is illustrated with photographs by Edit Molnár.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas, a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbien-nálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője. József Attila-díj (1999), Táncsics Mihály-díj (2001), Magyar Örökség-díj (2002).

BODNÁR GYÖRGY (1927, Karcag): irodalomtörténész, kritikus. Az irodalomtudomány kandidátusa (1971), doktora (1987). 1957– az MTA Irodalomtudományi Intézet munkatársa, 1992–1997. igazgatója. Főbb kitüntetései: József Attila-díj (1976), Literatúra-díj (1995), Eötvös József-koszorú (1998). F. m.: *Törvénykeresők* (tanulmányok, 1976), *Juhász Ferenc* (1993), *Jövő múlt időben* (1998), *Kafka Margit* (2001).

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest): okleveles építészmérnök, építésügyi asszesszor, PhD; építésügyi igazgató a német Szövetségi Közlekedési, Építési- és Lakásügyi Minisztériumban.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995),

Világfasírt (esszék, 1996), ... és 77 magyar rémmese (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001).

GÁSPÁR G. JÁNOS (1937, Budapest): könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002).

KÁNTOR LAJOS (1937, Kolozsvár): irodalomtörténész, kritikus, esszéíró. 1959–Korunk szerkesztője, 1990– főszerkesztője, 1990– a kolozsvári Babes–Bolyai Egyetemen 20. századi magyar irodalmat és sajtótörténetet tanít. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia díja (1973), Aranytoll-díj (1997), József Attila-díj (1998), Pro Literatura-díj (1999). F. m.: *Korváltás* (kritikák, tanulmányok, 1979), *Líra és novella* (1981), *Gondolatok Keletről Nyugatra* (2001).

KASLIK PÉTER (1939, Bóka – Bánát): tanár. A belgrádi egyetem jogi karán diplomázott (1962), majd 1967-ben Kanadába emigrált. 1970–2000 tanárként dolgozott. Írásai az *Új Symposionban*, a *Létünkben*, valamint a helyi, kanadai magyar sajtóban jelentek meg.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím, 2003: Széchenyi-díj.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–80 a *Mozgó Világ* munkatársa, 1981–83 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztek* (1987), *A tét* (1994). *Középkezdés* (1998).

LÁSZLÓFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a *Helikon*) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József

Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

MIKLÓSSY ENDRE (1942, Bercel): író, építészmérnök. Szakterülete a városfejlesztés. A Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium főtanácsosa. F. m.: *Túl a tornyon, melyet porból rakott a szél* (esszék, 2001).

NÁRAY-SZABÓ GÁBOR (1943, Budapest): kémikus. A biológiai tudományok kandidátusa (1973), a kémiai tudományok doktora (1983). 1992– az ELTE TTK Elméleti Kémiai Laboratóriumának egyetemi tanára. 1990–98 az MTA levelező tagja, 1998– rendes tagja, 1996–99 az MTA főtítkár-helyettese.

SÁTRAI ISTVÁN (1950, Kaposszerdahely): agrár szakember. 1990 után a kisgazdapárt politikusa, majd az agrár-érdekvédelemben dolgozik. A Földszövetség elnöke.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m.: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfaji klisék és elbeszélés-módok Krúdy Gyula regénycsoportjában* (2002).

TARJÁN GÁBOR (1946, Sátoraljaújhely): néprajzkutató, egyetemi oktató. 1978–1986 között a pécsi Janus Pannonius Múzeum muzeológusa, 1986–1995 között az Iparművészeti Főiskola tanára. Azóta Amerikában él. F. m. *Mindennapi hagyomány* (1984, majd három újrakiadás), *Folklor, népművészet, népies művészet* (1991), *Fölnevelő hagyomány* (1995).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. 2001-ben jelent meg az Esterházy Alízzal közösen szerkesztett *Esterházy János Emlékkönyv*. 2002-ben jelent meg – Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös – tanulmány- és cikkválogatása, *A demokrácia fellegrvárának építői*.

MAGYAR NAPLÓ

A Magyar Írószövetség folyóirata Nyitott Műhelyének augusztusi vendégével, Nagy Zoltán Mihály kárpátaljai magyar íróval Penckófer János beszélget; a rovatban a szerző novellája és *A sátán fattya* című Év Könyve-díjas (2001) regényéről rendezett kerekasztal-beszélgetés szerkesztett változata olvasható. A folyóiratban Barabás Zoltán, Fekete Vince, Iszlai Zoltán versei, Határ Győző, Lászlóffy Csaba, Rott József prózája szerepelnek Szentmártoni János jegyzetében Fodor Andrásra emlékezik. Salamon Konrád *Szárszó és a harmadik út* címmel készített tanulmányt. Az augusztusi számban továbbá Jaan Kross *A hamutartó* és Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* című kötetekről találhatók recenziók, kritikák.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:

TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus

Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

ORBIS LITTERARUM
VILÁGIRODALMI SZOROZAT

Kodolányi Gyula

AMERIKA IDEJE

Esszék modernizmusról, modernségről

Bolti ára 950.- Ft

Balla Bálint tanulmányait végigkísérő gondolatmenetünk kiindulópontjához visszakanyarodva a holisztikus világnézet fogalmának mélyebb értelméhez jutottunk. E mélyebb értelem szerint a világunkat teljességében, egyetemességében megragadó szemlélet nem csak egy sajátos tükrözésmódja a tudat és a tudaton kívüli világ kapcsolatának, hanem egy hit, egy remény, egy létformáló akarat cselekvő kivetítése, beavatkozó jelenléte is. Azaz a holisztikus világkép alanya nem egyszerűen egyetemes érvényű törvényszerűségeket lát, hanem hittel felfogott létigazságok egyetemleges érvényesítésére törekszik. Balla könyvét már az is figyelemre méltóvá tette volna, ha csak kitérít a szaktudománya, a szociológia horizontját a vallás felségterülete felé. Kivételesen maradandó értékét azonban az adja az ő tanulmányainak, hogy a vallást sem elvont „eszmei értékei” alapján, hanem gyakorlatának történeti valóságával és gyakorlóinak emberi gyarlóságával együtt ítéli meg.

KULIN FERENC: Szűkösség – Balla Bálint könyve

9 771216 623000